

ATT SKAPA VERKLIGHETER
pedagogik för det omöjliga

Mångfaldigandet av denna bok, helt eller delvis,
är förbjudet enligt lagen om upphovsrätt av den 13.12.1960.
Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryck,
kopiering, inspelningar på olika media, digitalisering,
webbpublicering etc. utan skriftligt medgivande från författaren.

©

Eve Mandre, 2007

ATT SKAPA VERKLIGHETER
pedagogik för det omöjliga

Intermedia Books

Postadress: Box 2088, 196 02 Kungsängen

Tel: 0046 8 581 74575

Beställningar: www.intermediabooks.net

editor@intermediabooks.net

Omslag: Victor Midmo

Lay-out: Intermedia Books AB

Tryck av: Scandbook AB, Falun, Sweden, 2007

ISBN: 91-975365-8-X

ISBN: 978-91-975365-8-5

INNEHÅLL

Förord 7

Inledning 11

Kapitel 1. Pedagogik för det omöjliga - 15

Kapitel 2. Vi bygger en koja - 19

Jimmy och gårdagens specialklasser; Micke i det stora klassrummet; Benny, en överbliven människa; Fredrik ritar blåljus; Sagohunden och pappas schäfer; Papporna; Mammorna; Mohammed; Kojan; Efterord tre decennier senare.

Kapitel 3. Påsklunchen - 39

Olle och nycklarna; Vuxenundervisningen; Matlagningen; Matlagning som kommunikation; Psykiatrin griper in; En ny Särvux med läroplan; Efterord.

Kapitel 4. Har jag blivit en groda? - 51

Första tiden inom Omsorgsverksamheten; Jag vill leva livet!; Anpassningar och problem; Att hitta tillbaka till språket; Träningslägenheten; Balanskonster med killgänget; Vi lever livet; Vi skapar världen om och om igen; Skrivargruppen; Nya erfarenheter och ny miljö; Slutet; Efterord.

Kapitel 5. Benjamin Weissman: yrke busschaufför - 71

Igor blir svensk; Historielektion med avbrott; Historiska misstag; Stockholms lokaltrafik; Benjamin Weissman; Efterord.

Kapitel 6. Spiros och de talande väggarna - 87

Spiros på Folkhögskolan; Tomteblösset; Mesopotamiens rafflande historia; När inget flyter av sig självt; Spiros och Nogajtserna; Genom skärselden; Pojken som föddes på Mars; Efterord.

Kapitel 7. Historieläsning en gång till - 107

Lektioner bakom stängsel; Husvagnsnovellerna; Parkpromenad med riktmärken; Stekt ägg och impuls kontroll; Feta råttan; Runt rönnarna; Hesperidernas trädgårdar och äppelknyckarbyxor; Burolympiaden; En ensam människa har ingen kommunikation; Efterord.

Kapitel 8. Världen är större än en potatisåker - 131

Livet tickar fram; Emil och Ester; Emil får en identitet; Kameran; Är det där en människa?; Världen vidgas; Lund finns inte; Emil blir en skrivande människa; Hur bygger man hus? Emil blir fri; Efterord.

Kapitel 9. Jiri söker jobb - 147

Arbetsuppgifterna; Den gåtfulle praktikanten; Staffans dilemma; Nya arbetsuppgifter; En plötslig vändning; Rehabiliteringsplanen; Jag ser var de har sina svagheter; Efterord.

Kapitel 10. Hosianna - Davids son - 161

Lyckan är kort; Miljöterapi?; En tydlig struktur; Ett nytt förhållningssätt; En ny vardag; Första utvärderingen; En ny psykiatri i gamla strukturer.

Kapitel 11. Pedagogikens grammatik - 171

Uppmärksamhet; Minne; Tänkandets utveckling; Socialt lärande – grunden för en gemensam världsbild; Lärande.

୩୩୩

୧୧୧୧

Förord

Pedagogik för det omöjliga – mina tankar går utan några som helst omvägar direkt till Paolo Freire och ”Pedagogik för förtryckta” från år 1970. Människorna i fokus är visserligen inte de samma för Eve Mandre som de var för honom. Hennes är företrädesvis människor med neuropsykiatriska svårigheter i Sverige i nutid, hans var analfabeter i Sydamerika för 40 år sedan. Ändå är likheterna faktiskt större än skillnaderna. Till exempel handlar båda böckerna om att de berörda först och främst måste få tillgång till sin egen värld och till ett eget språk att uttrycka sig på. Sitt språk. På de andras språk, ”herrarnas språk” enligt Freire, blir man bara dubbelt föraktlig, också i sina egna ögon. Då är det inte lönt att agera, då uppkommer det som Freire kallade för tystnadens kultur.

I neuropsykiatriska sammanhang innebär tystnadens kultur att människor fastnar i sina tvång, psykosor och sina begränsade världar i en tillvaro karakteriserad av ett omfattande utanförskap.

Om det å andra sidan går att bana väg för det egna språket utifrån den egna verkligheten och bli förstörd på det – då kan i gengäld nästan vad som helst hända. Och det är just det som den här boken handlar om: det gick att hitta ett språk för Jimmy, Micke, Benny, Fredrik, Mohammed, Olle, Ingrid, Igor, Spiros, Freja, Emil, Jiri och Gabriel. Då går det rimligen för många, många fler.

Eve Mandre drog för snart tio år sedan in som en virvelvind på Certec på Lunds Tekniska Högskola för att utifrån sitt pedagogiska görande försöka hitta fram till släktskapen med designens och teknikens görande under mitt handledarskap. Efterhand disputerade hon här, men långt, långt dessförinnan sa' en arbetskamrat till henne: "innan jag träffade dig, visste jag inte att pedagogik handlar om sådant som det du gör..."

Till en del var och är jag beredd att hålla med honom – det Eve gör är något annat än det man möter i pedagogisk praxis eller forskning. Just därför känns det extra betydelsefullt att detta något som Eve både kan utöva, beskriva, analysera och värdera är på väg att få ett eget namn i och med denna bok: kognitiv beteendepedagogik. KBP utgör garanterat ingen tillrättalagd pedagogik, möjlig att härma rakt av. Tvärtom: varje människa och varje situation kräver sitt.

Men Eves exempel vidgar allas våra gränser för vad som kan vara möjligt att göra. Har det gått för henne att skapa utveckling ur de här beskrivna situationerna, så skall det rimligen gå för oss andra också, åtminstone i något mindre svåra sammanhang. Fast vi behöver lite ytterligare vägledning, och jag hoppas innerligen att hon i nästa bok mot bakgrund av fallstudierna i den här vill gå vidare och närmare beskriva just KBP.

För över tolv år sedan förmådde Eve mig att möta Freja (kap 7) och den omöjliga situationen kring henne. Själv fick jag därmed inte bara min första närkontakt med pedagogik för det omöjliga utan kunde också se hur denna krävde teknik för det omöjliga. Tillsammans fördes Eve och jag huvudstupa in i en turbulent period som för Frejas del ledde till att hon kunde lämna rättspsykiatri och kom att omfattas av LSS. För Eves och min del innebar fortsättningen ett som det ser ut livslångt samarbete. Det som förde oss samman och fortsätter att föra oss samman är görandet. För att kunna och vilja observera och våga tänka "då är det väl så, då, så vad gör vi då, då?!", räcker det inte med empati.

Det behövs också en systematik och en dokumentation, och i Eves licentiatuppsats hittar du grunderna för pedagogiska diagnoser, se www.certec.lth.se/eve.mandre. Det är utifrån pedagogiska snarare än medicinska diagnoser som man kan komma vidare med relevanta pedagogiska insatser, baserade på insikter i den speciella människan och den speciella situationen. När dessa i sin tur kombineras med djup människokunskap, fantasi och fantasteri kan man utöka tillgången till världen vida mer än vad regelbaserad träning tillåter och möjliggör.

Antingen du läser den här boken som anhörig, professionell, handläggare eller politiker tror jag att du känner dig mer hoppfull och engagerad efteråt än före, och att du får många idéer med relevans också för dina sammanhang.

Lund i februari 2007

Bodil Jönsson,
professor i rehabiliteringsteknik, Certec, LTH

୧୧୧୧

Inledning

Att skapa verkligheter – pedagogik för det omöjliga är en fascinerande bok. Författarens stora erfarenheter som pedagog och rika kunskaper på skiftande områden är mycket inspirerande. De människoöden läsaren får möta, känns igen från gränslandet mellan omsorgs verksamhet/habilitering och psykiatri.

Medvetenheten om att individer med utvecklingsrelaterade neuropsykiatriska störningar kan behöva utredas även i vuxen ålder, har lett till att man som komplement till allmänpsykiatrin runt om i landet bygger upp specialmottagningar med psykiatriker, neuropsykologer m.fl. Neuropsykiatriska diagnosteamet Liljeholmen är en sådan specialmottagning.

I vårt arbete med att utreda, diagnostisera och i begränsad omfattning behandla, möter vi återkommande personer med förmågor och svårigheter liknande dem som boken presenterar. Mötet med våra patienter och deras närstående ger en inblick i många gånger svåra levnadsförhållanden, där mödrarna ofta tidigt märkte att barnets utveckling skilde sig från andra barns. En del familjer hann under barndomen träffa rader av professionella, som inte fullt ut förmådde att diagnostisera funktionsstörningarna. Vissa perioder kunde barnets svårigheter tillskrivas moderns överbeskydd eller bristfälliga omvårdnad, när det i själva verket var tack vare moderns enorma insatser, som barnet tog sig igenom tillvaron.

Med växande erfarenheter av vuxna med utvecklingsrelaterade neuropsykiatriska tillstånd ser vi mer av den enskilde individens ofta komplexa problematik. Att lida av såväl autismspektrumstörning, uppmärksamhetsstörning som tvång och tics är ingen ovanlighet. Trots god intellektuell kapacitet kan det många gånger vara svårt att klara studier respektive arbete. Det bör även poängteras att påtagligt många utvecklingsstörda uppnår vuxen ålder innan deras förståndshandikapp identifieras.

De personer som nyttjar LSS-insatser (Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade), exempelvis för sitt boende, kan ha svårigheter att bli förstådda, särskilt om de lider av utvecklingsrelaterade tillstånd och psykiatrisk samsjuklighet. Glädjande nog tilltar kunskaperna på området och allt fler professionella är idag medvetna om behovet att kombinera exempelvis de så avgörande pedagogiska insatserna med behandling – farmakologisk, psykoterapeutisk och/eller neurokognitiv. Målet bör vara att den enskilde individen ges möjligheter att uppnå en livskvalitet med utrymme för självständighetsutveckling och gemenskap.

Det får inte heller glömmas att det inom en familj kan finnas flera personer med utvecklingsrelaterade störningar och det kräver föga inlevelseförmåga att föreställa sig hur svår, tidvis kaotisk, vardagen kan te sig. Eve Mandres bok förmedlar hopp. Pedagogiska insatser kan möjliggöra utveckling.

Stockholm, mars 2007

Marie Hagnell

Överläkare NPD-teamet

Specialist i allmänmedicin &
allmänpsykiatri, leg psykoterapeut

Sylvia Mellfeldt Milchert

Neuropsykolog NPD-teamet

Specialist i neuropsykologi &
handikapppsykologi

୧୧୧୧

Kapitel 1

Pedagogik för det omöjliga

Den här boken är skriven för alla de pedagoger och behandlare som hamnar i omöjliga situationer där de vanliga pedagogiska eller terapeutiska metoderna inte räcker till. Den är inte att betrakta som någon ”autismpedagogik” eller färdig metod. Det jag vill visa genom dessa fallbeskrivningar ur min egen lärarverksamhet är att det alltid går att hitta vägar till människor som betraktas som besvärliga, beteendestörda eller omöjliga. När de vanliga metoderna inte räcker till måste man försöka hitta alternativa vägar. Jag vill visa att pedagogik kan vara annat än färdiga metoder och pedagogiska knep – jag ser pedagogiken som en kreativ och föränderlig verksamhet speciellt när det handlar om annorlunda människor.

Länge har pedagogik betraktats som något man bara ägnar sig åt i skolan. Lärandet har då hänvisats till särskilda klassrum och särskilda ämnen som lärs in genom böcker, dvs. andrahandskunskap. Alla barn passar inte in i ett sådant koncept och blir därmed antingen besvärliga och bråkiga eller tysta och osynliga. De tillbringar sin tid i skolan utan att få de kunskaper de borde ha fått för att kunna klara sig i vuxenlivet. För dem finns sedan ingen inträdesbiljett in i arbetslivet eller till vidareutbildningar. Många av dessa unga vuxna återfinns på psykiatriska kliniker, i köerna för utredning på neuropsykiatriska team eller som långtidssjukskrivna eller förtidspensionerade.

Inom psykiatri har man på senare år också förstått värdet av pedagogiska metoder. Många av de nya terapeutiska metoder som nu används bygger på pedagogiska teorier. Här kan nämnas både de rent kognitiva terapierna och de som kallas för KBT – kognitiv beteendeterapi. Många gånger är dessa metoder uppbyggda som färdiga program med checklistor att följa. Det kan verka förföriskt enkelt att ha fått något konkret att arbeta efter och är också en bra början om man har fått en grundläggande utbildning om hur människor i olika situationer lär sig. Lärande är alltid individuellt och de metoder som passar för en person passar inte för en annan. Därför måste man vid all pedagogisk behandling lika väl som vid all annan terapi ha ordentliga kunskaper innan man börjar. Annars finns risken att man bara lär sig en form och en struktur eller går blint efter en checklista utan att kunna förändra sina strategier när så krävs. Det jag kommer att kalla för kognitiv beteendepedagogik i mitt teoretiska slutkapitel bygger på att man har en pedagogisk grund att utgå från då man skapar pedagogisk behandling för de olika individerna. Med en sådan grundkunskap behöver man inte nödvändigtvis vara lärare till professionen utan lika gärna en kreativ yrkesmänniska som inte är låst i sitt sätt att tänka och handla vid mötet med en annan människa. Och en sådan pedagogik behöver inte heller vara begränsad till skolans värld utan kan lika gärna bedrivas inom psykiatri eller i någon (re)habiliteringsverksamhet. En viktig faktor i sammanhanget, som man sällan talar om, är organisationens betydelse kring lärandesituationen och läraren/ behandlaren. Om man ska kunna vara kreativ i sin pedagogik måste det finnas en generös struktur, ett kreativt, eller åtminstone tillåtande och accepterande klimat kring en kreativ pedagog. Utbildning och vidareutbildning av personal kräver också nya grepp som utgår från den forskning som finns om hur vuxna i yrkeslivet lär sig. All forskning om vuxnas lärande visar att standarutbildningar med en kurskatalog med kurser eller föreläsningar som varje medarbetare efter

eget initiativ får anmäla sig till inte automatiskt leder till kunskap och utveckling inom verksamheten. Det måste finnas en genomgående verksamhetsidé till grund för individernas vidareutbildningar. Och utbildningen som sådan bör vara varierad – föreläsningar som följs upp av metodhandledningar kring den egna praktikens problem har visat sig vara mest effektiva för att åstadkomma utvecklande förändringar.

De personer och situationer jag beskriver är alla hämtade ur min egen snart 40-åriga praktik. Ingen av personerna är bara en person i verkligheten. Jag har satt ihop egenskaper och situationer på ett sådant sätt att det inte ska gå att identifiera någon som en faktiskt existerande person. I ett enda fall har jag redan publicerat texter och bilder om en person med hennes eget och de anhörigas medgivande. Därför anser jag det onödigt att försöka dölja hennes identitet på annat sätt än genom den pseudonym jag redan i mitt tidigare skrivande givit henne – Freja.

Det jag mycket starkt vill framhålla är att de personer jag beskriver inte står som representanter för någon diagnosgrupp! Man är normalt inte som Igor när man har Aspergers syndrom och Ingrid är inget typfall vid psykotiska tillstånd. Jag beskriver individer och inte diagnosgrupper!

Med denna bok hoppas jag kunna ingjuta en smula hopp och inspiration hos pedagogiskt sinnade yrkesmänniskor som behöver använda pedagogiken som ett verktyg för individer som ibland förklaras som omöjliga. Enligt mitt sätt att se finns det inga omöjliga människor – det finns alltid något man kan göra om man vågar gå en bit utanför de gängse ramarna och möta individerna!

୧୧୧୧

Kapitel 2

Vi bygger en koja

”Jävla kärring, du ska ge faan i mig!” skriker barnet som ligger på marken och sparkar. Han är högröd i ansiktet och spottar mot en kvinna som försöker ta tag i honom någonstans i armar eller ben. Kvinnan är hans lärare och det är hennes första vecka på skoldaghemmet. Jimmy är trots skrikande, spottande och sitt högröda ansikte ett bedårande vackert barn med runda kinder och långt lingult hår. Hans vita jeans och T-shirt är nu gråmelerade och dammet yr där han ligger på marken, vrider sig och sparkar runt för att läraren inte ska få något tag i honom. Den lille pojken och kvinnan har dragit till sig uppmärksamhet från de promenerande i parken. De flesta går en omväg kring dem, men en äldre kvinna med Konsumkassar i händerna kommer resolut fram till läraren som försöker hitta någonstans att få grepp om den slingrande pojken. Hon spanner blicken i henne och frågar upprört: ”Vad gör du med pojken?” Läraren försöker hitta ord för att förklara situationen, men den lille pojken löser själv problemet: ”Det ska du ge faan i!” spottar han ut till kvinnan och reser på sig. Läraren borstar av honom, medan den upprörda kvinnan storögt tittar efter dem då de går sin väg. Den lille pojken och läraren är på väg tillbaka till klassrummet där tre andra pojkar under deras bortovaro roat sig med att roffa åt sig av de splitternya klassuppsättningarna av läroböcker som funnits uppradade på ett materialskåp inför terminsstarten.

Jimmy och gårdagens specialklasser

Året är 1970 och klassen är en 2 – 4:a på ett skoldaghem i utkanten av en stor stad. Den oerfarna läraren har kommit in i en helt ny värld där hon försöker orientera sig. Det gör hon i en tid då skolbarn sällan har de psykiatriska diagnoser som ges till dagens skolbarn som betar sig som Jimmy, 8 år. Det är en tid då man talar mer om sociala problem och några av barnens mammor går på PBU och har samtal för att reda ut varför deras pojkar betar sig så illa och varför de har så svårt för att lära sig läsa och skriva.

Den här tiden i den svenska skolans historia har flera olika slags specialklasser. Läsklasser för dem som har läs- och skrivsvårigheter, hjälpklasser för dem som på grund av låg begåvning inte hinner med i normalklassens takt och obsklasser för barn vars beteende är utmanande för omgivningen. Och så finns skoldaghemmen för barn som behöver heldagstillsyn. Där går barn som inte passar in i grundskolans klasser därför att de är allmänt omogna, rastlösa, oroliga, har koncentrationssvårigheter, perceptionsstörningar eller kommunikationsproblem.

I dagens skola skulle de fyra pojkarna i denna berättelse med stor sannolikhet ha fått diagnoser som Damp eller ADHD på grund av hyperaktivitet, konceptionsstörningar och svårigheter med läsning och skrivning. De svarar mot diagnoskriterierna, men verkligheten kan ibland vara betydligt mer komplex än den som finns i diagnosmanualernas beteendekriterier.

Låt oss nu ta en titt på de fyra pojkarna, som med tiden kom att bli fem, och se hur deras vardag kunde se ut i en av gårdagens specialklasser.

Micke i det stora klassrummet

Klassrummet var som ett hav där de fyra skolbänkarna framstod som isolerade öar. Hela miljön i skolan var gjord enligt en vanlig grundskolas standardmått – klassrum för drygt 20 elever, materialskåp som kunde rymma hela klassuppsättningar av läroböcker i svenska, matematik och hembygds-kunskap. Skolbänkarna hade lock under vilka man förvarade sina böcker, pärmar, pennor och kriter. För de fyra pojkarna blev dessa bänkar med lock en aldrig sinande evighetssyssla. Locken kunde smälla på olika sätt beroende på hur mycket kraft man använde. De gav också allehanda möjligheter till experimenterande. ”Kolla, Micke, man kan sätta sudden under locket...kolla vad många bitar det blev!” Micke och de andra måste förstås genast prova hur många bitar de själva kunde åstadkomma genom att trycka bänklacken mot sina suddgummin. De splitternya böckerna ur klassuppsättningarna, som fanns under dessa bänklack, var också mer att betrakta som krigsbyte för ”mina” grabbar än användbart skolmateriel. Dessa troféer var i själva verket tecken på det stora glapp som fanns mellan pojkarnas förmåga att ta till sig boklig kunskap och skolans krav på genomgångna moment i dessa böcker. Ingen av pojkarna kunde läsa så flytande som normalt krävdes för att kunna läsa texterna i läroböcker för årskurserna 2 och 3. Några av dem kunde ännu inte bokstäverna i alfabetet och hade inte alls knäckt ljudandets gåta. Micke är 9 år gammal och den ende av de fyra pojkarna som alls kan läsa. Han kan också plita sirliga bokstäver i sina skrivböcker. Om han hade fått arbetsro skulle han kanske också kunnat lära sig sådant som står i de läroböcker som finns under hans bänklack. Men Micke blir ständigt avledd av ljuden från de andras fotskrapningar, hostningar, prat och kommentarer, av bänklackslammer och av allt det som sker i världen utanför. Genom de stora fönstren på bottenvåningen ser man dagmammorna med sina barn i lekparken utanför, de medelålders

kvinnorna som kånkar Konsumkassar och pensionärerna som promenerar med hundar eller sitter på bänkarna och samtalar. Ibland vajar träden i blåsten och avleder Mickes uppmärksamhet. Andra gånger är det regnet som smattrar mot samma fönster eller solen som skiner för starkt genom dem. Allt registrerar Micke och avleds ständigt från det han egentligen ska hålla på med. Också den inre oron pockar på och måste få utlopp. Plötsligt reser sig Micke ur bänken och har sparkat eller slagit till sin närmaste granne innan någon hinner reagera. Fredrik som fått slaget störtar upp och slår tillbaka. Så är slagsmålet i full gång och den återstående tiden av lektionen går åt till att försöka reda ut vad som egentligen hände. Mickes reaktioner är blixtsnabba och oplanerade, och Fredriks psykiska marginaler små. Det är en mycket dålig kombination som leder till ofta förekommande slagsmål.

En dag kommer Micke till skolan och berättar att han har fått medicin. Han har varit hos PBU-doktorn som säger att han har MBD. Det betyder att han har ”prickar på hjärnan”, förklarar Micke. Det är prickarna som gör att han inte kan låta bli att slåss och inte kan sitta still. Han har nu fått medicin som ska hjälpa honom. Och visst hjälper – Ritalina som han fått – det sker faktiskt ett smärre mirakel. Under de närmaste veckorna märks det stegvis att han kan börja tygla sitt humör, att han inte längre låter sig avledas av de andra grabbarna och inte lika lätt fastnar med blicken i det som sker utanför fönstret. Med koncentrationen följer också möjligheterna att ta itu med skolarbetet. Micke är duktig i matte och räknar sida upp och sida ner i sin räknebok, medan klasskamraterna stönar och suckar att de inte kan och inte orkar.

Benny – en överbliven människa

Benny ligger med överkroppen över hela bänken och skriver. Han håller armen över sin text för att skydda den. Ingen får se hur svårt det är för honom att forma bokstäverna. Vid 9 års ålder har han redan lärt sig att han hör till dem som just inte kan något och som inte passar in i det vanliga skolsystemet. Egentligen passar Benny inte in i något av de system där han skulle vilja höra hemma. I mammans nya familj passar han inte – mammans nye man tycker att han är för rastlös och bråkig. Den biologiske pappan sitter i fängelse för våldsbrott, så honom ser han knappast alls, fast pappan har sin lägenhet i närheten av Bennys hem. Hos mormor har han fått ett hem och hon har blivit hans reservmamma. Mormor är den enda som tycker att Benny är bra som han är. Hon är pensionär och stickar tröjor och vantar för att få en extrainkomst. Benny är oftast hemma med mormor på kvällarna och hjälper henne att nysta garn från härvorna. Hans ögon är skarpa och han kan trä in garnet i stoppnålsögat när mormors ögon inget ser. Bennys liv med mormor är lugnt och stillsamt. De har sina gemensamma rutiner och allt sker i lagom takt för honom. Också mormor ser att Benny har svårt att hålla reda på bokstäverna och få dem till ord. Ibland på kvällarna sätter hon på sig glasögonen och så sitter de två i soffan och försöker ljuda ihop orden i pratbubblorna i Bennys Kalle Ankatidningar. Han ”läser” bilderna själv, men har svårt för att få någon mening i det som står i pratbubblorna. I skolan finns inget av det lugn kring Benny som hans mormor beskriver i samtalen med lärarna. Redan från grundskolans första klass har han setts som en riktig bråkstake – omogen för skolan, rastlös, impulsiv och aggressiv. I den lilla specialklassen är Benny snarast en rörande liten pojke som vill alla så väl. Men, trots alla de goda avsikterna och den goda viljan blir det ofta tokigt och avigt när Benny ska genomföra något. Och när inget lyckas ligger explosionen nära.

När han ritar vill teckningarna inte bli som de bilder han föreställer sig. Kritan i hans hand kan inte få bilden av den fina Cadillacen i huvudet att ens se ut som något som liknar en bil. På pappret finns några röda streck som knappt hänger ihop. Benny blir arg för att det inte går – han river sönder pappret och börjar om igen. Snart ligger det hopknycklade papper runt hela Bennys bänk, medan Micke stolt visar upp den ena bilen och motorcykeln efter den andra. Och de ser ut så som Micke hade tänkt ut dem i huvudet...

Fredrik ritar blåljus

Fredrik sitter tyst och koncentrerad kring sin bild. Han ritar en polisbil med blåa ljus. Det är den bilen som ibland kommer och hämtar pappa när han kommer hem och bråkar. Ibland slår han sönder saker hemma, han slår mamma också och hans blick är då någon annanstans – inte hos Fredrik, lillebror och mamma. Han skriker att han måste ha pengar.

Fredrik och lillebror Niklas kryper ihop och gömmer sig och väntar på att pappa ska bli tyst. Mamma gråter och säger att hon inte har pengar. Barnen måste ha nya jackor och skor. Hon kan inte ge honom något. Då slår pappa och skriker att han ger fan i det – han måste ha pengar NU! Mamma skriker, grannarna ringer på dörren och strax därpå kommer polisen. Ljusen på polisbilens tak ger ett blått sken i hela köket när de kommer, pappa stretar emot – men snart är han borta och allt blir lugnt. Fredrik och lillebror Niklas kryper ut ur sitt gömställe.

Mamma är fortfarande ledsen. Hon steker lite falukorv och värmer upp makaroner från gårdagens middag till sina pojkar. Hon lägger sig tidigt och glömmer bort att titta efter om pojkarnas kläder är rena, om de har gjort några läxor eller får med sig påsen med gymnastikkläderna till nästa dag.

Och så kommer Fredrik ännu en gång till skolan med kläderna han hade på sig kvällen innan då pappa var hemma och bråkade. Han var då så rädd att det kom kiss i byxorna, men mamma märkte det inte. Fröken i skolan, däremot, märker att Fredriks kläder ofta är smutsiga, att de luktar kiss och att han inte har borstat tänderna eller kammat håret. Fredrik är ofta trött, stingslig och irriterad i skolan och orkar inte med särskilt många påfrestningar under dagen. När Micke får sina impulser och slåss blir det för mycket för Fredrik och han exploderar.

Sagohunden och pappas schäfer

Jimmy skruvar på sig i skolbänken. Han drar upp det ena benet över det andra, vickar lite på stolen och så skruvar han på sig igen. Nu lägger han sig över hela bänkklocket, smular sönder några kriterior och plötsligt har han sett något intressant utanför klassrumsfönstret och springer ut för att titta. Jimmy är 8 år gammal, men hans hjärna har inte mognat i takt med hans kropp. Impulserna styr hans handlingar och han kan inte planera eller värdera sina handlingar innan han redan är på väg någonstans. Och resultatet av hans oplanerade handlande är sällan något han får beröm för! I stället brukar där finnas en arg människa som undrar vad han håller på med. Det är inte en fråga som Jimmy själv har något svar på. Det bara hände och inte vet han varför! Den enda gång som Jimmy kan sitta stilla och koncentrera sig långa stunder är när sagoböckerna tas fram och fröken läser högt. När den fattige bondens yngste son, som i allas ögon är dum och oduglig, på slutet ändå blir vinnare genom sin list och medkänsla med skogens djur känner Jimmy och hans kamrater igen sig. De identifierar sig med Askepåten och alla de andra i sagorna som hånas av sina större och duktigare bröder och de får i stunden en smula hopp om att själva en dag kunna höra till vinnarna som gäcker de smarta genom sin listighet.

Särskilt när djur får lida är det lätt att fånga medkänslan hos pojkarna och komma in på samtal om hur det är att vara i ett underläge och känna sig maktlös. I sagan ger sig den fattiga änkans son iväg till torget för att sälja garnet som modern har spunnit.

Då såg han på sin väg till skogen en skara barn som drog en hund i en lina efter sig och hela tiden slog de det stackars djuret utan uppehåll. Pojken tyckte synd om hunden och köpte den av barnen för några kopparslantar för att rädda det plågade djuret. Från och med denna dag sprang den tacksamma hunden efter honom var han gick och stod.

När de andra pojkarna tårögt ömmar för den hunden får Benny helt andra associationer. Han berättar att hans pappa har haft en schäferhund. Han tillägger att den kunde vara hur farlig som helst. Pappa fick avliva den när den hade bitit en snubbe i benet. För Benny är hundar farliga och blodiga, men Micke tror att hundar bara är farliga när man har varit elak mot dem. Han säger att Bennys pappa säkert var likadan som de i sagan – en sådan som slog sin hund. Då kan Benny inte hålla sig längre utan hoppar på Micke och pucklar på honom. Ingen ska säga att hans pappa är elak mot hundar. Nu kommer Jimmy på att han sett Bennys pappa full hemma i bostadsområdet där de bor. Han tycker att Bennys pappa är en riktig fullgubbe. Benny blir nu fullständigt rasande, kastar saker och slår vilt kring sig. Fröken tar med sig Benny till lärarrummet och fritidsledaren Henrik griper in och tar hand om de arga och uppretade klasskamraterna.

Papporna

När fröken och Benny kommer tillbaka till klassrummet efter en lång stund är Benny rödgråten. Fröken säger till klassen att de måste prata om hur svårt det är när någon pratar illa om den enda pappa man har. Man kan inte hjälpa det som papporna har gjort och man tycker ju om sin pappa ändå.

Kamraterna vet att Bennys pappa sitter i fängelse, men ingen har hittills sagt något om det.

Benny är fortfarande ledsen efter samtalet med fröken och han kan nu berätta för sina kamrater hur det kändes att bli påmind om det. Benny tror också att det bara är han som har en pappa som dricker och blir våldsam. Då säger Jimmy plötsligt att han inte har sett sin pappa på flera år. Hans pappa hoppade ut genom fönstret en kväll och sedan dess är han borta. Micke undrar hur han kunde hoppa ut genom fönstret – slog han inte ihjäl sig då? Jimmy berättar att de bor på nedre botten av sitt hus så det var inget farligt alls – han bara lyfte ut det ena benet genom fönstret, sedan det andra och så var han borta. Ute var det mörkt, gardinerna fladdrade och vinden slog i fönstret. För ett ögonblick är Bennys belägenhet bortglömd och allas uppmärksamhet riktas mot Jimmy. ”Fy, fan! Stack han bara genom fönstret och kom aldrig tillbaka?” Jimmy rycker lite generat på axlarna och skrattar till: ”Ja, han bara stack...”

Nu kan Fredrik inte hålla tyst längre. Han säger att hans pappa också brukar försvinna. Först bråkar han hemma med mamma och sedan försvinner han bara ut. Ibland kommer polisen och hämtar honom för att han bråkar. Då har grannarna först ringt på dörren och viskat med mamma i dörröppningen. Fredrik är rädd för att pappa aldrig mer ska komma tillbaka, men han är också rädd när pappa kommer hem och bråkar. Men pappa är ju egentligen snäll, konstaterar Fredrik. Så berättar han om när hela familjen var på semester hos farmor och pappa var som en vanlig pappa hela veckan. Han köpte glass åt Fredrik och Niklas nästan varje dag. Och så kommer Fredrik ihåg farmors hästar och berättar att han brukar få rida när han är Skåne.

Micke har suttit tyst och med stigande förvåning lyssnat på sina kamraters berättelser. Han har ingen pappa som klättrar ut genom fönster eller försvinner hemifrån. Hans pappa sitter inte i fängelse eller dricker sprit. Hans pappa är en alldeles vanlig pappa som kommer hem från jobbet på kvällarna. Han leker med Micke och hans lillebror, han hjälper dem att borsta tänderna, förhör läxor och läser kvällssagor. Micke bestämmer sig också på fläcken för att aldrig mer klippa till sina kompisar. Han tycker synd om dem som har det så med sina pappor...

Mammorna

Papporna är levande i pojkarnas berättelser, men de har för övrigt blivit mer mytiska figurer än verkliga människor som lever vardagsliv med sina barn. Den ende pappan som är verklig och av kött och blod är Mickes pappa. Han kommer på föräldramötena och försöker få igång samtal med de närvarande mammorna om pojkarnas beteenden. Han vill veta mer om barnuppfostran och han undrar ofta om det är han och hans fru som gjort något fel med Micke. Han vill veta hur de andra pojkarna betar sig och om någon har några goda råd att komma med. Hur handskas man med en pojke som är så annorlunda jämfört med lillebror och som bara slås och exploderar för småsaker? Mammorna på föräldramötet pratar glatt om allt möjligt, men när vi kommer in på handfasta råd om kvällsrutiner, sagoläsning eller pojkarnas uppförande blir det märkvärdigt tyst. Det är bara Jimmys mamma som berättar att det inte går att ha några rutiner med fyra grabbar. Förresten ser hela hemmet ut som ett bombnedslag. Det blir som det blir! Tre av hennes söner går visserligen i olika specialklasser för att de är omogna och har läs- och skrivsvårigheter, men hon bekymrar sig inte särskilt mycket. Hon älskar sina pojkar som de är och tror att de med tiden kommer att mogna och klara sig bra ändå...

Bennys mormor vill inte heller riktigt gå med på att det skulle vara några problem med pojken. Han är så stillsam och duktig hemma. Han hjälper henne med allehanda sysslor och han är en så rar och fin pojke. Den enda hon har kritik mot är sin egen dotter, Bennys mamma. Hon tycker synd om honom för att han så sällan får träffa henne och hon vet hur han längtar efter sin mamma. Hon hoppas att han en vacker dag ska kunna flytta till henne och sina två små bröder.

Fredriks mamma är tyst och hon deltar inte i samtalen. Hon dricker många koppar kaffe och går ofta ut och röker. Hon frågar om läraren kan stanna kvar en stund efter mötet, hon vill helst prata i enrum med henne. Det visar sig då att hon vill berätta hur svårt hennes båda pojkar har det i hemmet med en pappa som är drogmissbrukare. Hon själv arbetar hårt för att familjen ska klara sig ekonomiskt. Hon är ständigt rädd för att de ska bli vräkt från lägenheten och hon vill nu veta om skolans kurator kan hjälpa henne. Hon orkar inte så mycket längre själv och hon vill att hennes pojkar ska få lugn och ro. Fredrik har redan förlorat så mycket tid och kraft som han hade behövt för att klara skolan. Lillebror Niklas börjar skolan nästa hösttermin och hon vill inte att han ska ses som ett problembarn redan vid skolstarten.

Mohammed

Strax före jul kommer en ny pojke till klassen. Som ett kvicksilver med pigga och nyfikna ögon är han plötsligt mitt ibland oss. Han ser allt, frågar om allt och har idéer om allt. Mohammed heter han och är 10 år gammal. Därmed blir han äldst i klassen. Han är också mer företagsam och påhittig än de andra. Hans familj har nyligen kommit från ett palestinskt flyktingläger i Libanon. Mohammed pratar svenska, men han kan bara skriva på arabiska. Han visar hur deras bokstäver ser ut och skriver från höger till vänster. Micke,

Fredrik, Jimmy och Benny blir alldeles andlöst tysta när han skriver krumelurer och säger att det går att läsa dem. Mohammed ska nu lära sig att skriva från vänster till höger och samtidigt lära sig att omsätta svenska språkljud till en annan sorts krumelurer.

Mohammed tycker redan från början att klassrummet är för stort. Han tycker att man borde utnyttja ytan bättre. ”Varför ska pingisbordet vara på fritids? Det finns ju gott om plats i klassrummet!” tycker han. Och faktiskt är idén inte så tokig. Med ett pingisbord i klassrummet är det lättare att motivera grabbarna att arbeta på beting. Var och en får ett visst antal uppgifter att göra och när de är klara spelar vi rundpingis tillsammans. Det blir lättare att koncentrera sig och sitta stilla när man har en pingisstund då och då under skoldagen.

Julen närmar sig och vi börjar göra julpynt i klassen. Silkespapper frasar, klister och saxar tjänar ibland som redskap för tillverkningen av julgranskarameller, men lika snabbt kan saxen eller klisterburken fara som projektiler genom klassrummet när resultatet blir frustrerande och karamellen inte blev som tänkt. Mohammed betraktar allt detta arbete med häpnad och frågar om den där märkvärdiga julen. ”Jesu födelsedag!” – ”Varför firar ni Jesu födelsedag – han är ju död?” Det här med Jesu födelsedag är inte helt klart ens för Mohammeds klasskamrater. ”Är det Jesu födelsedag – men varför brukar det då komma en tomte på julen?” Och så berättar fröken om hur det en gång för länge sedan föddes ett barn i ett stall, om Betlehemsstjärnan som visade vägen till stallet och de tre vise männen som kom med gåvor. Medan snön faller i tunga flingor utanför lyssnar de fem pojkarna på berättelser ur Bibelns Nya Testamente. De drömmer om julklappar och berättar om den tid i det förflutna då de trodde att tomten fanns på riktigt. Mohammed lyssnar, frågar och undrar. För honom är allt detta en alldeles ny och märkvärdig värld...

Kojan

Efter julen kommer de fem pojkarna tillbaka och är piggare än någonsin. Mohammeds kreativitet och fantasi går ibland till överdrifter och hindrar också de andra från koncentration och arbete. Hos dem har arbetsrutinerna nu börjat infinna sig, Micke är inte längre lika oberäknelig i sina explosiva utfall. Han mår bra av medicinen och kan bättre kontrollera impulserna. Bennys mormor har tagit upp frågan om flytt till mamman och de nya halvsyskonen. Hon tycker att han mår bättre nu och tror att han kan börja i en ny skola och gå i normalklass redan nästa hösttermin. Benny är glad och vill verkligen göra sitt bästa i skolan för att få flytta till sin mamma. Nu är det Mohammed som är orosmomentet och vi får börja om med samma metod som visat sig lugna de andra. Vi börjar med intensivläsning av sagor och berättelser om igen. Denna gång blir det Astrid Lindgrens spännande böcker om bröderna Lejonhjärta och Mio, min Mio.

En dag när vi sitter tätt sammantryckta av spänningen när Mio är på väg mot den mörka borgen och nästan blir avslöjad av riddar Cato, säger Mohammed: ”Fröken, får vi bygga en koja här inne?” Därmed är sagans förtrollning bruten för denna gång, men tanken på en koja i klassrummet är väckt. Kanske är idén inte så dum? Plankor finns det, tumstock, spikar och verktyg likaså. Därmed är förberedelserna igång och det gäller att räkna ut hur stor koja man kan få av de tillgängliga plankorna. Mohammed blir genast den driftige arbetsledaren som räknar, frågar Micke om råd och delar ut arbetsuppgifter: ”Benny, du sågar plankorna där jag har ritat streck! – ”Fredrik, hämta mera så’na här spikar!” En tid av intensivt sågande, spikande och räknande börjar. När man missbedömt ett avstånd måste man skarva med en brädbit. ”Hur ska vi göra för att såga ut ett fönster? – Nej, man ska inte såga ut det efteråt, det är lättare att göra fönstret innan! – Titta vad hörnstolpen lutar, vad ska vi göra åt det?”

Fem pojkar, som normalt går att hålla igång med arbete genom en hel lektion bara genom att bryta av med sagoläsning eller rundpingis, är nu fullt sysselsatta med ett gemensamt projekt. De samarbetar på ett sätt som jag inte hade trott var möjligt. Mohammed och Micke är de enda som kan räkna och planera. Därmed får de också en högre status i gruppen. Alla tidigare gruff och konflikter är nu onödiga eftersom de är fullt sysselsatta med ett arbete som behöver göras. Alla vill ju bygga färdigt kojan.

En vacker dag är den också färdigbyggd. Vi betraktar den från alla håll och ser att den har raka väggar och inget längre lutar. Den är stabil när man ruskar. Det går att vistas i den och när vi provsitter i den får vi plats alla sex – fem grabbar och deras lärare. Vad ska vi nu göra med kojan? Behöver den målas? Ska den ha inredning? Genom gemensamt beslut kommer grabbarna fram till att man ska undersöka om det finns färgburkar på skolan. I så fall väljer man bland de färger som redan finns. Det visar sig att det finns en liter grön färg. Kommer den att räcka? Det står på burken hur många kvadratmeter färgen räcker till. En diskussion uppstår om vad en kvadratmeter är och där får läraren gripa in och förklara hur man räknar ut det. Micke och Mohammed mäter med tumstocken och konstaterar att burken med grön färg räcker för att måla utsidan en gång. Så inhandlas penslar till alla och fyra grabbar får var sin vägg att måla – den femte av dem målar taket.

Nu börjar Benny och Jimmy att tröttna: ”Fröken, får vi skriva lite i våra böcker?” Och så skriver de med stor möda och koncentration bokstäver och ord i långa rader medan Micke, Mohammed och Fredrik räknar ut hur mycket färg som behövs till kojans insida och diskuterar om man ska ha kuddar eller matta på golvet, om det ska vara gardiner och hur man, i så fall, ska sy dem.

Den gröna kojan blir så småningom mörkt rosa på insidan. Den får gardiner som sys på fritids med hjälp av Minna som är en av fritidsledarna. Och så går Mohammed in i en mattaffär på väg hem från skolan en dag och förklarar hur stor bit heltäckningsmatta som behövs till golvet. Mattaffären ägs av en libanesisk man som känner stor sympati för både det palestinska folket och den charmige pojken som förklarar hur viktigt det är att få en fin matta till kojan i klassrummet. Nästa morgon kommer Mohammed till skolan med en vacker handknuten matta som blir kojans golv och sittplats.

Arbetet med kojan har tagit ett par månader i anspråk. Allt annat skolarbete har vävts in i bygget. Det har blivit praktiska uträkningar, nedskrivna planer och inköpslistor. Ibland har man behövt vila sig med lite enklare skolarbete som att räkna i matteböckerna eller skriva lite i de ”fylleriböcker” som var populära under 1970-talet. De var gjorda för att eleverna lätt skulle kunna fylla i ett färdigt svar och krävde inte mycket eftertanke. Framför allt var de inte gjorda för att utveckla barns tänkande. Nu lägger vi böckerna åt sidan och den egenhändigt byggda kojan blir nu den plats där vi kommer att vistas en stor del av skoldagarna. Där läser vi ”Mio, min Mio” gång på gång och stället där hans fader konungen säger

”Mio, min Mio, jag har sökt dig i nio långa år. Jag har legat vaken om natten och tänkt: ”Mio, min Mio” blir till ett alldeles särskilt ställe som vi får läsa om och om igen.

Kojan var viktig under en period – i den kunde vi sitta tätt tillsammans i halvmörkret och tänka på allt det som livet utanför inte gav. Med tiden kom alla pojkar att stiga ut ur denna trygga tillvaro och stiga in i klassrummet och dess vanliga skolarbete. Omvägen genom kojan hade inte varit förgäves.

Efterord tre decennier senare

När man långt efteråt tittar på något i skenet av nutidens kunskap kan man lätt få för sig att den gamla tidens kunskap inte var så mycket värd. Det perspektiv man har just här och just nu tycks alltid vara det bästa och den kunskap man just nu kommit fram till tycks vara den rätta och gälla i all evighet. Det blir därmed lätt att förkasta allt gammalt som om det vore värdelöst vetande.

Hur såg det då ut teoretiskt och kunskapsmässigt kring barn som ovan beskrivits? Om man slår upp en bok i dåtidens skolpsykiatri – jo, det fanns faktiskt något som hette så och som ingick i min egen utbildning i pedagogik – ser man att det där inte finns så många psykiatriska diagnoser. Resonemangen kring barn med problem ser annorlunda ut och man räknar också in skolans miljö och skolgången som en egen variabel som påverkar barns psykiska hälsa. De diagnosgrupper vi idag använder under benämningen ”neuropsykiatriska” finns inte alls, men barn med likadana beteenden fanns givetvis också då. Hur tänkte man då kring dem och hur definierade man deras svårigheter? Det första man slås av när man slår upp en av dåtidens fackböcker är uppfattningen att barn är mycket olika. Också den normala människan har en stor variation vad gäller personlighetsvariabler, inlärningsförmåga, kontakt- och kommunikationsförmåga osv. Fördjupar man sig en smula i texten kan man till exempel se att man i stället för att psykiatrisera variationerna delade in skoleleverna i olika typer som kunde förklara deras olikheter. Enligt Sjöbrings typlära (Elias Regnérs ”Skolpsykiatri”, femte upplagan 1967) beskrivs till exempel eleven med en låg begåvning inom normalvariationen på detta sätt:

Han eller hon har ”inget läshuvud” eller ”fattar sämre än andra”. Läraren kan säga: ”Han gör så gott han kan men orkar inte följa med”. När man använder sig av testresultat för att bekräfta iakttagelser i klassrumssituationen brukar intelligenskvoten för den subkapable eleven anges till 80-85-90-95.

Den subkapable eleven riskerar att komma in i ett insufficiens-tillstånd om han med en intellektuell utrustning sämre än kamraternas placeras i en skolform, som ställer för höga krav på honom.

Insufficiensen i sådana fall uppträder med följande symptom: Eleven blir olustig och håglös, visar inget intresse för skolarbetet, börjar kanske skolka och ströva omkring planlöst under skoltiden eller förfaller till fusk och genvägar.

Den eleven är inte okänd för oss i dagens skola heller även om vi talar om honom eller henne i andra termer än man gjorde för några decennie sedan. Om vi tittar på andra faktorer än begåvningen kan vi också hitta den udda eleven som benämns som schizoid eller schizotym och han/hon beskrivs på följande sätt:

Han eller hon utmärks av bristande kontaktförmåga, den schizoide eleven är något av en enstöring, som inte alls eller sparsamt söker vänskaplig eller förtrolig kontakt med klasskamraterna. Han driver för sig själv, får rykte om sig att vara originell eller bisarr och kan också komma med märkvärdiga infall eller överraskande påhitt. Han kan visa en särpräglad känslökyla...många schizoida människor blir inte mentalt sjuka i vedertagen mening men bibehåller sin läggning livet igenom.

Här kan vi, förstås, känna igen eleven med Aspergers syndrom som man idag beskriver på ungefär samma sätt, men utifrån en psykiatrisk diagnos snarare än en normalvariant av människan med en viss läggning. Inom vuxenpsykiatri lever fortfarande begreppet schizoid kvar och räknas då som en personlighetsstörning. I den skola som ännu existerade för några årtionden sedan var den elev som då kallades för schizoid – och som nu skulle få Aspergerdiagnos – förmodligen klassens duktigaste elev. Den tidens pedagogik passade utmärkt för en elev som hade gott minne för faktakunskap. Kunskap var då lika med att minnas texter ur böcker och få rätt på proven när man hade återupprepat dem.

I dag är det psykiatriska diagnoser som förklarar såväl en udda personlighet som inlärningsproblem, bristande koncentration och kontaktsvårigheter. De neuropsykiatriska diagnoserna har slagit ut många andra förklaringsmodeller och blir på många håll enda inträdesbiljetten till specialundervisning. Och en viss risk finns att en elev som Benny eller Fredrik, som gick i gårdagens skola utan diagnoser, i vår tid hade fått Damp eller ADHD-diagnoser och att de problem som fanns i deras miljöer under uppväxttiden hade setts som uttryck för enbart deras biologiska utrustning. Om Micke, däremot, fått en tidigare diagnos hade det kunnat vara till hjälp för såväl honom som hans familj.

୨୨୨୨

୫୫୫

Kapitel 3

Påsklunchen

”Har du gjort så här fint för min skull?” Olle betraktar storögt det dukade påskbordet med forellerna som ligger på ett fat mitt på bordet. Fiskarna är fria från skinn och ben och omgivna av pressad potatis, dillkvistar, citronskivor och gröna ärter. Bordet är dukat med brutna servetter, påskliljor i en liten vas och några flaskor påskmust. Det är påskmust och inte öl. Om detta har Olle och jag haft flera långa diskussioner och argumentationer tidigare på morgonen. Med stort allvar sätter sig Olle vid bordet och äter. Ibland tittar han upp med en snabb blick på mig och kommenterar: ”Det var gott det! Det här...det var gott!” Och så fortsätter vi båda tiggande att äta tills allt är uppätet och faten är renskrapade. Och efter maten sitter Olle kvar vid bordet och upprepar: ”Tänk att du hade gjort så här fint för min skull!” Kvar på bordet finns fortfarande så mycket påskmust att Olle anser det värt att stanna kvar ända tills vi ska diska. Någon påskmust får inte lämnas kvar och då måste ju även han själv stanna kvar. I vanliga fall brukar Olle försvinna från matbordet så fort han skrapat sista smulan från tallriken. Framför allt brukar han inte sitta kvar och konversera. Jag frågar Olle om han ska besöka sin mor under påsken, men Olle säger att han inte vill göra det. ”Hon bara tjarar om mina nycklar. Hon säger att jag ska kasta bort dom...om jag inte åker dit slipper jag tjarat!”

Olle och nycklarna

I Olles värld tar hans nycklar stor plats. De är hans viktigaste ägodelar och de hör på något sätt samman med hela hans identitet. Vem skulle Olle vara utan de grova kedjorna runt midjan, kedjorna på vilka han trär ständigt nya nycklar. Där finns små nycklar som passar till något hänglås någonstans, där finns patentnycklar till okända lås, upphittade nycklar till sjutillhållarlås och nycklar till gamla skafferidörrar, bodar och uthus. När Olle går skramlar alla nycklar och kedjor. Han går tungt framåtböjd som om han bar all världens bördor på sina axlar. Kanske bär han också på bördor andra än sina nycklar. Det är svårt att veta – Olle är mycket förtegen om sig själv. När Olle talar är det i långa ramsor som han anser vara skämtsamma: ”Jag hörde på radion i morse att du kommer att dö!” kan Olle säga till någon av sina arbetskamrater på dagcentret. Han skrattar gott när de äldre kvinnorna ser skräckslagna ut och vänder sig till arbetsledaren: ”Inte sa’ dom väl så på radion, heller, inte sa’ dom väl så?” När de blivit lugnade med att Olle, som vanligt, hittar på saker för att skrämma dem ser de skadeglada ut och upprepar vad arbetsledaren sagt: ”Där ser du, du bara hittar på!” – ”Hittar på, gör du!” fyller nästa i. Men Olle bara skrattar...

När jag nu sitter med Olle vid påskbordet och för ett samtal över bordet också när maten är uppäten känns det som en stor vinst i ett lotteri med sällsynt få vinster. Att få uppskattande ord från Olle och ha honom kvar vid bordet är en dubbelvinst som den inte kan förstå som inte känner till den långa vägen till detta påskbord.

Vuxenundervisningen

När jag först träffar Olle är han några år över 40. Året är 1986 och jag är vuxenlärare på det dagcenter där han arbetar. Där väver han mattor och löpare och väljer själv smakfulla färgkombinationer. Han är en ensling som inte har någon annan kontakt med de andra

gruppmedlemmarna än att han munhuggs och retas med dem. Med arbetsledaren har han en annorlunda, mer hjälpsökande, kontakt. Hon hjälper honom till rätta med de svårigheter som dyker upp i arbetet. Om någon annan skulle vara lika retsam som han själv blir han stött. Han kräver sin rätt att få vara annorlunda och han är verkligen annorlunda. Hans kläder är sällan rena. Ibland luktar det om honom därför att han varken tvättar sig själv eller kläderna. Han har ibland mycket uppseendeväckande kombinationer av kläder och huvudbonader. Sin stora nyckelsamling bär han i en kedja runt kroppen. Han bär också på ett antal väskor med omfattande, men okänt, innehåll. Han väcker uppseende och blir därför säkerligen begäpad och får glåpord av andra människor. Dessa utestänger han genom att sätta på sig en pälsmössa med öronlappar eller stora hörlurar.

Olle bor i egen lägenhet i anslutning till en gruppbostad för förståndshandikappade. Även där hävdar han rätten att få vara sig själv. Han har ingen större glädje av att vara tillsammans med de andra boende som han inte tycker sig ha något gemensamt med. Personalen upplever han som tjatig. Detsamma tycker personalen om honom – han tjarar alltid om samma saker. Deras ständiga omsorger om hans klädsel, hygien och städning av lägenheten upplever Olle som inkräktande på hans integritet. Även hans mor, som han har tät telefonkontakt med, upplevs som en person som gör intrång i hans självbestämmande och integritet. Samtidigt som han inte vill lyssna på hennes förmaningar är hon den enda person som alltid ställer upp hur besvärligt hans liv än är. Han ringer till henne så gott som dagligen och dessa samtal har blivit mer en ritual än egentlig kommunikation. Olle har en vag diagnos. Han har ett lindrigt förståndshandikapp och man talar om psykiska pålagringar.

Han har varit en annorlunda och udda individ sedan tidig barndom. I skolan gick han både i specialklasser och bodde på skolen. Han har varit föremål för psykiatrisk vård, men det var hans svaga begåvning som slutligen gjorde att han skrevs in under Omvårdnagslagen.

Matlagningen

På dagcentret och i gruppboenden är man överens om att Olle har resurser som skulle gå att utveckla. Han har öar av kunskap som inte stämmer överens med hans rutinmässiga och ritualistiska leverne. Hans avvisande och taggiga person och hans totala ointresse för sin klädsel och hygien är också provocerande. Han är mycket konservativ i fråga om sina vanor, vill inte ändra några rutiner, gör som han alltid gjort. Ingen normal övertalningsförmåga får honom att ändra sig. Matlagning bryr han sig inte om. Middagsmaten kan för hans del bestå av ett paket kall korv som han slukar direkt ur paketet. Några öl därtill trubbar av honom lagom så att livet känns behagligt att leva. Han är rädd för spisar och för knivar och vill inte använda några köksredskap. Kurser i matlagning är inte att tänka på. I en grupp måste man umgås med andra människor och ta hänsyn. Inget av detta är Olles starka sidor. I sådana situationer brukar dagcentrets vuxenlärare – i detta fall jag – vara den man vänder sig till, eftersom det är den enda person som inte nödvändigtvis måste ha en hel grupp: ” Kan du göra något med honom? Våra resurser är uttömda!”

Olle och jag stämmer träff i mitt undervisningsrum i borte änden av dagcentret. Han kommer inte frivilligt. Med mycket lock och pock från arbetsledarens sida uppenbarar han sig, sitter en stund på stolskanten, håller en forcerad monolog och försvinner sedan ut med orden: ”Jag måste gå nu.” Han kommer några gånger, beter

sig alltid på samma sätt och slutar sedan att komma. Jag inser att Olle inte har behov av några regelrätta lektioner i teoretiska ämnen. Och det är inte han själv som har valt att gå till ”skolan”. Läs kan han, men han läser inte mer än nödvändigt. Skriva kan han, men inte heller det är något han gör mer än absolut nödvändigt. Han förklarar att han inte är intresserad av att läsa om sådant som folk skriver. Jag förstår att Olle behöver något praktiskt att göra och att det behövs en stark motivation för att få honom att umgås med bara en enda människa. I en grupp kan han gömma sig bakom sina ständiga skämtsamma kommentarer om sina kamrater. Jag föreslår att vi kan träffas i träningslägenheten och laga mat en förmiddag i veckan. Belöningen för att stå ut med en annan människa är att han får mat, vilket han uppskattar. Han tycker att idén är bra. Träningslägenheten ligger i den lilla förortens centrum. Vi har utsikt mot Konsum och biblioteket. Det finns mycket att titta på genom köksfönstret. När Olle kommer till mig på morgonen är han alltid mycket skärrad därför att det hänt något på vägen hemifrån. Folk har tittat konstigt på honom, barn har fnissat och gjort grimaser osv. Han är arg för att man inte låter honom vara i fred. Han vill inte höra mina förklaringar om varför jag tror att andra skrattar åt honom och vad han själv skulle kunna göra för att undvika detta. Under hela den första terminen är det mer än nog för honom att komma till lägenheten och hålla en upprörd monolog om hur han blir behandlad av omvärlden. Under tiden lagar jag maten, lyssnar och kommenterar. Ibland blir mina kommentarer för provocerande för honom, då försvinner han. Maten slukar Olle snabbt och han lämnar lägenheten omedelbart efter det att han svalt sista tuggan. Med tiden upptäcker han de andra rummen i lägenheten och telefonen. Nu börjar han sitt ritualistiska ringande till sin mor eller till sin kurator även hos mig. Han håller en lång monolog i vilken han klagar på hur människor behandlar honom på bussen och på gatorna. Han vill vara i fred för alla nyfikna blickar.

Nu har jag ännu ett bekymmer – att hindra honom från att ringa. Det går inte förrän jag kopplar ur telefonen och låser in den i ett skåp. Jag skyller på att telefonen kopplats ur för att undvika höga telefonräkningar.

Matlagning som kommunikation

Med tiden börjar jag få lite utrymme i Olles monologer. Han lyssnar när jag berättar om andra människors reaktioner på honom. Han vill veta varför de gör det ena och det andra. Vi har nu också börjat handla maten tillsammans i Konsum på morgonen när han kommer. Han kommer med förslag på mat han vill ha och bär motvilligt matkassen. Ibland släpper han den och säger att han inte orkar. Vår samvaro har blivit så mycket rutin för honom att jag vågar ställa krav. Jag vet nu att han inte kommer att försvinna för evig tid och ge upp maten, samvaron och samtalen.

Efter ytterligare någon månad sätter jag en potatisskalare i hans hand. Första gången är han så förvånad att han börjar skala en potatis. Tålmodet tryter när den inte genast är skalad – potatis och skalare hamnar i vasken. Nu kräver jag att han ska skala hela potatisen. Han tar några tag till med skalaren, kastar allt igen. Jag sätter mig också vid köksbordet och konstaterar att vi är två om matlagningen och ätandet. Jag fortsätter med mina göromål när han fortsätter med sina. Potatisen blir skalad, om än slarvigt.

I mars är det påsk. Nu hör det redan till rutinerna att göra upp matplaner för nästkommande vecka. Olle skriver inköpslistorna. Han är så hemtam med mig och med förortens Konsumaffär att nya problem dyker upp. Han vill köpa öl. Det krävs mycket styrka och många diskussioner för att förklara att det är skillnad mellan de luncher vi äter gemensamt på dagcentrets bekostnad och de middagar han äter hemma. Våra luncher handlar om inlärnings-situationer. Öl kan han redan dricka, det behöver han inte lära sig.

Hos mig ska han göra sådant som han inte kan – som att skära med knivar och sätta på spisen, skala potatis och lära sig äta varm mat. Till påsklunchen blir det påskmust inte öl.

Efter påsk börjar Olle stanna kvar hela förmiddagen. Han får då ännu en uppgift – att plocka av från bordet innan jag diskar. Först påföljande höst kan jag öka kraven på att han också ska diska. Som alltid med ett nytt moment, delar vi först på arbetet. Sedan får han ta över mer och mer. Våra samtal blir med tiden allt mindre två parallella monologer och allt mer av samtal om honom och hans liv. Speciellt viktigt är det att tala med honom om hur han själv påverkar andra genom sitt märkliga sätt att klä sig, sin bristande hygien, sina nyckelsamlingar och bärandet på de skrymmande väskorna.

Psykiatrin griper in

I Olles hem går det mot en katastrof. Han vägrar att släppa in hemtjänsten som ska hjälpa honom att hålla ordning i lägenheten. En särskild patrull som sköter om de svåraste hemtjänsterna sätts nu in på honom. En psykolog kopplas in för att diskutera den uppkomna situationen. Diskussionerna går i psykologiska termer kring hans "symbios" med modern, hans behov av självständighet osv. Det blir en lång rundgång i dessa samtal som gör såväl grupp-bostadens som dagcentrets personal allt mer frustrerade. Vi känner att det skulle behövas en praktisk handledning som gav idéer om hur vi kunde komma loss ur detta dödläge. Olle blir också fysiskt skröpligare under det kommande året. Han får problem med olika krämpor som behöver utredas och behandlas. Olle vägrar alla läkarkontakter. Som en sista utväg tas kontakt med en psykiatrisk klinik för att därigenom få råd och hjälp med eventuell premedicinering, med motivationssamtal och annat som kan vara nödvändigt för att få honom under somatisk behandling. Denna kontakt visar sig bli ödesdiger för honom.

Vid intaget till avdelningen tas alla hans kära ägodelar från honom. Nycklarna som han samlat på i många år försvinner, liksom väskorna. Han får genast neuroleptika och påbörjar en behandling för någon psykisk åkomma som han inte blivit intagen för. På kort tid blir Olle en liten, rädd och maktlös person. Någon somatisk undersökning är det först inte alls tal om. Men den skräck Olle upplever under dessa månader räcker för att göra honom motive-rad för vilken läkarundersökning som helst. Han blir undersökt och behandlad för sina somatiska åkommor. Nu har han dessutom börjat en neuroleptikabehandling som fortsätter, trots att han inte sökt för några psykiska besvär.

Medan Olle var inlagd på den psykiatriska kliniken hälsade jag på honom ibland men hade ingen regelbunden kontakt. Efter hem-komsten blev Olle aldrig mer sig lik. Det var slut med hans själv-förtroende. Det var slut med hans övertygelse om att han hade rätt att få vara som han var. Han var under långa tider insjunken och deprimerad. Han hade svårare än någonsin att sköta sin hygien. Varje försök från någon att ta sig in i hans lägenhet upplevde han som ett nytt övergrepp. Han sörjde sina nycklar som han inte fick tillbaka. Han klagade och överklagade för att få dem tillbaka, men de var och förblev borta. Det var som om en del av honom själv hade försvunnit tillsammans med nycklarna. Hos mig pratade han nästan enbart om sina nycklar och om det fruktansvärda övergrepp han utsatts för genom att bli berövad dem.

En ny Särvux med läroplan

Under den kommande tiden, som sträckte sig över ett drygt år kom Olles och mina fredagar att betyda mycket för honom. Under långa perioder var han borta från dagcentret där han gjort sig till ovän med de flesta. Han blev anklagad för att lukta illa. Man ville inte ha honom i gruppen av den anledningen. Han var stingslig och lättretlig. Fredagarna i träningslägenheten blev en oas där han

kunde vila ut. Vi hade utarbetat rutiner som fungerade. Vi hade samtal om allt i livet som tycktes honom oförklarligt. Jag försökte reda ut och förklara. Han kände sig inte längre stressad av att behöva prata och umgås med en annan människa som både såg honom och ställde vissa krav.

Vuxenundervisningen blev under vårt sista och fjärde år tillsammans en lagstadgad vuxenskola med läroplaner och val bland ämneskurser. I det nya Särvux fanns inte längre utrymme för en sådan pedagogisk verksamhet som Olles och min. Han var mycket olycklig över att våra fredagar tog slut. För Olle berättade jag att det stod många andra i kö som ville ha undervisning. När vi träffades talade han alltid om att han saknade ”matlagningen”. Samtidigt förklarade han också att han förstod att det fanns många andra som behövde just sådan ”matlagning.” Vi skildes åt och jag slutade på dagcentret för andra uppdrag. Någon tid senare fick jag höra att Olle dött i hjärtinfarkt.

Efterord

När jag idag, nästan 20 år senare, tänker på tiden med Olle inser jag att jag, liksom övriga personer kring honom, visste för lite om varför han betedde sig som han gjorde. De gånger då personalen och jag försökte reda ut vad det kunde handla om hamnade vi alltid i det diffusa ”det måste vara något psykiatriskt”. I hans fall hade vi varit hjälpta av att han hade fått en mer adekvat diagnos. Den diagnos han skulle ha fått idag hade med stor sannolikhet legat inom autismspektrumet. Men under Olles barndom och uppväxt fanns inte begreppet autism inom den svenska barnpsykiatrin. När diagnosen mer allmänt började accepteras under 1980-talet var det enbart barn som fick den. Att det också kunde finnas autism hos vuxna med nära nog normal intelligens var en kunskap som började slå igenom inom psykiatrin först under andra hälften av 1990-

talet. Då var det redan för sent för Olle. Den enda hjälp som fanns att få under Olles vuxna liv var från psykologhåll när vi efter mångt och mycket fick handledning. 1980-talets psykologhandledningar utgick i stor utsträckning från psykodynamiska teorier, vilket inte var till stor hjälp för vare sig Olle eller oss som fanns kring honom. Den psykiatriska vård han fick blev helt missriktad och förvärrade hans tillstånd och tog ifrån honom livslusten. Det var tack vare att Omsorgsnämndens vuxenutbildning under den tiden räknades som en experimentverksamhet som jag alls kunde använda mig av en mer terapeutisk pedagogik. Den möjligheten är idag nästan helt utesluten genom att man inom Särvux arbetar efter kursplaner som liknar skolans och mest består av ämnesstudier. I Olles fall behövdes en pedagogik av det mer handfasta slaget som av John Dewey kallas för "learning by doing". Det är genom görandet som Olle och jag får den kontakt som behövs för att han alls ska kunna gå utanför sina rutiner och göra sådant han inte är van vid. Eftersom hans handlande inte är resultat av välbetänkta val utan snarare betingade handlingar, måste man använda sig av samma inlärningsmetod också när han ska lära sig att göra nya saker och tänka nya tankar. Om man kan få honom att stegvis göra något nytt får han nya erfarenheter som i sin tur gör att han ser vinster med att lära sig mer. Först långt fram i vår bekantskap kunde jag börja prata med honom på ett sätt som kunde leda till egna insikter och reflektioner. Och hans första perspektivbyte, där han såg sig själv som en dialogpartner till en annan människa, skedde genom några vackert upplagda foreller på ett fat vid en påsklunch. När lärande sker kan inte alltid planläggas eller skrivas in i läroplaner.

୩୩୩

Kapitel 4

Har jag blivit en groda?

”Har jag förvandlats till en groda, kanske?” undrar Ingrid medan hon ritar ett runt djur med fyra ben och inget ansikte. Frågan kan i förstone låta märklig, men allvaret i denna fråga är uppriktigt. Känner man till Ingrids faktiska personlighetsförvandling som började en dag då hon var 13 år, tycker man inte att frågan är det minsta märklig. Det var då som Ingrid blev överfallen och nästan strypt. Hon klarade livet, men blev ”galen”, dvs. fick en psykos som helt kom att förändra hennes liv. Hemmet och skolgången byttes ut mot en psykiatrisk ungdomsklinik där hon under lång tid kom att vara så ”tokig” att det inte gick att återuppta skolgången. Inga läkemedel hjälpte mot Ingrids psykos och hon skickades så småningom till ett av de stora mentalsjukhusen där hon i unga år kom att räknas till de ohjälpliga kronikerna.

Nästan två decenniers vistelse på mentalsjukhus gör mycket med en människa. Ingrids levnadshistoria fanns nu i en version i tjocka sjukhusjournaler och i en annan allt tunnare version inne i hennes eget minne. Minnet av vem hon en gång var och vad hon då drömde om blir allt svagare och journalernas berättelse om vem hon är blir den rådande. Ingrids fråga: ”Har jag blivit en groda?” har alltså ett berättigande och mycket av den kommunikation vi kommer att ha under några år blir symbolisk på liknande sätt. För visst har Ingrid nu den verklighetsförankring som behövs för att hon inte ska upp-

fatta sig själv som en verklig groda, men vem är hon? Är hon lika ful och anstötlig som en groda? Är hon lika främmande bland människorna som en groda? Under en lång period ritar Ingrid grodor och vill att jag ska bekräfta att jag inte ser en groda utan en ung kvinna som har vackra blå ögon, mörkt glansigt hår och som får allt lättare för att känna sig glad. Medan hon ritar samma stereotypa bilder om och om igen, pratar hon allt mer om sig själv. Det var uppenbart att hon var mycket frågande kring sin identitet. Vad hade egentligen hänt henne? Kunde hon komma tillbaka till livet? Kunde hon ”leva livet?” Hon började skriva sitt namn – om och om igen. Papper efter papper fylldes med hennes namn. Och frågor som den om grodan blev under en period återkommande. När hon börjar rita och fråga om sin identitet på detta sätt har det redan gått ett helt år sedan vi först möttes. Under det första året var vi fullt upptagna av att prova om livet alls gick att leva.

Första tiden inom Omsorgs verksamheten

Redan tidigt i barndomen hade konstaterats att Ingrid hade en lindrig hjärnskada av MBD-typ. Detta hade gjort att hon haft stora svårigheter i skolan och hon hade blivit mobbad. Hon utvecklades långsammare än andra barn och hade stora inlärningssvårigheter. När hon just hade börjat på högstadiet hände det som sedan kom att förändra hela hennes liv. Under barnaåren betraktade man henne inte som handikappad trots hennes skolsvårigheter. När 1986 års Omsorgslag kom att omfatta den grupp som kallades barndomspsykotiska hörde Ingrid till dem som skulle tas hem från mentalsjukhusen runt om i landet. Benämningen barndomspsykos avsåg då dem som senare kom att kallas för personer med autism. Genom den dåvarande begreppsförvirringen kom ibland personer med andra psykiska funktionshinder också att skrivas in i Omsorgsnämndens verksamheter. Ingrid hörde till dem som hade tur att hamna under fel diagnos i rätt tid.

Hon kom först till en gruppbostad för personer med svåra beteendestörningar och utagerande beteende. Efter en mycket svår inledande period då personalen, genom målmedvetet och envist arbete, lyckades få henne att ha kläder på sig, att kunna sitta vid matbord tillsammans med andra, låta bli att krossa porslin, möbler m.m. började man leta efter en daglig verksamhet. Den dagcentergrupp som tog emot henne på prov var stor och arbetstagarna var alla inriktade på att arbeta. Ingrid var mycket annorlunda och udda i denna grupp. Hon fick dagliga utbrott, då hon försvann in i en inre verklighet. Hon skrek, slog sig och agerade ut på allehanda sätt. Ofta behövdes ingen synlig yttre anledning för att dessa utbrott skulle komma. Det verkade mer handla om hennes inre verklighet och inre bilder från den traumatiska händelse som skett tidigare i hennes liv. Hon var också hudlös mot yttrevärldens alla stimuli. Alla intryck trängde rakt in i henne och hon kunde inte låta bli att reagera.

I en daglig verksamhet var det svårt att hitta arbetsuppgifter åt Ingrid. Det var också svårt för henne att kommunicera med de andra i gruppen. Dels fanns det redan en egen umgängesstil bland de andra och dels var Ingrid extremt känslig för känslöstämningar. Bortåt tio personer fanns i de trånga lokalerna. Det pratades, skämtades och skratades. Arbetet hade många moment som behövde stort utrymme. Ingrid satt oftast i en soffa i arbetslokalens borte ända och betraktade därifrån vad som skedde. Hon fick utbrott när någon kom henne för nära, men också av andras kommentarer som inte alls berörde henne. Från Ingrids synpunkt var alla kommentarer och allt skratt riktat mot henne. Hon och hennes egna tankar och känslor var helt och hållet medelpunkten i hennes perception. Utanför dessa gränser kunde hon inte komma på egen hand. Det blev tidigt uppenbart att enda möjligheten för henne att klara en utvidgning av sin hemmamiljö var att ha en person vid sin sida en stor del av tiden som hon var borta därifrån. Hon behövde ett psykiskt stöd för att alls våga ge sig ut i livet.

”Jag vill leva livet!”

Innan jag ens hade träffat Ingrid var jag klar över att hon inte behövde en pedagogik som försiggick i särskilda rum avsedda för ”undervisning.” Med Ingrid var det mer nödvändigt än någonsin att konfronteras med den äkta verkligheten och att lära henne strategier för att tampas med den. Den andrahandsinläring om världen som finns i böcker var hon till en början inte alls betjänt av. Pedagogiken måste växa fram utifrån hennes skiftande behov. För varje steg ut från den inre psykotiska världen skulle det krävas nya pedagogiska miljöer och metoder.

När vi träffades första gången frågade jag henne vad hon ville att vi skulle göra tillsammans. Hon satt då med ett kollegieblock i knäet. Utan att titta upp ritade hon en båt och ett tåg och sjöng melodin: ”Jag vill leva livet.”

Denna beställning var en förhoppning om livet, men inte helt lätt att uppfylla. Hur skulle jag ensam lyckas med detta, när det var så svårt för henne att möta andra människor i dagcentergruppen? Ändå ville jag göra ett försök att uppfylla drömmen om att ”leva livet” och planerade noggrant en sådan första resa. Ett tåg och en båt hade funnits på hennes teckning. En möjlighet att åka tåg och båt fanns – tunnelbana från dagcentret ett par hållplatser och sedan en färja som förde oss mellan två av skärgårdsstadens öar. Den mest kritiska delen av resan var tunnelbanefärden. Jag räknade ut att det skulle gå att ta sig tillbaka till dagcentret till fots om hon inte klarade av att vistas bland så många människor. Det gällde också att välja rätt vagn i mitten av tåget för att undvika de mest fullsatta vagnarna. Färjeresan räknade jag som ett mindre problem. Det var vinter och få resande. Resmålet var en djurpark som var öppen vintertid och då fanns där få besökare.

Anpassningar och problem

De första viktiga anpassningarna i miljön handlade om att det var rätt årstid, rätt tid på dagen och rätt resmål. Dessutom måste strukturen kring situationen vara sådan att hon kände så stor trygghet som möjligt. På den första resan märkte jag att det hade krävts ännu en anpassning – nämligen att jag borde ha suttit mitt emot Ingrid och inte bredvid henne. Den person som satt ansikte mot ansikte med henne hade en sådan dragningskraft på Ingrid att hon kände sig helt uppslukad. Hon drogs framåt mot den andra personen, medan hon upprepade ”Du tänker väl inte sluka mig, du tänker väl inte äta upp mig...” Lärdomen av första resan var att det var farligare för henne att ha en främmande person ansikte mot ansikte än sittande bredvid sig. Den anpassningen var lätt att göra gångerna därefter. Inte heller färjeresan var något stort problem. De problem som kunde uppstå var på vägen mellan tunnelbanan och färjan och mellan färjan och djurparken.

Där kunde finnas sådant som fick henne att associera till minnen av att vara förföljd och hotad. Sådana minnen kunde få henne att slå sig själv, skrika och att tappa sig totalt i den inre verkligheten. Det gick då inte att röra vid henne, eftersom det kändes som ett direkt hot mot hennes liv. Det enda som var möjligt i dessa stunder var att stå kvar bredvid henne och lugnt upprepa var vi befann oss, vad vi gjorde där och vart vi var på väg. Det var mer av en rytmisk ramsa som jag trummade in i henne än något som hon tog in och förstod. Detta hjälpte henne att komma tillbaka till den yttre verkligheten och vi kunde fortsätta. Med tiden när utbrotten blev lättare att kontrollera, gick det att använda rytmerna för att ett annalkande utbrott skulle komma av sig. Det kunde handla om att jag rytmiskt upprepade samma ramsa om och om igen, ibland med fotstamp som förstärkning. Trots att denna första vinters resor kunde bli jobbiga för oss båda, gällde det att arrangera dem på ett sådant sätt att de inte kändes som misslyckanden för Ingrid.

Under den första tiden fick hon alltid ett stort utbrott när vi kom till djurparken. Då släppte alla spänningarna som byggts upp under resan och hon kunde inte längre kontrollera sitt beteende. Det gick under den tiden inte heller att göra något besök bland djuren. Hon var rädd för både tama och vilda djur. Det viktigaste målet blev att gå till djurparken en väg och tillbaka därifrån en annan väg. Detta gjorde att hon inte upplevde sitt utbrott som ett misslyckande. Vi gick ju inte tillbaka för att hon fått ett utbrott, utan gjorde vår runda och gick ut en annan väg.

Att hitta tillbaka till språket

Ingrid och jag hade två hela dagar i veckan tillsammans. Den ena dagen var vår ”leva-livet-dag”, den andra var förlagd till undervisningsrummet på dagcentret. Den dagen använde jag för att ta reda på hur Ingrid tänkte kring sig själv och omvärlden. Hur mycket hade hon fortfarande kvar av sina kunskaper från tiden före psykosgenombrottet? Hur var det med läsning och skrivning?

Kunde hon koncentrera sig på att göra något? Kunde nya tankar och kunskaper jaga iväg hennes inre skräckbilder, så att hon blev något annat än en tillfällig gäst i verkligheten? Som underlag för mina observationer hade jag Ingrids och min samvaro i ”leva – livet” miljöerna. Jag gjorde också mer systematiska observationer där jag arrangerade både strukturerade och ostrukturerade situationer. Ett sätt att få veta hur en person tar emot och bearbetar information, vilka associationer hon har eller får, hur hon resonerar osv. är genom att prata utifrån situationsbilder. Sådana situationsbilder möter oss dagligen i tidningarna och måste tolkas. Man kan givetvis också använda sig av fotografier som är mer personnära och har en mer personlig betydelse. Informationen som man får blir då av olika slag och kan utnyttjas i olika syften. Skillnaderna mellan olika individers tänkande blir mycket tydliga när man har sådana samtal.

Ett exempel på ett sådant samtal som Ingrid och jag för är kring en tidningsbild där en man och en kvinna sitter i ett kök. Kvinnan gråter medan mannen står bredvid och ser oberörd ut. Ingrid tittar på bilden och följande samtal utspinner sig:

- Det är en tjej som gråter där ... är det säkert att hon gör det?
Jag vet inte ... jag kanske nästan gör det ... lite grand ...
- Varför tror du att hon gråter?
- Det vet jag inte ...
- Vad kan det finnas för anledning till att man gråter?
- Man gråter lite ibland ... man är ledsen ibland.
- Vad brukar göra så att man gråter?
- Barn som bråkar på torget, eller man är ledsen för att nån dör eller ...
- Ja, just det ... tror du att hon har några barn?
- Nej, inte vad jag vet om.
- Hur gammal tror du hon kan vara?
- 22 eller 18 kanske ...
- Var sitter hon någonstans?
- Hon sitter och...hon är på tavlan...
- Vad är det för slags rum som hon sitter i?
- Hon är i det där ... vad heter det nu igen? ... äsch ... disk ...
nej, vad heter det?
- Ja, vad är det för slags rum som man brukar diska i?
- Man diskar koppar och ...
- Ja, vad heter rummet som man brukar diska koppar i?
- Det heter tvättstugan.
- Nej, inte tvättstugan. Där tvättar man sin tvätt i tvättmaskinen.
- Kläder.
- Var någonstans i lägenheter diskar man?
- I det där vardags ... i köket!

Ingrid har ofta svårt att hitta vanliga ord och hon blir arg på sig själv för att den inre bild av ett föremål hon har inte kommer ut som rätt ord. Fler och fler bokstäver dök upp i Ingrids minne, men hon kunde inte forma dem till ord. Jag började skriva före och hon skrev efter. Vi skrev om våra ”resor för livet.” Ingrid skrev av sådana ord som var viktiga för henne: tunnelbana var ett sådant ord, namnet på färjan och på djurparken var andra. Sedan kom tunnelbanestationerna. Teckningarna förvandlades undan för undan. När vi redan hade börjat gå till hästarna i djurparken, började hon rita hästar. Med tiden fick de sadlar och de pryddes av lockiga svansar och stora öron. På hästryggarna ritade hon så småningom människor. På himlen kom det lätta, krusiga moln. Och hon lät solen skina. Med tiden blev inlärningsmöjligheterna i detta rum för små. Likheter med en traditionell skolmiljö var också för stora. Hon ville inte bli påmind om sin misslyckade skoltid.

En början på nästa steg i utvecklingen var grundlagd när vi efter den första terminen flyttade över verksamheten till träningslägenheten.

Träningslägenheten

Träningslägenheten låg mitt i ett litet förortscentrum som ser ut som många andra förorter – med Konsumaffär, bibliotek, kemtvätt, tobaksaffär och bostadshus. Bakom huset gick också en promenadväg runt en liten insjö. Den ena sjöstranden hade planteringar, blomsterrabatter och en liten badstrand. Den andra stranden var brant sluttande, bergig och växte vilt. Detta förhållande gick att lägga in i den pedagogiska strukturen när Ingrid och jag tog en förmiddagspromenad. Tanken med dessa promenader var att hon skulle vänja sig vid att människor gick bakom henne. I hennes föreställningar ingick att alla människor som gick bakom henne var ute efter att överfalla henne.

Så fort hon hörde steg bakom sig, vände hon sig reflexmässigt om och skrek åt personen. Jag försökte då att med mitt kroppsspråk och med rytmiska ordramsor lugna ner henne och sedan förklara situationen. ”Vi är vid sjön, vi går vår promenad runt sjön, det är du och jag som är ute och går, jag är med dig, jag ser till att ingen kommer att överfalla dig ...”

Den första tiden tog det en dryg timme att gå denna promenadväg, som man normalt går på knappt 30 minuter. Vägen var kantad av utbrott och lugnande förklaringar. Med tiden automatiserades promenaden, utbrotten blev färre och det gick att få Ingrid själv att förklara vad människor gjorde på stigen: ”De är nog på väg till vårdcentralen eller jobbet ... de har inget med mig att göra!” Dessa meningar var först inlärdas genom långvarig nötning och hade i början ingen som helst mening för henne. Meningen kom med tiden när hon blev mer observant på omgivningen än på sitt inre tillstånd.

När Ingrids skräck för människor hade lättat, började vi träna på att ta var sin väg på en kort sträcka och sedan mötas igen. På så sätt kunde hon börja få egen inre kontroll över rädslan. Träningslägenheten gav oss möjligheter att röra oss både inomhus och utomhus, att duscha, laga mat och äta. Innehållet i undervisningen kunde därmed varieras på ett nytt sätt. Vi kunde också börja öva på att med fantasins hjälp gå in i skräckfyllda världar och uppleva vad som var inre verklighet och vad som var yttre. Den första övningen i den vägen var att dramatisera De tre Bockarna Bruse. Den sagan var på tillräckligt långt avstånd från nuvarande verklighet: förlagd till barndomen, med förmänskligade djur och sådana skräckscenarion som hon inte direkt kunde identifiera sig med. Ändå framkallade den i början rädsla och jag fick vara mycket försiktig med att moderera rösten och förändra mina ansiktsuttryck. Om jag blev för olik mig, kände hon inte igen mig. Längre fram bytte vi roller.

Senare ändå spelade vi också helt nya roller. I några av våra anteckningar står:

Idag den 12 oktober lekte vi ormar och fåglar. Ingrid var fågel och Eve orm. Ormen försökte ta fågeln, fågeln flaxade hårt med vingarna.

Ormen lyckades inte ta fågeln. Fågeln flög iväg till ett annat land och förvandlades till Ingrid. Framför spegeln blev Eve också sig själv igen.

Tiden gick och i slutet på vårt andra år kunde vi börja vidga vyerna en bit till. Vi började äta lunch på en personalmatsal i närheten dit dagcentret köpte lunchkuponger till sina arbetstagare.

Balanskonster med killgänget

När vi började äta våra luncher ute träffade vi allt som oftast en grupp unga män och deras lärare på samma matställe. De brukade äta där samtidigt med oss. Till en början innebar denna miljö så mycket nytt för Ingrid att hon inte ens lade märke till att jag brukade hälsa på någon och utbyta några ord varje gång. Med tiden började hon bli nyfiken och frågade vilka jag talade med. Vi satte oss närmare och närmare de unga männen och deras lärare. Slutligen började vi sätta oss vid samma bord. Ändå senare frågade jag om vi fick följa med dem på en av deras stadsturer som ingick i cirkeln "På stan".

Den första tiden tillsammans med gruppen blev en balansgång. Redan första gången vi var ute tillsammans fick Ingrid ett utbrott och de andra blev rädda för henne.

Vi tog en paus och försökte igen. Resultatet blev det samma – ett utbrott som skrämde de andra gruppmedlemmarna. Den andra läraren och jag tog det då som en pedagogisk uppgift att förklara vad som hände med Ingrid och varför hon fick utbrott. Med tiden ökade de andras förståelse och kunskap. När Ingrid fick sina utbrott var de bättre förberedda och kunde själva börja förklara hur det kunde bli så. De blev också goda tröstare av Ingrid. Det var efter ett tag inte tal om att hon inte skulle få vara med i deras grupp. I och med att vi hade ett gemensamt problem i gruppen, blev det både tillåtet och naturligt att prata om andra problem. Det visade sig att de alla hade funderingar och frågor som de inte kunde ventilerat med någon annan.

Vi lever livet

Allt det vi gjorde dokumenterades efteråt genom att hela gruppen tillsammans återberättade vad vi hade varit med om. Nu hade undervisningsrummet återigen en funktion att fylla, men denna gång för hela gruppen. Några utdrag ur vår dokumentation:

En majdag:

Idag åkte vi med ”Roslagen” – en stor, vit skärgårdsbåt. Claes tyckte det var skoj, inte alls så farligt som han trodde i morse. Claes var väldigt nervös innan. Glenn tyckte allt varit bra, utom att det var busväder. Ninna tyckte att Fjäderholmarna var intressanta. Vi läste om dem i vår guidebok. Där stod att fiskarna, som förr i tiden rodde till Stockholm med sin fisk för att sälja den, brukade övernatta på dessa holmar. Där finns fortfarande ett värdshus. Eve tyckte att smörgåsarna och kaffet var dagens höjdpunkt. Hon tyckte också att det var roligt att träffa sin gamle fransklärare på båten. ”Trevligt”, sade Ingrid, ”jag tycker om att åka båt!” Hon tyckte att det var synd att Leif inte var med. Han ligger på sjukhuset.

En dag i augusti

Alla var överens om att vi skulle åka till kyrkogården. Vi tog tunnelbanan till Slussen och bytte till tåget mot kyrkogården. När vi skulle byta tåg, träffade vi Leifs älsklingsfröken Kerstin B. från skolan. Vi pratade med henne en stund. Leif blev så glad att se henne. Nu vet vi andra också hur hon ser ut.

På kyrkogården gick vi in genom stora ingången. Först tittade vi på en lista hur många som skulle begravas den här dagen. Det var en lång lista. Vi gick förbi krematoriet och till familjen Östergrens familjegrav. Claes kände sig ledsen och ensam för att båda hans föräldrar ligger i graven och är döda. Han har inga syskon, bara mostrarna som inte låter honom ha snöret som han tycker om att snurra med. Vi pratade med en kyrkogårdsarbeterska. Leif ville veta mer om hennes arbete. Han skulle själv kunna tänka sig att jobba bland gravarna. Hon berättade att hon jobbar från sju på morgonen till fyra på eftermiddagen. Hon har två raster. Hon rensar ogräs, sätter blommor och knipsar bort torra kvistar på rosor. Gräsklipparen som man klipper gräset med är tung. Alltså måste man vara rätt stark för att klara jobbet. Plötsligt blev Leif alldeles tyst och tittade på kyrkogårdsarbeterskan. Hon var ju ganska liten och smal. ”Hur orkar du bära gravstenarna?” undrade han. Då berättade flickan att det inte var hon som bar stenarna till gravarna. Det var stenhuggeriet som låg utanför kyrkogården som såg till att stenarna hamnade på gravarna. Man körde dem på lastbilar. Vi bestämde oss för att ringa till stenhuggeriet och fråga om vi fick komma dit nästa vecka. Leifs pappa fick en vit blomma på graven. Leif berättade om allt som pappa och han gjort tillsammans när pappa levde. De brukade snickra och måla på radhuset. Leif undrade också över varför det inte hjälpte med operation när hans pappa var sjuk. Han dog fast han blev opererad. Vi pratade om vilka sjukdomar man kan dö av och varför operation inte alltid hjälper. Ingrid sade att hon i alla fall tänkte leva ett tag till. Eve

berättade att hennes båda föräldrar var 80 år när de dog. Vi räknade ut hur lång tid vi alla hade kvar att leva om vi blev lika gamla som Eves föräldrar. Leif ville veta varför man obducerar människor. Jo, det är för att man ska få reda på varför de har dött. Innan man får begrava en människa måste man ha en dödsattest. Där står det vad man har dött av.

Vi pratade om våra föräldrars begravningar. Då sade Glenn och Claes att de inte hade varit med på sina mammors begravningar. De visste inte vem som hade bestämt att de inte fick vara med. Det kändes konstigt att mamma bara var borta och att de inte fick se vart hon tog vägen.

Vi kom också in på begravningar i andra länder. Leif undrade varför man måste ha kistor när man begravs. Då berättade Eve att man inte måste ha det. I Indien bränner man kropparna på en brasa av ved och strör ut askan i en flod efteråt. Eve berättade också att man i Moskva hade öppna kistor. Ibland kunde de döda ligga i kistan i kyrkan under gudstjänsten och vänta på begravningen efteråt. Döda människor är vita i ansiktet och har blåa läppar.

Leif undrade varför man måste ha särskilda likbilar. Kunde man inte köra kistorna i vanliga bilar? I Moskva har man inte alltid särskilda bilar. Kistorna kan komma till kyrkogården i bussar eller lastbilar. I vanliga personbilar får de nog inte plats. Vi ska mäta hur lång en kista är och jämföra det med en vanlig bil.

Vi skapar världen – om och om igen

Efter två år tog gruppen slut i denna form. Glenn hade en muskelsjukdom som gjorde att han allt oftare föll och slutligen kunde han inte längre gå på längre promenader. Vi ville inte överge honom utan skapade två nya grupper. En av de nya grupperna blev en dansgrupp som dansade cirkeldanser. Gruppen var på sex personer. Två av dem hade autism på mycket olika funktionsnivåer. Flera av personerna talade inte alls, eller bara i vissa situationer.

Dessutom fanns Ingrid, Glenn och Claes med. För att Glenn skulle kunna vara med skrev vi en egen skapelseberättelse och satte honom i mitten som sol. Kring honom skapade vi världen om och om igen – varje tisdag. Texten var enkel och mytisk, rörelserna och dansstegen lätta att utföra. Till Bachs ”Air” går vi långsamt runt och håller först händerna på varandras axlar, tar sedan varandras händer, går tre steg in och tre steg ut i ringen samtidigt som ringen rör sig runt. Texten, som kommer in vid slutstegen, är:

Inget fanns – allt var mörker innan solen kom till himlavalvet.

Dansen fortsätter i serpentinform till texten:

Det fanns varken jord eller vatten, stjärnor eller måne, människor eller djur. På det tomma ödsliga himlavalvet lyste bara solen.

Vi släpper varandras axlar och rör oss över golvet utan musik till texten:

På himlavalvet började krafter röra sig, de rörde sig allt hastigare, virvlade runt, drogs mot varandra, stöttes från varandra, allt snurrade allt fortare och fortare och exploderade.

Till Mike Rowlands ”Silver Wings” går vi i cirkel:

Så skapades jorden

Så skapades stjärnor och måne

Så skapades vatten och luft

Sist skapades människan

Till ny Rowlandmusik:

Så stannade människan upp

Betraktade den tomma jorden

Lät solen skina på sig

Lät vattnet svalka sig

Andades in den friska luften

Och så såg hon något spira från jordens yta

Det växte upp till ett träd – Paradisträdet

Så fortsätter vi att röra oss till texter och musik som växlar. Gruppen flöt in i en gemensam rytm. Det var rytmens och musikens kommunikation som gällde och en grupp som svårligen hade kunnat fungera i något annat sammanhang höll ihop och fungerade i två år. Att Lasse och Britt-Marie inte kunde tala hade i det sammanhanget ingen betydelse. Claes oförmåga att utföra planerade rörelsesekvenser märktes efter ett tag inte alls och Glenn, som nu satt i rullstol, hade en huvudroll.

Skrivargruppen

Fantasin och fantasteriet får sällan plats i undervisning av personer med kognitiva funktionshinder. I alla försök att göra inläringen nyttig för ett självständigt liv, blir mycket av undervisningen lätt enbart färdighetsträning. Denna träning är visserligen nödvändig, men den får oss ofta att glömma att även människor med handikapp behöver fantasier, drömmar och fiktioner. I skrivargruppen hade vi Claes, som var en naturbegåvning när det gällde att hitta på fantasirika scenarier. Han har mycket handikappande motoriska planeringssvårigheter, vilket gjort att han inte kunnat lära sig läsa eller skriva, men hans observationer av livet och människorna var bättre än många andra människors. Ingrid, Sara och Glenn var skrivkunniga och de kunde turas om att skriva tillsammans med Ninna och mig. Sara var en kvinna med högfungerande autism som hade en del stereotypa handlingar, bland annat ritualer i samband med skrivandet, vilket vi försökte arbeta bort genom att skrivboken gick runt bland alla dem som skrev. Sara klarade av att skriva en mening i taget, sedan tog ritualerna över. Om var och en bara skrev en enda mening kunde hon klara av det eftersom hon inte behövde skriva mer än denna mening. Glenn var gruppens realist och grep in när historierna började ta en alltför fantastisk vändning.

Nya erfarenheter och ny miljö

Samtidigt som Ingrid en dag i veckan deltog i de olika grupperna, fortsatte vi att träffas ensamma en halv dag i veckan. När träningslägenheten som inlärningsmiljö var uttömd, gällde det att ta nästa steg mot en annan identitet. Ingrids tidiga barndom hade inte inneburit någon handikappidentitet. Hon hade visserligen gått i specialklass i skolan men hon visste själv inte så mycket om varför hon var annorlunda. Hela denna känsla av att inte duga i andras ögon fanns som en stor sorg och vrede under ytan. Nästa miljöförändring jag gjorde var tillbaka till en av normalmiljöerna – ett gymnasium där Särvux hade lokaler i en undanskymd del av skolan. Där skulle Ingrid och jag hålla till och Ingrid lära sig att handskas med en dator. Att börja i en sådan miljö var omgärdad med mycken rädsla för hennes del. Hon hade många frågor månaderna innan vi började inskolningen. Alla frågor handlade om hennes möjligheter att klara något så svårt som datorer. Hon hördes ofta gå och prata för sig själv om ”datateknik – kommer jag att klara det?”

Slutet

Efter ett år i denna gymnasiemiljö och med datorn som redskap för skrivning och bildskapande hade Ingrids självförtroende blivit så gott att det blev dags för ett stort steg in i en större gymnasieskola. Under Ingrids och mitt sjätte år tillsammans hade undervisningstiden, genom förändringar inom Särvux organisation, trappats ner till fyra timmar i veckan. Dessa fyra timmar förlades nu till en stor gymnasieskola där det fanns några integrerade Särvuxgrupper. Meningen var att Ingrid skulle komma in i en så normal tillvaro som möjligt. Jag skulle ha två elever – Ingrid och en man i hennes ålder som hade fått en förvärvad hjärnskada tidigt i vuxenlivet. De var båda i liknande livssituationer. Från att en gång ha fungerat något så normalt och utan att ha en handikappidentitet, var de nu båda gravt handikappade med stora svårigheter

med perception och kognition. I samma klassrum fanns också en annan lärare med sin elev som var en normalbegåvad man med ett psykiskt funktionshinder. De tre blev tillsammans en bra grupp där personerna kompletterade varandra och hade stor glädje av varandras sällskap. Denna grupp kom att existera i en termin, sedan lades den ner av organisatoriska skäl.

Efterord

Ingrid hör till de människor som i våra uppdelade organisationer är svårplacerad och svårbehandlad. I dagens habilitering och psykiatri skulle hon stå med en fot i varje och vara en främmande fågel i båda världarna. Hennes tidiga, minimala hjärnskada finns som en grundsvårighet vars egentliga betydelse är svår att sia om eftersom den inte är beskriven i några journaler från vuxenpsykiatrin. Det vi vet är att hon hade stora inlärningssvårigheter i skolan och att de inte var av det slag som ledde till inskrivning i särskolan. Om man ska våga sig på en gissning, kan hon ha hört till den grupp av elever som av en gången tids skolpsykiatri placerades in i gruppen ”den subkapable eleven”. Det gör då att hon måste ha en anpassad pedagogik inom grundskolans specialklasser.

Det som sedan händer när hon blir överfallen kan både handla om att hon får syrebrist i hjärnan och att hon efteråt får en psykos. Psykosen leder till att hon placeras inom psykiatrin. Den dokumenterade beskrivningen av behandlingen handlar om stora doser av olika neuroleptika. Hennes hjärnskada kan vara anledning till att läkemedlen inte verkar som de borde och att man så småningom ger upp henne som ”obotlig kroniker”. Därmed har man sagt att inget finns att göra.

Mina egna kunskaper om psykos och psykiska sjukdomar var mycket obetydliga då jag träffade Ingrid. Hon var inskriven i omsorgerna som barndomspsykotisk vilket i dagens termer betyder att hon borde ha diagnosen autism. Denna diagnos stämmer dock

inte alls in på henne, hon är tvärtom mycket social och känslig för ickeverbala signaler som hon direkt uppfattar. Det som var psykotiskt hos Ingrid var hennes svårigheter att skilja på vad som hände i hennes inre värld och vad som skedde i den yttre världen. Genom att inre minnesbilder från olika skeden i hennes liv allt som oftast trängde undan den aktuella verkligheten kan man också lägga till diagnosen posttraumatiskt stresstillstånd. Den yttre världen gav associationer till sådant som varit skrämmande i hennes tidigare liv och bilderna blev så påträngande att kontakten med omvärlden försvann.

Rent pedagogiskt–terapeutiskt ser jag det som enda möjligheten att behandla Ingrids tillstånd genom att vara en trygg och stödjande person för henne när hon konfronteras med verklighetens händelser. Jag kan inte se att det hade kunnat gå att uppnå samma form av habituering genom att man träffats i ett rum och bara samtalat om detta. För Ingrid fanns skräcken på en nivå långt bortanför orden och de medvetna handlingarna och insikterna. Det var genom att utsättas för situationerna och gång på gång uppleva att inget farligt hände som något kunde börja förändras hos henne. Genom att vi automatiserade vissa rutiner kunde Ingrid få nya tankar som inte kom från hennes eget inre, utan som först var betingade och automatiskt dök upp i de situationer där vi hade övat in dem. Senare kunde de assimileras med hennes egen tankeverksamhet.

Först långt senare kunde Ingrid själv börja ställa frågor. Först kom frågorna i någon indirekt eller symbolisk form och jag upplevde dem som en sondering av terrängen: ”kommer Eve att nappa på dem eller inte?” De gånger då jag inte förstod hennes frågor eller negligerade dem brukade hon le och säga ”tänk så tokigt jag kan säga” eller ”ja, jag är väl bra tokig, va?” Men också jag lärde mig att känna igen hennes allvarliga frågor och kunde väva in dem i olika former av resonemang som inte alltid behövde handla just

om henne. Hon ville veta hur livet var och hur andra människor hade det. Hon ville med tiden också veta om det gick att berätta den sanna historien om vad som hänt henne för mig. Den kom med tiden och i små, små steg. Och när hon visste att hon kunde berätta, tändes också hoppet om att grodan en dag skulle förvandlas...

୫୫୫

Kapitel 5

Benjamin Weissman, yrke: busschaufför

”Jag tänker sitta här tills lektionen är slut!” ropar Igor bakom den låsta toalettdörren ”och du kan inte få ut mig”, tillägger han och skrattar sitt retsamma skratt. Igor är en vuxen elev på 25 år som valt att läsa historia på Särvux, men hans motivation är inte alltid på topp. Och han tar tillfällena i akt att krångla sig undan kravfyllda situationer, trots att han egentligen är intresserad av just historia. Nu har vi börjat lektionen med att han redan från början sätter sig med ryggen mot mig och förklarar att han inte alls har någon lust att ha lektion fast det står på hans schema. Han tänker faktiskt strunta i schemat idag. Och så springer han ut från rummet och låser in sig på toaletten och förklarar att han tänker sitta där tills lektionen är slut. För det går ju inte att ha historielektion på annan tid än den på schemat. Inte heller går det att få ut honom genom att förklara att andra också behöver använda toaletten. Och inget intryck gör det på honom när någon ur dagcentrets personal knackar på och säger att de måste gå på toaletten. Igor skrattar sitt retsamma skratt och känner sig som en segrare.

I den stunden finns bara ett att göra: jag hämtar historieboken som vi för tillfället läser och börjar läsa högt för honom från min sida om toalettdörren. Igors skratt tystnar och snart hör jag ingenting alls från den andra sidan om dörren. När jag läst i 35 minuter kan jag berätta för Igor att lektionen nu är slut och att lunchen

strax kommer att serveras. Igor kommer genast ut och har ett annat slags leende på läpparna än det triumferande ”nu har jag fått dem att förlora fattningen!” Umgänget med Igor är i mångt och mycket ett språkspel och en tafattlek – ibland känns det som en pardans där båda egentligen är ute efter att trampa varandra på fötterna men ingen säger det och båda försöker parera den andres attacker. Man måste vara beredd på Igors nästa drag och helst förekomma det.

Den här dagen slutade historielektionen lyckosamt och vi är båda nöjda när vi sitter vid lunchbordet och äter spaghetti med korvsås. Igor påpekar flera gånger att just den period som vi nu läser om är speciellt intressant. Andra världskriget hör faktiskt till hans specialintressen och då talar han om det ur det ryska perspektivet. I hans tidigare hemland Ryssland kallas det andra världskriget för ”Det stora fosterländska kriget” och från hans perspektiv är det ryssarna som har räddat hela Europa från nazismen. Hans egen familj är judisk och de har fått fly från det nya, fria Ryssland på grund av de förföljelser familjen utsatts för. Igor har levt i Ryssland under en stor del av sin uppväxt men har lärt sig god svenska och försöker nu att skaffa sig en ny identitet som svensk. I Sverige heter man inte Igor och han är bekymrad över sitt osvenska namn. Hans andranamn är Alexander och det låter mer svenskt. Han vill under en period bara bli kallad för Alexander.

Igor blir svensk

En måndagsmorgon kommer Igor in i vårt undervisningsrum och ser ovanligt glad och upprymd ut. Han förklarar att han nu gjort upp med sitt ryska förflutna. På natten när personalen i grupp-bostaden inte märkte det gick han ut till sopcontainern med alla sina bestick. Han har ärvt dem efter farmor och de var ryska. Han vill nu göra sig av med allt som inte ser svenskt ut och det där var ryska silverbestick. Han förklarar i en lång monolog varför det inte

går att ha osvenska saker i sitt hem när man tänker bli svensk. Jag försöker föra in samtalet på hur värdefulla besticken var och att det nu är ett stort värde som gått förlorat genom att han kastat bort dem. Igor låter sig inte imponeras av mina invändningar. Vi börjar historielektionen och läser som vanligt om andra världskriget. I boken "Död åt tyrannen" läser vi om de stora förlusterna i människor och materiella tillgångar som var resultatet av Hitlers härjningar. I slutet av lektionen brukar Igor alltid skriva en sammanfattning av det vi läst och denna dag tycker han att sammanfattningen är följande: Om de materiella förlusterna i andra världskriget uppgick till svindlande belopp, så som det står på sidan 107 i "Död åt tyrannen" av Bertil och Staffan Lagerström 1993, kan man ju säga att förlusterna av besticken var obetydliga i jämförelse.

Här måste man ju hålla med honom om att vid en sådan jämförelse är besticken en struntsak. Igor förklarar då att han samma eftermiddag, när han kommer hem från jobbet, tänker kasta bort sina tallrikar som också är utländska. Jag frågar honom varför han, i så fall, inte kastade bort dem tillsammans med besticken om han ändå tänker kasta dem. Igor tittar på mig med stor förvåning och utbrister: "Jag kastade ju bort besticken på natten och tallrikar slamar så mycket. Jag tog faktiskt hänsyn till de andra som bor i huset. Därför ska jag kasta tallrikarna medan det är ljus ute!"

Historielektioner med avbrott

Igor och jag har många trevliga historielektioner tillsammans. Ibland avbryts de av andra betydelsefulla händelser i hans aktuella liv som är viktigare än den historiska tiden. Då fördjupar vi oss i dem och vi dokumenterar allt. Vi har nämligen blivit delaktiga i den nya dataåldern och fått en splitterny och spännande dator genom Särvox. En dag är det mest aktuella temat för Igor hans visdomständer. Han har haft ont i en visdomstand som bryter ut genom tandköttet hela natten och nu vill han veta hur det är med

visdomständer. Vet jag något om dem? Jag sätter mig vid datorn och så börjar vi ta fram vår gemensamma kunskap om dem medan jag skriver:

Om visdomständer:

Dessa eländiga tänder som mol och värker kommer sällan ensamma. De är oundvikliga i den kloka, vuxna människans liv. När man får sin första visdomstand har man ingen erfarenhet av dem. När nästa tand kommer har man redan erfarenhet. De flesta människor får två visdomständer, men fler än fyra får ingen. Man kan borsta på det onda tandköttet med en mjuk tandborste. Den blir ändå mjukare om man sköljer den med varmt vatten innan man borstar. Om några dagar har det onda troligtvis gått över. Det brukar det göra. Eve vet inte exakt hur ont det gör i Igors tand. Hon är inte Igor och kan därför inte känna vad han känner. Hon kan bara jämföra med hur det kändes när hon själv fick visdomständer. Hon kan jämföra sina erfarenheter med Igors. Det är då man får veta något om hur andra känner det och få medkänsla. Panodil hjälper mot tandvärk, det märkte Igor. Han vill ha alla Eves värktabletter men det går inte. Han får nöja sig med en enda tablett upplöst i vatten.

Nästa dag kommer Igor till lektionen och ser mycket nöjd ut över sin nya tröja. Det står "Chicago Bulls" på den med stora bokstäver och Igor berättar att han har fått den i födelsedagspresent samma morgon. Han är född den 16 mars klockan 04.20 meddelar han. Vi klurar ut att Chicago Bulls betyder Chicagotjurar. Igor är glad för att visdomstandens slutat värka. Han är också glad över födelsedagskalaset han ska ha på kvällen. "Det är min dag idag!" konstaterar han nöjt. Men en sak oroar honom lite och det vill han diskutera. Vad gör man om man får födelsedagspresenter som man inte tycker om? Eftersom vi numera skriver ner allt viktigt på datorn får Igor sätta sig vid den och skriva ner lite fakta om presenter. Jag frågar och han skriver ner svaren när vi diskuterat igenom olika alternativ:

- Vad är en present?
- En gåva som man får från någon annan.
- Varför ger man bort presenter?
- Det är av omtanke, för att man bryr sig om någon.
- Hur ska man göra när man öppnar en present?
- Man är nyfiken och undrar vad det är i pappret.
- Vilken känsla har personen som har köpt presenten?
- Snäll, man vill glädja den andra.
- Vad gör man om man ser att presenten är något man inte vill ha?
- Blir ledsen, men visar inte det.
- Hur gör man i stället?
- Säger ”Tack” och låtsas att man blir glad.
- Vad gör man med presenten efter kalaset?
- Man kan behålla den. Man behöver inte kasta bort den.

Igor är nu nöjd över att ha fått lite vägledning och berättar att han tidigare alltid blivit arg och kastat bort presenter som han inte tyckt om. Nu ska ha försöka att göra på det nya sättet i stället.

Historiska misstag

Så kommer Igor en dag igen och ser ut som ett åskmoln, vänder ryggen mot mig och säger att han inte tänker läsa historia mer. ”Vad är det för mening med att läsa historia, när alla bara gör om samma misstag hela tiden! Det verkar inte som om någon hade lärt sig något av historiens misstag utan fortsätter att upprepa dem också i våra dagar!” Och visst har Igor rätt. Historiens misstag upprepas ständigt som om vi vore helt historielösa. Jag föreslår då Igor att vi två kan börja samla på historiska misstag i stället. Om vi tar reda på alla misstag som har begåtts kan vi kanske undervisa mänskligheten. Det tycker Igor är en bra idé. Vi skriker genast till verket och går tillbaka till Antiken. Där hittar vi ett varnande exempel att skriva ner:

Historiens första flygtur

För länge sedan i det antika Grekland blev uppfinnaren Daidalos osams med landets kung. Då satte kungen Daidalos och hans son Ikaros i fängelse. Fängelset låg på ett högt berg. Ikaros och Daidalos ville fly. Berget var för brant och stupade rakt ner i havet. Daidalos var ju uppfinnare och försökte hitta på något listigt. Han tänkte flyga iväg från fängelset. Han fick en idé. Han skulle flyga som en fågel. Han samlade fjädrar från fåglar. Sedan fäste han ihop fjäderna med vax från smälta vaxljus. Nu hade han vingar och dom kunde fly. Daidalos och Ikaros satte på sig vingarna och hoppade från berget. Daidalos varnade Ikaros och sa: "Flyg inte för högt. Solen kan smälta vaxet i dina vingar!" Ikaros flög och flög. Han hittade på konst och glömde varningarna. Plötsligt hade Ikaros kommit för nära solen och vaxet började smälta. Snart var vingarna borta. Ikaros föll i havet och drunknade. Daidalos landade på Sicilien och fortsatte med sina uppfinningar. Han dog i hög ålder.

När vi kommit lite längre i våra studier av historiska misstag upptäcker vi att också Sverige stod för en fatal felberäkning som nu blivit historia:

Ett historiskt misstag:

På 1600-talet lät kung Gustav II Adolf bygga världens största krigsfartyg. Han kallade fartyget för Wasa. Han gjorde ett stort misstag. Fartyget blev för högt och kanonerna var för tunga. Fartyget kom inte fram till Polen. Det kom bara utanför Stockholms hamn och sjönk sedan.

Greppet med att samla på historiska misstag visade sig lyckosamt och vi hade en lång tid av arbetsro och trevnad tillsammans. Men så kom återigen en dag då Igor kom in i vårt skolrum med det retsamma leendet på läpparna. Han tittade med värderande blickar på bokhyllan uppifrån och ner och konstaterade att det var en svag konstruktion. Det skulle inte krävas mycket kraft för att han skulle

kunna bryta den i småstickor. Och då skulle jag kasta ut honom och han behövde inte ha någon lektion. Jag kunde bara bekräfta att han hade rätt – bokhyllan var svag i konstruktionen. Han skulle gott och väl kunna förvandla den till småsmulor om han bestämde sig för det. Men – det fanns ett viktigt fel i hans kalkyler som inte stämde och det var att han inte skulle bli utkastad från rummet efter att ha förvandlat bokhyllan till småstickor. Det går nämligen mycket väl att hålla en historiektion också med en bokhylla i småstickor. Då vände sig Igor demonstrativt med ryggen mot mig och satte sig vid fönstret. Hans kroppsspråk gjorde mig definitivt till en ickeperson. Med hög röst började han kommentera dem som gick utanför på gatan. Han undrade vart de skulle gå och vad de skulle göra. Det blev en lång monolog och jag satte mig vid datorn och började hålla en egen monolog medan jag skrev:

Den 22 maj sitter en före detta flitig historiestuderande och ägnar sin tid åt människans psykologi. Han gör observationer av människors beteenden. Den första person som observatören observerar är en kvinna – uppskattningsvis x år gammal. (Här försökte jag få kontakt genom att fråga hur gammal hon kunde vara, men svaret var ungefär ”hmfff”). Hon gick till kiosken för att handla. Observatören antog att hon skulle inhandla en kvällstidning och en dricka. När hon inhandlat varorna försvann hon spårlöst utan att observatören hade kunnat verifiera hennes inköp. Observatören sitter kvar vid sin utkiksplats vid fönstret. Hans ögonlock sjunker tungt ner emellanåt. Den observante observatören iakttar att hans egen skjorta har axelklaffar. Han vet också av egen erfarenhet att följande plagg har axelklaffar:

Hans egen skjorta har dubbla axelklaffar

Militärrockar har enkla axelklaffar

Trenchcoat är ett slags regnrockar som har axelklaffar

Tjejer har axelvaddar i stället för axelklaffar
Det är bara killar som har axelklaffar
Konstigt nog kan man ha axelklaffar fast det inte är modernt
Det finns ingen axelklaffspolis som kontrollerar om människor
har axelklaffar på kläderna
En del människor tycker att axelklaffar är snyggt
En del människor tycker inte att axelklaffar är snyggt

Medan Igor håller sin monolog om axelklaffar gör jag en tabell på datorn och skriver ut. Jag visar honom den – det är en enkät om vem som tycker att det är snyggt med axelklaffar och vem som inte tycker det. Jag föreslår att vi tillsammans ska gå ut på dagcentret och intervjua personalen om deras åsikter om axelklaffar. Det tycker Igor är en god idé. Kontakten är återupprättad och vi har haft en lyckad avslutning på en lektion som lätt hade kunnat bli en fruktlös maktkamp. Resultatet av vår enkät blir att det blir oavgjort mellan dem som tycker att axelklaffar är snygga och dem som inte tycker det. Vi går tillsammans till lunchbordet och har ett trevligt samtal om axelklaffar medan vi äter våra fiskpinnar.

Stockholms lokaltrafik

När vårt första år med historiestudier är slut meddelar Igor att han snart kommer att kunna åka med en alldeles speciell buss som lämnar ändhållplatsen klockan 4.54 på morgonen. När han jobbar kan han inte åka med den, men på semestern går det bra. Han ser mycket fram emot denna upplevelse. Igors allra största intresse är nämligen att åka buss och tunnelbana. Han kan allt om olika bussmodeller. Han vet hur deras fotsteg ser ut, hur fönstren sitter och vilken form det är på olika årsmodellens fönster och dörrar. Det är med och i bussar han kommer att tillbringa sin sommar när vi lämnar varandra i juni.

Under sommaren träffar jag Igor ett par gånger då jag åker tunnelbana. En gång är det tidig morgon då jag kommer från min skärgårdsö för att se till lägenheten i stan. Igor stiger på tunnelbanan som har glest med passagerare. Genast får han syn på mig och säger med hög röst: "Vilken tur att det är du som sitter här! Då kan jag sätta mig bredvid dig – för du är ju lärare. Om det hade varit personal från gruppboenden hade jag bytt vagn. Då hade ju alla förstått att jag har Asperger!" Det undgår knappast någon i hela vagnen att mannen med den höga rösten förklarar att han har något som heter Asperger. Förmodligen bryr sig ingen om just den informationen, det är snarare hans högröstade sätt att säga det som drar till sig uppmärksamheten. Men, det är första gången Igor överhuvudtaget nämner att han har Aspergers syndrom. Han har tidigare inte alls velat tala om några handikapp och blir bara besvärad då han ser människor som ser handikappade ut.

När höstterminen börjar igen pratar Igor bara om bussar och tunnelbanor. Han vill inte alls ägna sig åt historia längre och inte heller åt något annat ämne jag föreslår. Jag låter honom prata, men det tycks inte finnas något slut på det! Under en månad har vi inte kommit längre från buss- och tunnelbanepratet än att jag fått honom att skriva om de hemlösa som finns i tunnarna. Igor har läst i tidningen att det bor människor i tunnarna och han undrar varför han aldrig ser dem. Sålunda skriver han:

På fredagar och lördagar åker jag tunnelbana till klockan 1 på natten. Jag är inte rädd för jag åker på ställen där det finns snälla människor. Jag söker mig inte till ungdomsgång. Jag vill inte ens se dem. Jag brukar se in i tunneln men jag ser inga uteliggare. Kan du förklara var de gömmer sig? Tunneln är upplyst och jag ser dem ändå inte. Kan du förklara för mig hur det hänger ihop? Det står i tidningarna att det finns uteliggare i tunnarna men jag ser inga.

Vi diskuterar tunnlarnas beskaffenhet och design – att det finns skrymslen och vrår som man inte har insyn i från tågen. En liten bit från tågen och bussarna som ämne kommer vi i våra samtal – men det tycks vara omöjligt att helt lämna dem. Då får vi helt enkelt försöka utvidga intresset på annat sätt. Jag föreslår att vi kan göra ett vetenskapligt arbete om Stockholms lokaltrafik och då måste vi skaffa oss mycket fakta. Vi börjar med att skriva ner fakta om bussarnas modeller, om deras avgångstider och annat liknande. När bussfakta är nedskrivna ställer jag frågan: ”Men, vilka sinnen måste fungera hos busschauffören för att han alls ska kunna köra en buss?” Vi skaffar oss en bok som heter ”Våra sinnen” och den innehåller en mängd olika experiment som vi själva kan utföra innan vi kommer till busschaufförerna. Vi kollar till exempel varandras reflexer och kan då konstatera:

Först låtsas Eve att hon kastar en röd flirtkula på Igor, Igors ögon blinkar och hela kroppen blir försvarsberedd. Igors reflexer fungerar! Hur är det med Eves reflexer. Igor provar på samma sätt och konstaterar att de också fungerar hos henne.

Efter en mängd liknande experiment på oss själva kan Igor skriva ihop sina antaganden om busschaufförers sinnesfunktioner:

Vi upplever världen med våra sinnen

Sinnena är: syn, hörsel, känsel och smak. Det finns också ett led- och muskelsinne. Kontrollcentralen för alla sinnen är hjärnan.

Utan den skulle vi inte kunna se, höra, känna, lukta eller smaka något alls. Sinnena måste fungera tillsammans.

Sinnenas samspel hos en busschaufför inom Stockholms lokaltrafik:

Han måste se trafiken och människorna.

Han måste se hållplatserna så att han stannar på rätt ställe.

Han måste se månadskorten, pengarna, biljetterna.

Han måste se varningslamporna.

Busschauffören måste höra när andra bussar tutar.

Han måste höra kommunikationsradion från SL:s sambands-central.

Han måste höra vad passagerarna frågar om.

Hans luktsinne måste vara bra, så att han känner brandlukt om det börjar brinna.

Vilken betydelse har smaken för bussföraren?

Om smaken inte varnar honom för dålig lunchmat kan han få magsjuka och bli liggande sjuk hemma i flera dagar.

Led- och muskelsinnet måste fungera för att han ska kunna försvara sig mot bråkiga ungdomar.

Det behövs också för att styra ratten samtidigt som han håller reda på gaspedalen, bromsen och växelspaken.

Vi har också ett avsnitt som handlar om vilka kunskaper en busschaufför måste ha i sitt arbete och Igor konstaterar följande:

Han måste ha mycket kunskaper om saker och ting
– han måste vara välutbildad. Det kan man bli i olika vuxenskolor om man inte blivit det tidigare.

Han måste lämna tillbaka rätt växel.

Han måste stämpla rätt datum och klockslag på biljetterna, annars kan han åsamka bråk mellan en annan förare och passageraren.

Han måste hålla reda på pengarna till arbetets slut. Sedan måste han räkna ihop dem och lämna dem till en kassör. Biljett-pengarna är inte hans egna.

Nu känns det äntligen som om vi vore på väg bort från själva fordonen. Vi har flera andra områden kvar för våra studier: Vi studerar kroppsspråk – vilka signaler hos passagerarna måste chauffören känna igen? Varför måste en busschaufför känna medkänsla med vissa passagerare?

Den sista frågan härrör sig från Igors absoluta vägran att åka buss eller tunnelbana där det finns passagerare med handikapp. Han förklarar att han då hellre stiger av bussen och åker med nästa om han ser att någon talar teckenspråk, går med vit käpp eller sitter i rullstol.

Vilka passagerare måste man visa medkänsla med? Vi diskuterar igenom olika situationer som Igor har upplevt när han åkt buss. Så här beskriver han sedan sin kunskap inom området:

När människor är gamla och måste bära tungt då är det bra med sådana egenskaper som godhet, snällhet, medkänsla och hjälpsamhet. Gamla människor behöver medkänsla och hjälpsamhet. Medkänsla är också bra när handikappade människor åker buss. Då kan man försöka hjälpa dem i stället för att vänta på nästa buss så att man slipper att åka i samma buss. Det är inte alltid lätt att visa medkänsla och vara hjälpsam. En gång sade Igor till en busschaufför som var på väg till sin buss: ”Gå inte framför en ledbuss. Du kan bli överkörd!” Igor ville bussföraren väl och trodde att han gjorde en god handling. Men busschauffören tog det inte som välvilja utan svarade ”Håll käft!” och var på dåligt humör. Då blev Igor riktigt ledsen och gick till sitt böneträd vid bussterminalen och bad en bön till Gud att bussföraren skulle få sparken från SL eller få köra en gammal buss tills han hade förändrats. Igors önskemål är att den busschauffören ska bli snäll och godhjärtad!

Benjamin Weissman

Vi är nu på god väg att avlägsna oss från själva bussarna och kommer in på hur människor fungerar. Igors intresse svalnar ju längre från bussarna vi kommer och han börjar om igen hitta på hyss för att slippa prata om ointressanta saker. När jag pratar börjar han till exempel sjunga högt för att slippa höra vad jag säger. Det går inte att avlägsna sig för långt från bussarna om man vill hålla kvar hans uppmärksamhet. En måndag morgon blir jag tvungen att skapa busschauffören Benjamin Weissman.

Igor har då åkt buss hela helgen och har inget annat i huvudet än bussarna när vi sitter i vårt undervisningsrum. Då säger jag till Igor: ”Vet du vad? I går åkte jag med buss 828 och började tala med busschauffören.” Igor blir genast intresserad och undrar vad jag talade om eftersom chauffören svarade på tilltal. Det står ju på en skylt att man inte får tala med busschauffören under färd! Jag förklarar då att vi hade vårt samtal vid ändhållplatsen och att det var mitt intresse för Ryssland som fick igång samtalet. Busschauffören var nämligen ryss. Igor blir först alldeles tyst. Sedan ser han lycklig ut och utbrister: ”Kan busschaufförer vara ryska? Här i Sverige?” När jag fortsätter att berätta om hur många busschaufförer här i landet som har sitt ursprung i ett annat land lyssnar Igor mycket noga. När jag då frågar honom vad namnen Benjamin och Weissman mer säger om min nye bekanting busschauffören, gissar han att det kan vara judiska namn. Nu har jag definitivt fått Igors uppmärksamhet och intresse och vi pratar länge om det faktum att man både kan vara rysk och judisk och samtidigt busschaufför.

Måndagen därpå börjar Igor inte genast berätta om sina buss- och tunnelbaneresor. I stället frågar han mig om jag har träffat den där ryske busschauffören igen. Min skapelse får därmed fortsatt liv och denna gång låter jag busschauffören bjuda hem mig till sin familj. Och vad finns i busschaufförens familj om inte en son med Aspergers syndrom! Igor spärrar upp ögonen i uppriktig förvåning

och utbrister: ”Jag visste inte att busschaufförer kunde ha handikappade barn!” Genom den påhittade Benjamin Weissman kom vi att tala om vad Aspergers syndrom är, vilka svårigheter man kan ha och hur man kan utveckla sina goda sidor och intressen. Igor förstår att busschaufför Weissman egentligen är en påhittad person, men det är lättare att prata om livets viktiga frågor genom honom än genom att ha spotlighten riktad mot sig själv och tala om samma saker.

Efterord

Igor hör till de vuxenelever som jag börjar undervisa enligt de lagstadgade läroplanerna. Han anmäler sig till undervisningen genom personalen på den dagliga verksamhet där jag har mitt undervisningsrum. Han är uppriktigt intresserad av det ämne han anmält sig till. Ändå är det allt som oftast svårt att hålla kvar hans intresse och motivation. Han har sidor som är mycket svåra att förstå och handskas med i såväl gruppboenden som på den dagliga verksamheten. Igor har ett retsamt sätt som kan vara oerhört provocerande och han är mycket rodd av den maktlöshet i vilken han kan försätta sin personal. När han på något sätt känner sig trängd kan han bli våldsam och förstöra saker i omgivningen och ibland också knuffa eller slå personal. Det krävs ett oerhört tålamod av den personal som arbetar med Igor och det gäller att inte låta sig provoceras. Både arbetsledningen på den dagliga verksamheten och personalen i boendet har svårt att handskas med hans ständiga benägenhet att undvika krav och att slippa följa regler. Han har ingen insikt i vad som är hans eget bästa i ett längre perspektiv och följer ofta stundens impulser. Det är något av en konst att i den stunden försöka hitta något som fångar hans intresse och får honom på andra tankar än dem som spontant dyker upp i hans eget huvud.

Igor kom med tiden att läggas in på en psykiatrisk enhet och fick en ny utredning med flera tilläggsdiagnoser till sin tidigare Aspergerdiagnos. Ofta är det outredda tilläggsproblem till en grunddiagnos som gör att en person är svår att förstå sig på och att arbeta med. Personal som arbetar inom LSS-verksamheter har ingen utbildning i psykiatriska tillstånd och känner sig maktlösa när de inte förstår varför en person är våldsam eller aggressiv och inte följer det mönster man är van vid. I verksamheter där man arbetar med personer som har autism i någon form är man ofta utbildad i TEACCH-divisionens strukturerade metoder. I de allra flesta fall fungerar en sådan struktur alldeles utmärkt och personen blir lugn och trygg av att ha sysselsättningarna tydligt schemalagda och strukturerade. Ibland träffar man i dessa verksamheter på personer som Igor som inte passar in i dessa strukturer. Då måste man tänka om och använda sig av sin fantasi i mycket högre grad och på ett mer flexibelt sätt följa personens dagsform och humörsvägningar.

୧୧୧୧

Kapitel 6

Spiros och de talande väggarna

”Vet du hur den här husfasaden låter?” frågar Spiros mig och sätter tummen i sitt öra samtidigt som samma hands lillfinger nuddar den skrovliga husfasaden. Jag blir först alldeles förstummad vid hans fråga. Husfasader kan väl inte låta? Eller kan de det? Spiros ser så säker ut att jag börjar tvivla på mig själv. ”Prova får du höra! Gör bara så här!” säger han och visar mig hur man stoppar tummen i örat och sätter lillfingret mot husväggen. Jag gör som han säger, men kan inte höra något. Då drar Spiros iväg mig till ett trähus längre bort på gatan. ”Här hörs det mycket tydligare”, säger han och ser ut som om han vore helt övertygad om att jag inte kan missa det tydliga ljudet. När jag fortfarande inte hör ett dugg betraktar Spiros mig lite medlidsamt som om jag inte hade någon hörselförmåga alls. Men jag har ändå gjort goda försök och då kan han berätta för mig om en fascinerande ljudvärld som få av oss kommer att få uppleva. ”När jag var liten” berättar han och pekar mot trottoaren, ”tyckte jag om att lyssna på gatstenarna och mellanrummen mellan dem! Då kröp jag på knä på trottoarerna och lyssnade så här!” Och så visar han sitt grepp med tummen och lillfingret. ”Dom undrade nog varför jag kröp runt på trottoarerna då, men det var ju för att jag samlar på ljud”. Och jag i min tur undrar förstås vad folk på gatan har tänkt om oss två som gått och tryckt lillfingret mot husfasaderna och sett helt absorberade ut när vi lyssnat.

När vi en stund senare sitter på tunnelbanan pekar Spiros på väggarna vid de olika stationerna och berättar att varje tunnelbanestation har sitt eget ljud. Han föreställer sig i sitt huvud hur det låter i väggar som är klädda med orgelbundna kakelplattor, väggar som har regelbundna mönster, väggar med betong osv. Olika väggbeklädnad ger olika ljud – inget konstigt alls för Spiros.

Spiros på folkhögskolan

Spiros och jag träffas först på en folkhögskolekurs som jag och två andra lärare har under sex sommarveckor. Föräldrar till vuxna personer med Aspergerdiagnos har gjort påtryckningar på skolmyndigheterna för att få till stånd en mer sammanhållen och längre utbildning för sina ungdomar än den som Särvux kan ge. Som ett första försök och för att skaffa erfarenheter håller vi denna sommarkurs i mitten av 1990-talet. Kursen har sex deltagare och vi tre som är lärare håller i var sin tvåveckorsperiod kring ämnet ”Stockholm förr och nu”. Jag börjar mina veckor med medeltiden och vi studerar böcker med bilder och text om Stockholms gamla stad. Varje historiskt avsnitt avslutas med ett besök i den aktuella miljön och med en måltid där vi lagar mat efter tidsepokens recept.

Varje morgon börjar med en gemensam samling där vi går igenom dagens program. Sedan skickar vi runt ett föremål till varandra under tystnad så att alla verkligen ser varandra och är lugna och avslappnade när dagen börjar. För att skapa medvetenhet och känsla för varandra har vi också några cirkeldanser med enkla steg två gånger om dagen. Det momentet är till en början svårt för en del av deltagarna. De är inte vana vid att hålla någon i handen och Robin gnuggar händerna både innan han tagit någons hand och efteråt. ”Man måste ju hålla i händerna – annars blir det ingen cirkel!” förklarar han lite nervöst och anstränger sig till det yttersta för att kunna hålla i någon. Efter en vecka har Robin inga kommentarer längre och danserna är en självklar aktivitet utan något gnuggande av händer vare sig före eller efter.

Också Spiros är till en början med på danserna, men efter den första veckan börjar han rycka och slita i dem han håller i och förstör därmed rytmen i hela dansen. Vi frågar honom om han gör det för att han inte vill vara med och Spiros nickar. Spiros språk är fåordigt och sker inte automatiskt. Han visar vad han vill mest genom att antingen dra sig undan eller genom att glatt och entusiastiskt visa något han upptäckt och som intresserar honom. Nu visar han att han inte vill vara med på danserna och får då sitta med en bok och vänta tills vi har dansat färdigt. ”Spiros sitter alltid med böcker” säger hans personal på den dagliga verksamheten, ”han håller dem åt rätt håll så det är väl bilderna han tittar på” antar man. ”Ibland verkar det som om han använde böckerna för att avskärma sig”, tillägger andra. Och vi märker ju också att Spiros alltid har en bok till hands vad han än sysslar med.

Tomteblosset

En morgon tänder en av lärarna ett tomtebloss på morgonsamlingen för att vi koncentrerat ska titta på det. Spiros tittar också en stund, men plötsligt springer han ut ur rummet. Nu tror vi att vi skrämt bort honom eftersom han inte heller kommer till dansen eller den efterföljande lektionen. Efter en stunds letande hittar vi honom i biblioteket. Och han tycks avskärma sig bakom en bok eftersom han inte svarar på tilltal. Jag försöker fråga honom vad som fick honom att springa ut från morgonsamlingen, men Spiros tittar inte ens upp utan bläddrar noggrant och långsamt fram sidor i sin bok. När Spiros inte heller kommer till lunchen och eftermiddagens lektioner ringer vi och pratar med hans mamma. Hon lugnar oss och säger att han ibland gör på det sättet och det brukar gå över. Eftersom familjen är grekisk så har de böcker med det grekiska alfabetet hemma och Spiros sitter och tittar i dem lika koncentrerat som i de svenska böckerna. Nästa morgon kommer inte Spiros till morgonsamlingen utan går direkt in i biblioteket. Vi känner oss

lugna efter samtalet med mamman och dagen börjar med fem elever.

Strax innan morgonsamlingen är slut rusar Spiros in i rummet och viftar med en bok. ”Eureka, eureka!” utropar han och så visar han oss kemiboken i vilken han funnit receptet på hur man gör tomtebloss! Alla tre lärare blir först helt förstummade! För att kunna göra denna bravad i ett stort skolbibliotek måste man vara en snabb läsare som också kan skumma texter och leta systematiskt. När vi senare under dagen berättar detta för hans mamma blir hon lika bestört som vi och säger ”Tänk om han kan läsa på grekiska också!” Och en enkel kunskapskontroll i hemmet ger prov på att han på egen hand lärt sig att läsa på två olika alfabeten. De texter han läser är avancerade facktexter om rymden, om Mesopotamiens historia och om annat som ingen hade kunnat föreställa sig att han kunde tillgodogöra sig.

Mesopotamiens rafflande historia

Under folkhögskolekursen blir vi många gånger förbluffade över de kunskaper Spiros har. I och för sig är det inte förvånande när vi nu vet att han läst så mycket avancerad facklitteratur i sitt liv. Det märkliga är bara att han har kunnat dölja att han faktiskt har läst alla de böcker han haft framför sig. Efter folkhögskolekursens slut anmäler sig Spiros genom den dagliga verksamheten till Särvux och blir min elev. Han vill läsa historia och svenska. Det blir en återseendets glädje och vi kommer att ha ett par spännande år tillsammans då Spiros ser till att bilda mig inom områden som jag annars aldrig hade fått en insyn i. Jag lär därmed också känna en av de mest fascinerande människor jag träffat under mina lärarår. Det är inte någon vanlig och enkel undervisning jag bedriver som lärare åt Spiros. Begreppet undervisning förlorar egentligen sin betydelse när två personer lär sig av varandra i en ständig dialog. Vi blir i stället varandras lärare.

Att läsa historia med Spiros är inte alls samma sak som att göra det med Igor. Igor ser historia som folkens historia och det han identifierar sig med i historiska skeenden är sitt eget ryska eller judiska folks historia. I någon mån börjar han också gå utanför denna begränsning och kan ta till sig generella historiska resonemang. För Spiros del är historia något helt annat. Hans motivation kan närmast jämföras med att se en spännande deckare på TV. Han väljer ut något av den historiska epok vi läser om och skapar sedan scenarier i vilka han själv blir utsatt för det som skedde de historiska personerna. När vi till exempel läser om Mesopotamiens historia finns i boken en uppräknig av de yrken som fanns där. Jag frågar Spiros vilket yrke han skulle välja. ”Tegelbrännare”, bestämmer han. Sedan ritar han en klunga hus som är gjorda av det brända teglet. När han inte har lust att rita fler hus, föreslår han att vi nu ska hjälpas åt så att han kan fly från kungens tegelbränneri. Arbetsförhållandena är usla och han misstänker att det handlar om tvångsarbete. Vi börjar tillsammans rita en åsna på vilken han kan fly. När åsnan är färdigritad fortsätter Spiros att rita tygpäckar på åsnans rygg och sist ritar han in sitt eget huvud under tygpäckarna. Det är bara håret och ögonen som syns. Texten som vi tillsammans har skrivit lyder så här:

Spiros har tröttnat på att bränna tegel hos den mesopotamiske kungen. Han har hittat en åsnekaravan som ska gå genom öknen till Egypten med tygbalar. Kommer han att klara sig?

Nu får Spiros bestämma sig för vad som vidare ska ske med honom. Då ritar han en cigarr i sin mun och rök som ringlar ut ur tygbalarna. Texten fortsätter:

Spiros röker cigarr och röken syns lång väg fast han fortfarande försöker gömma sig under tygbalarna. Kommer han att bli avslöjad?

Men åsnan är tvungen att fortsätta till nästa bergspass. Och här börjar äventyret på riktigt:

Nu ritar Spiros ett stort hus och en pelare. Pelaren är Hammurabis lagar. Vid pelaren finns en person som ser ut ungefär som spöket Laban. Texten säger:

Nu ritar Spiros en figur till som ser ut som spöket Laban och skriver:

Översteprästinna frågar tillbaka på mesopotamiska: ✱✱⋮☿♠
Spiros förstår inget men svarar så gott han kan: ~~~~~ ♠♠G\ℳ
Då blir översteprästinna förskräckt och säger och utbrister:

92

På samma sätt och med ständigt nya överraskningar och spännande vändningar vandrar vi genom Mesopotamiens historia. Vi läser Gilgamesheposet och mycket annat genom att rita, skriva och berätta.

När inget flyter av sig självt

För den som läser ovanstående berättelse om Spiros och min historieläsning, ser det ut som en alldeles vanlig och okomplicerad lektion, om än med lite ovanliga metoder. I verkligheten finns det stora bakomliggande svårigheter som inte ens skulle bli synliga för en på stället närvarande åskådare. Hos Spiros finns nästan ingen automatisering av rörelser, tal eller ens förmåga att påbörja en handling. För att kunna få vakenhetsgraden och energin till en sådan nivå att han alls kan intressera sig för något i omvärlden krävs det fantasi, överraskningar eller spänning. Det är av den anledningen vi läser historia på detta ovanliga sätt. Spiros säger, ritar och skriver står det i min text. Det betyder att Spiros säger ett eller ett par ord, jag frågar tillbaka om jag har förstått rätt, och om han nickar eller ser glad ut skriver jag ner en text kring hans ord. Han får sedan godkänna meningen. När vi ritar gör vi ofta vartannat drag tills vi tycker att teckningen börjar föreställa det vi hade tänkt oss. På egen hand ritar Spiros pratbubblor eller enklare teckningar som han redan gjort många gånger. I pratbubblorna skriver han in ett utrops-tecken eller frågetecknet, beroende på om han vill att någon ska ropa eller fråga något. Alla onomatopoetiska (ljudhärmande) ord vill Spiros skriva dit själv. Han litar inte på min förmåga att bedöma ljudkvalitet. Jag har redan ett par gånger visat prov på att vara nästan döv för sådant som han hör.

Texter kan vi skriva på två olika sätt. Vid datorn kan jag hålla i Spiros armbåge för att han ska påbörja sitt skrivande. Han kan själv stava till en- och tvåstaviga ord, men det tycks som om energin inte räckte till för att både hålla uppe armen och flytta den runt

bland tangenterna. Påpekas bör att det här inte handlar om det som brukar kallas för facilitated communication där den som håller armen också hjälper till att föra den över tangenterna. När vi skriver med penna på papper får jag nästan alltid agera sekreterare. Under tiden vi läser Mesopotamiens historia blir Spiros intresserad av kilskrift. Vi hittar en bok med kilskriftstecken och det är dessa han skriver in i översteprästinnsans och sina egna pratbubblor när de möts i det ”Slutna huset”.

Ibland är Spiros vakenhetsgrad så låg att det inte går att ”väcka” honom ens med spännande historier. Då vill han vara ifred med böckerna, läsa och studera bilder men inte bli störd av någon. Det är arbetsamt och energikrävande nog att alls vara en människa i sin egen värld. Andra människor drar vid sådana tillfällen än mer energi från honom och han måste få vara i fred. Då är det förstås helt lönlöst att peka på att han har ett schema som säger att han enligt det ska vara sysselsatt med något.

En dag har vi haft en trevlig historielektion och jag sitter efteråt bredvid Spiros vid lunchbordet. Han äter långsamt och därför är vi sist kvar med våra tallrikar och kökspersonalen väntar på att få dem. Spiros har ätit upp sin mat men klamrar sig fast vid sin tallrik och vägrar att släppa den. När jag frågar om han vill ha mer mat, mullrar han hotfullt. Samma muller kommer också när jag frågar om jag kan bära hans tallrik till diskmaskinen. Han sitter kvar och håller i tallriken som om det gällde livet. Då får jag en snilleblix – ritar upp en rundel med hjälp av en annan likadan tallrik på en kartongbit, skriver UFO-landningsplats på rundeln, visar upp den för Spiros och lägger den sedan i diskmaskinen. Och Spiros kommer springande med sin tallrik och lägger ner den med en svepande rörelse på landningsplatsen.

Att just detta råkade bli rätt kan ha berott på att tallriken i hans tankar just då var ett UFO. Och då kunde den ju bara landa på rätt slags landningsplats. Det kan också ha varit en inre lösning som

gjorde att han inte förmådde att släppa tallriken. Då var det mitt överraskande beteende som fick honom att släppa på den låsningen i tankarna.

Spiros och nogajtserna

Den dagliga verksamheten har en dag storstädning och man röjer upp i förråden. Spiros och hans personal bär ner lådor med skräp till grovsoprummet och kastar dem. I en container ligger redan högar av böcker och Spiros måste förstås titta på dem innan han fortsätter att kasta bort saker. En bok blir han eld och lågor inför: ”Eve!” ropar han och springer upp till mitt rum för att lägga boken där innan han kan fortsätta att arbeta i soprummet. Vad är det då för bok som Spiros hittat? Jo, det är en etnografisk bok om nogajtserna. Boken är skriven på ryska och Spiros har genast känt igen de kyrilliska bokstäverna som sådana som finns i mina böcker de dagar då jag säger att jag ska åka till universitetet på eftermiddagen.

Så kommer det sig att Spiros och jag börjar läsa om detta kaukasiska folkslag som jag aldrig förr har hört talas om. Spiros slår upp boken på ställen där det finns intressanta bilder och vill att jag ska översätta. Jag läser och vi gör sedan skrivna sammandrag av texterna. På så sätt får vi i sinom tid en alldeles egen bok i etnografi – ett ämne som inte alls finns i Särvux läroplaner.

Boken börjar med fakta som:

Nogajtserna bor i norra Kaukasus. De flesta finns i Daghestan. De som är fiskare bor i byarna Glavsulak och Tarumovskij. De övriga är bergsfolk. En del nogajtser bor i Tjetjenjen. Deras språk är släkt med turkiskan. Det finns idag 52.000 nogajtser. Från början var de nomader och bodde i jurtor. Det är ett slags tält som är gjorda av tjock filt. På nätterna är det kallt...

Här har Spiros redan hört tillräckligt mycket för att med hjälp av bilden av människor utanför en jurta börja sin egen utbrodering av faktatexten. Han ritar en jurta och vill att jag ska rita in honom i tältöppningen. När han finns där med sitt lockiga hår och med en hand som pekar ut ur öppningen, ritar Spiros blod som droppar från handen. Jag frågar honom varför han blöder. Då ritar han en pratbubbla och skriver AJ i den. Jag frågar honom en gång till varför det blöder om hans hand. ”Dubbelaj!” säger han då och vill att jag ska rita en kamel. När kamelen är ritad säger han ”kamel ondskefull”. Jag skriver bredvid kamelen Kamelen ler ondskefullt, varpå Spiros avslöjar att det var kamelen som bet honom i handen. Dessutom ska det finnas en kaktus utanför jurtan som Spiros vill att jag ska rita. Han har också fått en tagg i fingret av den. När alla dessa fakta är avklarade kan historien börja:

På stäppen är det minus 5 grader på det ställe där Spiros bor i sitt tält. Han fryser. Dessutom har han fått en kaktustagg i fingret och har blivit biten av en kamel. Spiros blev biten av kamelen för att han försökte raka den. Det borde han inte ha gjort! Spiros har ju nyligen läst boken som heter ”Raka aldrig en kamel” och där stod det att kameler är rätt griniga och att deras krokiga tänder kan ge otäcka bett. Om man rakar kamelen förlorar den vätska och det kan bli slutet på kamelens liv. Den biter bara av självbevarelsedrift.

Nu börjar Spiros rita många jurtor bredvid varandra eftersom jag läst att nogajtsernas jurtor bildar byar som kallas ”aoler”. Där vill Spiros bli inritad igen och han säger att han hostar mycket. Nogajtserna steker kamelkött och han hostar av röken. Historien fortsätter:

Röken får Spiros att hosta, men han börjar vänja sig vid livet i aolen. Han har slutat raka kameler och aktar sig för alla stickiga buskar. Spiros ritar en måne och några stjärnor och natten faller över nogajtsernas by.

Det blir fest i byn. Spiros har nu fått en likadan festdräkt som de andra männen i byn. Han har också en kindjal vid sitt bälte. Kamelmjölken jäser och gästerna kommer.

Nu vill Spiros ha en flicka och en rival. Jag ritar dit dem båda, liksom Spiros i sin nya festutstyrelse.

Men, vad är detta? En rival! Han tycks redan ha smakat på den jästa kamelmjölken. Hans sinnen är omtöcknade då han drar sin kindjal och vänder sig mot Spiros med orden: Här ritar Spiros en pratbubbla med bloddroppar i.

Här får vi som läser denna bok lämna de två rivalerna i den lilla byn på stäppen. Det blir en lång historia som slutar lyckligt för Spiros del med att han tar flickan med sig på kamelryggen och rider över stäppen medan fullmånen lyser över dem. Texten upplyser sedan på ryska att det vi upplevt är slutet på historien:

KONJETS

Genom skärselden

Under en tid läser Spiros bara böcker om rymden. Han är tystare än vanligt och går inte att locka till andra sysselsättningar. När dagar går och börjar bli till veckor utan att Spiros blir sitt gladare och öppnare jag, blir personalen orolig över hans tillstånd. Han verkar deprimerad. Det som har föregått hans tystnad och inåtvändhet är att han fått meddelande om att han fått en bostad med stöd och service genom LSS. Spiros berättar inte hur han tänker eller känner kring detta och när någon frågar honom borrar han ner blicken djupare i boksidan och förblir tyst.

Också i tystare och olyckligare stunder har Spiros alltid velat komma till undervisningsrummet. Där har han haft möjlighet att vistas på sina egna villkor och ofta börjat berätta vad som oroar honom om man inte frågar för mycket. Nu sitter Spiros hos mig i rummet under tystnad två timmar två gånger i veckan. Han bläddrar i sina böcker och säger inget. Som lärare är det svårt att uthärda

denna tystnad. En lärare är van vid att vara aktiv. En dag när allt är lika tyst som vanligt säger Spiros: ”Kommer att dö!” Han säger detta medan han tittar i en bok. Han tittar inte upp på mig som om det vore ett meddelande till mig. Det är som ett konstaterande till honom själv och kanske är det meningen att jag också ska höra det. Jag känner intuitivt att jag inte bör svara eller kommentera. Jag förstår att det handlar om hans flytt till den nya lägenheten.

Nästa gång vi ses har jag tagit med mig Dantes ”Divina Comedia”. Jag har lånat en gammal upplaga från biblioteket med Gustave Dorés originalbilder. När jag visar den för Spiros börjar han genast bläddra och fastnar vid bilderna där människor i underjordens mörka grottor baxar upp stora stenar uppför bergssidorna. När stenarna med stor möda har burits upp rullar de ner igen och de stackars människorna måste börja om från början. Runt omkring dem finns hemska ormar och svavelångor. Det är dessa bilder Spiros tittar på och bläddrar bland under tystnad. Han gör så både den dagen då jag först kommer med boken och de kommande veckorna då vi ses. Det är på detta sätt Spiros bearbetar sin skräck för det okända öde som det innebär att flytta från sina föräldrar. Det är som att gå genom skärselden.

Spiros är med i den nya lägenheten medan den möbleras. Han har sina föräldrar och syskon kring sig och alla försöker inge honom trygghet. Flytten blir en lång process och ingen skyndar på. Spiros börjar känna att det inte är farligt. En dag bläddrar han fram en annan bild i ”Divina Comedia”. Det är en ljus bild av himmelriket där en drottningfigur sitter på en tron och är omgiven av änglar. Bildtexten lyder:

Åt deras jubel och åt deras sånger
Jag såg en skönhet le, som högsta glädje
Framkallade i alla helgons ögon

Det känns nu att Spiros är mer avslappnad och lite gladare när han har lämnat bilderna från de mänskliga vedermödorna i de svavelångande grottorna. Men han lämnar inte boken och blir inte mer meddelsam under den kommande tiden. Jag lägger också märke till att Spiros under den här tiden alltid bär på en röd kloss. När han läser böcker finns den i soffan bredvid honom. När han äter finns den bredvid på bordet. Han lämnar den aldrig ifrån sig och kämpar för den som om det gällde livet när någon försöker få honom att lägga bort den.

Pojken som föddes på Mars

En dag när jag kommer för att ha mina lektioner med Spiros vill han inte alls komma in i undervisningsrummet. För att riktigt sätta kraft bakom sitt beslut sätter han sig i trappan mellan dagliga verksamhetens två våningar och slingrar sina ben kring trappans järnräcke. Han blundar för att göra sig ändå mer otillgänglig. Eftersom jag inte riktigt vet vad jag ska göra, sätter jag mig några trappsteg nedanför och försöker få kontakt genom att prata om vad vi kan göra när vi kommer till mitt rum. Spiros är tyst och klamrar sig fast ändå hårdare. Jag förstår att det inte går att locka honom därifrån. Då börjar jag berätta en historia för honom:

En het sommardag, när luften dallrade och måsarna skrek, gick Spiros och hans pappa på promenad i Pireus hamn. De gick vid vattenbrynet, skorna var sandiga och vågorna rullade skummande in mot deras fötter som blev allt våtare och våtare. Från barerna i hamnen kände man doften av grillad bläckfisk, stark mörk tobak och Ouzo. Pappa blev sugen och ville gå in i baren, men Spiros sade ”nej!” Med sådan kraft och envishet att det var lönlöst att fråga honom.

När jag berättade detta hade jag frågat Spiros om pappa ville gå in och ta ett glas Ouzo. Han svarade då 'ja' och jag förstod då att han lyssnade på min berättelse och var med i handlingen. När jag frågade om han själv ville följa med in svarade han med ett kraftfullt 'nej'. Eftersom jag nu visste att Spiros var intresserad, lät jag berättelsen ta en vändning mot det som han på senare tid visat allt större intresse för – rymden. Berättelsen fortsatte därför på följande sätt:

Spiros hade nämligen sett en liten ljusprick på himlen närma sig från rymden. Han visade pappa ljuspricken, men pappa trodde att det var solstrålarna som reflekterades och kunde därför inte se det som Spiros såg...

Kommen så långt i min berättelse reser sig Spiros upp och springer iväg. Efter några minuter kommer han tillbaka med en bok om planeter. Han slår upp planeten Mars på en stor bild och placerar sin röda kloss på den röda planeten. "Föddes där för tusen år sedan" säger han. Därmed har han pekat ut vilken riktning berättelsen ska ta:

...ett rymdskepp från Mars. Spiros visste att det var hans egentliga hemland. Han föddes där för tusen jordeår sedan. Han hade vuxit upp bland sina flerarmade syskon. En dag hade den klipske Marspojken Sorips gjort en uppfinning som kom att bli ödesdiger för honom. Han hade kommit på ett sätt att ta sig ut i galaxen och en dag rymde han helt enkelt. Han bredde ut sina hundra armar och svävade ut i mörkret och kylan som omgav Mars.

Marsbarnen föds med nästan tusen armar och allt eftersom de växer och lär sig gå på sina ben ramlar armarna av. Sorips som nu var omkring sju år gammal i jordeår hade därför bara hundra armar kvar när han svävade iväg och såg sin röda planet försvinna allt längre och längre bort. På avstånd såg han ett skarpt lysande klot. Sorips visste då inte att det kallades för månen på jordemänniskornas språk. Det fick han lära sig mycket, mycket senare när han själv blev en jordemänniska och gick i en av deras skolor.

Sorips var nöjd med sin uppfinning de första hundra jorde-åren, sedan började det kännas ensamt att sväva och sväva utan möjlighet att kunna styra riktningen. I tusen år skulle han vara tvungen att sväva ensam i detta tomrum utan annat liv. Stjärnorna var vackra, det stora lysande molnklotet var tilldragande och det röda skenet från Mars gav honom en stark längtan efter Marsföräldrarna och det 120-armade syskonet, 140-armingen och den lilla som hade armar runt hela kroppen. Plötsligt, medan han funderade på sitt gamla liv, kände han hur jordens dragningskraft grep tag i honom. Han var inne i jordens atmosfär, virvlade och tumlade runt och tappade för ett ögonblick medvetandet. I samma stund hände något stort i staden Aten. Ett barn föddes – ett lite gossebarn som fick det vackra namnet Spiros. Han vägde över tre kilo, hade mörkt hår och såg ut som vilket jordebarn som helst. Pojken Spiros lärde sig som andra jordebarn att tala, gå på två ben och äta såväl banan som moussaka. Trots allt var det något med pojken som var annorlunda. Han kunde inte känna sig riktigt hemma bland jordemänniskorna. Med tiden förstod han att det berodde på att han såg och hörde saker som ingen annan kunde se och höra. Hans tal var ofta på en annan våglängd än andra jordemänniskors. Han lade också märke till att han kunde kommunicera med rymden på ett annat sätt än andra jordemänniskor. Allt detta gjorde honom till ett mycket ensamt barn. Denna dag i Pireus hamn visste den vuxne Spiros att det var hans Marssläktingar som nalkades och tänkte besöka honom på Jorden. Inom sig var han ännu Sorips med en annan våglängd på sin kommunikation, men också Spiros jordemänniskan.

Ljusskenet kom närmare och blev till en av de bekanta farkosterna från barndomens Mars. Han såg den landa och ut ur farkosten kom hans släktingar och deras glädje var stor.

Här frågar jag Spiros om han kunde kommunicera med sina Mars-släktingar när de kom fram till honom. Han tänkte en liten stund och sade sedan: ”Nej, kommunikationen avbruten...den eviga ensamheten!” Därför kom berättelsen att sluta så:

Men glädjen förvandlades till sorg när han märkte att hans Marskommunikation inte heller fungerade längre. Han var fångad i Jordens våglängd och nådde inte ut till de sina. Hans våglängd var fel i de båda världarna och han förstod att han var dömd till den eviga ensamheten.

När berättelsen var färdigberättad frågade jag Spiros om han trodde att han någon gång skulle hitta rätt våglängd för att kunna kommunicera med oss jordemänniskor igen. Efter en lång stunds betänketid nickade han och sade: ”Ja – tror det...”

Efterord

Igor och Spiros är i ungefär samma ålder. De har samma diagnos – Aspergers syndrom – och båda läser historia på Särvox. Det skulle alltså kunna finnas mängder med likheter, men i själva verket är de i mångt och mycket varandras motsatser. Vid en jämförelse blir det mycket tydligt att diagnoserna handlar om yttre, observerbara beteenden, medan det som styr människors drivkrafter, motiv och handlande är de inre processerna. Igor är full av energi och utåtriktad. Han skaffar sig ibland vänner och blir då så intensiv i sin vänskap att dessa ”vänner” har fullt upp med att värja sig för hans intensiva uppvaktningar.

Spiros, däremot, har inga vänner i det verkliga livet. Där har han sin familj och sin personal. Det är i sin fantasi som han kan ha vänner, rivaler, vackra flickor och det är där han kan leva det spännande liv som han aldrig kommer att kunna leva i verkligheten.

I det verkliga livet är Spiros instängd i sig själv och det är ansträngande för honom att upprätthålla en kommunikation med människor utanför. Hans instängdhet är också sådan att den motsvarar det begrepp man givit just det tillståndet – autism. En jämförelse mellan Igor och Spiros visar också att diagnoserna autism och Aspergers syndrom i sig omfattar individer som är mycket olika. En föreställning om personer med autism är också att de inte har någon fantasi utan lever enbart i en påtaglig och reell värld utan förmåga att fantisera. Spiros visar prov på motsatsen – han lever upp när han får vistas i sina skapade världar som han ständigt förändrar och omskapar.

Den pedagogik som jag beskrivit är att betrakta som terapeutisk. Den handlar om att få igång en dialog med en människa som har svårt att hitta ut från sin egen slutna värld. Man kan inte bara begära att han ska komma ut och börja bete sig som alla andra, något sådant skulle inte ligga inom hans möjligheter. Man måste gå till hans värld och vandra ut därifrån tillsammans med honom till den verkliga världen.

Särvux är en liten del av Spiros sysselsättningar. Den största delen av sin tid tillbringar han på den dagliga verksamheten som är noggrant schemalagd, men med en variation i arbetsuppgifterna. Spiros hör till dem som behöver den överblickbarheten som dags- och veckoscheman ger, men när man väljer arbetsuppgifter åt honom behövs det variation som gör att inget blir tråkig rutin. Och när Spiros ska lära sig något nytt sker det allra bäst genom att man använder fantasin.

୧୧୧୧

Kapitel 7

Historieläsning en gång till

”Egentligen kunde jag bo för mig själv”, säger Freja. ”Om jag bara fick en husvagn i skogen skulle jag inte behöva vara inspärrad här” fortsätter hon och anser att de läkare som spärrat in henne bakom det höga stängslet måste ha varit tokiga.

Jag har just stigit ut på den grusstrimma som löper längs med Frejas rastgård. Vi befinner oss på en psykiatrisk specialenhet och det är mitt livs första uppdrag inom den slutna psykiatrin. Där ska jag ha Särvuxundervisning med min nya elev som nyligen skrivits in i Omsorgsnämnden på grund av sin autismdiagnos och därmed hör till den personkrets som benämns personer med utvecklingsstörning eller autism. Hon har levt ett isolerat liv som en psykiatrisk gåta i närmare tre decennier och har vårdats på många olika psykiatriska enheter. Hon har skickats från Sverige till Schweiz och från Schweiz till Tyskland. Och från Tyskland kom hon tillbaka till Sverige igen. Hon har haft terapeuter från Italien och USA, förutom alla de svenska psykoterapeuterna. Ingen har lyckats bota henne. Genom att hon nu har fått diagnosen autism och skrivits in Omsorgsnämnden – men med kvarvarande placering inom den slutna psykiatrin – har perspektivet förskjutits från försök att bota till att betrakta henne som funktionshindrad. Ett funktionshinderperspektiv utgår i stället från att man kartlägger hennes funktioner och ser vad som är möjligt att utveckla och förbättra.

Lektioner bakom stängsel

Kliniken finns inne i ett parkområde och jag har en liten gräsplätt på min sida och Freja en stor gräsmatta på sin. På hennes sida går en slänt upp mot en liten ekbacke och bortom den, på andra sidan om det höga stängslet, en stor ekdunge. Och det är där som jag ska vandra på min sida om stängslet och Freja på sin – utomhus i alla väder. Stel som en mekanisk docka vandrar Freja på sin sida, gruset knastrar under våra fötter och Freja upprepar entonigt samma fraser om och om igen – om läkarna som måste ha varit tokiga som spärrat in henne och att hon kunde klara sig själv i en husvagn i skogen. Egentligen ska vi två läsa historia tillsammans och jag har presenterat ämnet för henne på detta vis: ”Jag kan berätta för dig om människor... om människor som funnits långt före oss här på jorden. Jag kan berätta vad de gjort, vad de berättat för varandra, vad de dansat och sjungit...” Frejas omedelbara svar blir: ”Det låter intressant – berätta!” Och så börjar jag berätta om de krafter i det stora världsalltet som en gång kom att skapa jorden och om den värld som med tiden kom att bli människornas. Medan jag berättade allt detta, lyssnade Freja lite förstrött och fortsatte sin egen monolog om de tokiga läkare som spärrat in henne bakom gallret fast hon egentligen kunde klara sig utmärkt i en husvagn i skogen. Och så plötsligt, utan minsta förvarning, är jag överröst av grus. Medan jag försöker skaka gruset ur kläderna ursäktar sig Freja med att hon har svårt för nya människor och jag är ny för henne. Hon är ångerfull och undrar om jag tänker komma i alla fall och ha lektioner med henne. Hon kan inte hjälpa att hon har en sådan hemsk sjukdom som tvingar henne att göra sådant som hon egentligen inte vill. Men om hon fick bo i en husvagn i skogen på egen hand, skulle sådant inte behöva hända...

Så var de malande tankarna igång igen.

När vi under en månads tid hade stegat fram och tillbaka på var sin sida om stängslet och hållit var sin monolog, förstod jag att jag måste hitta något nytt sätt att kommunicera med Freja. Jag frågade henne om hon hade hört talas om noveller. ”Nej, vad är det?” frågade hon nyfiket. Jag sade då till henne att människor ofta brukar skriva noveller om sådant som de drömmer om att göra, men som ännu inte är verklighet. Freja tyckte då att det kunde vara en god idé om vi två kunde skriva noveller om husvagnen som hon skulle bo i. Frejas tankar om husvagnen hade malt runt så mycket att fraserna var som inmejslade i hennes minne, men när jag frågade henne hur husvagnen såg ut blev hon alldeles tyst. När jag fortsatte att fråga var husvagnen skulle stå och hur det såg ut runt omkring hade Freja inga svar att ge. Jag frågade om igen: ”Hur ser din husvagn ut? Jag vill veta så att vi kan börja skriva vår novell!” Freja försökte då svara utifrån den lilla erfarenhet hon hade av husvagnar. Den vagn hon beskrev var egentligen en sådan manskapsbod som används av vägarbetare eller skogshuggare. Freja svarar på mina konkreta frågor så gott hon kan och jag broderar sedan ut hennes svar så att det blir en berättelse. Redan från början har hon också önskat sig en make att bo tillsammans med eftersom hon ändå slås av insikten att hon kanske inte kan klara sig helt och hållet på egen hand när hon flyttar. Hennes villkor för att han ska få bo tillsammans med henne är att han inte äter någon fet mat i hennes åsyn.

Husvagnsnovellerna

I första avsnittet av våra noveller låter jag en ensam vandrare komma genom skogen och känna rökdoft. Han blir nyfiken på varifrån doften kan komma och går djupare in i skogen tills han hittar husvagnen. På marken utanför vagnen sitter en man och grillar korv på en brasa. När han har hälsat på den ensamme vandringsmannen talar han om att han sitter här ute och lagar sin mat för att hans fru

helst vill vara ensam när hon äter sin egen magra lunch. Inifrån husvagnen hör man ett intensivt raspande av grönsaker och rotfrukter...

När jag skrev om både korv och grönsaker redan i första avsnittet kändes det som att stå på avgrundens rand och balansera. På ytterdörren till klinken fanns nämligen en stor skylt på vilken stod Ingen får prata med vår patient om mat! Min tanke var att smyga in maten i novellerna så att man kunde vänja henne vid att en tanke på mat inte automatiskt måste leda till långa monologer om vad som är magrare eller fetare av hennes maträtter. Kanske kunde man få henne att acceptera tankar om mat som tankar bland många andra och som gjorde dem mindre laddade. Men då krävdes förstås att hon fick många andra tankar att tänka i stället för dem som nästan reflexmässigt kom ur minnet och som hon ältade om och om igen.

I början var dessa berättelser mycket konkreta om hur husvagnen såg ut, vad man kunde syssla med på dagarna när man levde på detta sätt, hur man kunde skaffa mat osv. Först var det Freja som besvarade mina frågor och försökte tänka ut hur ett sådant liv faktiskt kunde vara och jag som skrev. Vi förlade detta berättande och skrivande till den sista halvtimmen av vårt två timmar långa pass en gång i veckan. På så sätt kunde vi nu ägna den övriga tiden åt den historia som vi började samla i Människoboken. Den kom att handla om mänsklighetens historia från de första jägar- och samlarfolken till de högre kulturerna som Mesopotamien och Egypten. Det vi hela tiden koncentrerade oss på var ”vad har de människor gjort som levt här på jorden före oss?” När vi läste fick Freja ett par kartongblad med korta texter och utifrån dessa samtalade vi vidare om människans villkor. Texterna var korta för att Freja hade svårt att förstå innehållet i en text samtidigt som hon läste. Denna lässvårighet brukar kallas för hyperlexi och betyder att Freja är en god avkodare av texter, men avkodning och förståelse är inte koor-

dinerade hos henne. Genom att göra texterna korta hade hon lättare för att minnas och förstå vad hon läste. Freja frågade ständigt efter längre texter, men mitt syfte med hennes läsning var att hon skulle vänja sig vid att också förstå innehållet och inte bara mekaniskt avkoda bokstäverna.

Vintern och kylan kom och Freja och jag fortsatte att vandra på var sin sida om stängslet. Gruset som hon ibland hade tagit upp från grusgången med blixstens hastighet och kastat över mig frös nu till och täcktes av snö. Impulsen att kasta grus försvann därmed och idén att kasta snö föll henne inte in. Det som inte syns finns inte! I januari månad var det ofta 10 minusgrader under våra lektioner. Andedräkten frös, händerna blev blåfrusna och fötterna stela medan vi sjöng och dansade till egna kompositioner om Nilens vågor och om de vajande sädesfälten som Nilens vågor bevattnade. Vi läste om faraonernas slavar som släpade stenar till pyramidbyggen genom öknen, då Freja en dag fick en idé: ”Kan inte du och jag åka till Egypten nu?” frågade hon, ”jag fryser så mycket och det är mycket varmare där!” Och nu hade vi ju ett sätt på vilket vi kunde förflytta oss vart vi ville. I novellerna kunde vi givetvis genast beställa en resa. Vi studerade en resebyråkatalog innan vi beställde en resa till Kairo och pyramiderna.

Så här kunde några avsnitt ur vår egyptiska resa se ut:

Framme i Kairo! Solen hettade och avgaserna låg som en tjock dimma över staden. Bilar tutade. Folkmassor trängdes överallt. Dofterna var så annorlunda. På gatorna gick åsnor med kärror fastspända bakom sig. Och herrelösa hundar sprang överallt.

De for till hotellet som hette Pyramid Park. Här fanns grönska och en sval pool att bada i. Från sitt fönster kunde de se ut mot två pyramider. Husvagnen i kylan och snön hemma i Sverige kändes oändligt långt borta. Husvagnens innevånare – den mörka, smala kvinnan och mannen som levde där med henne – var nu på sitt livs första semester i Egypten.

Solen var het och marken dallrade av hetta, men mannen och kvinnan tänkte inte slösa bort sina dyrbara semesterdagar inomhus. De gick mot trädgårdens pool med det turkosfärgade vattnet. Det glittrade och glimmade och vattnet såg verkligen lockande ut. Det hördes skrik och plaskanden från poolen när mannen och kvinnan närmade sig.

Kvinnan hade föreställt sig en ensam, lugn och skön simtur i poolen och så fanns det barn i den. Vilken besvikelse! Några pojkar i 10-årsåldern dök från bassängkanten och plaskade vatten på varandra. Deras stoj var mer än vad kvinnan tänkte tåla. Hon gick fram till bassängkanten och ropade till pojkarna: ”Jag är här för att få en lugn simtur. Jag vill inte bli störd!” Pojkarna trodde först att någon skämtade med dem. Så hade ingen vuxen människa tilltalat dem tidigare. De visste inte riktigt hur de skulle bete sig – lämna bassängen eller stanna kvar? Skämtade kvinnan eller menade hon allvar?

Det fiktiva mötet med pojkarna i bassängen blir en nöt för Freja att knäcka. Hur gör man när man träffar på andra människor som man måste ta hänsyn till? Kan man då bara hävda sin egen vilja eller måste man kompromissa? Och hur gör man när man kompromissar? Freja har ju inte varit med om sådana situationer eftersom hon levt ett så ensamt och isolerat liv i flera årtionden så hon har ingen erfarenhetsbank att ösa ur.

Freja vill nu ta en tur på kamelrygg till öknen. Det tycker hon verkar varmt och skönt med tanke på den bistra köld som i verklighetens Sverige omger oss. När läsaren här kommer in i berättelsen har kvinnan och hennes resällskap redan ridit i tre timmar genom öknen:

Kvinnan blickade mot horisonten – där i fjärran tyckte hon sig se en träddunge. Hon hade hört talas om hägringar som man kunde se i öknen. Nu trodde hon att träddungen var en hägring. För inte kunde det väl finnas träd mitt ute i sandöknen?

Kamelerna började nu springa fortare. Det var som om de visste vart de var på väg och att de längtade efter något som fanns där framme. Efter ytterligare en halv timmes ritt såg kvinnan att det inte var en hägring som hon sett. Det hon hade trott var en träddunge var i själva verket klippor som stack upp ur ökensanden. Sanden hade nu också övergått i stenigare mark och strax var de framme vid klipporna. Klipporna reste sig gråa och dallrande heta. De red in mellan klippblocken och kvinnan trodde att de skulle stanna där för att få lite skugga och få något att äta. Den arabiske kamelföraren fortsatte att ropa order till kamelerna och dessa satte nu av i ännu högre fart.

Då såg kvinnan att det bortom klipporna öppnade sig en grönskande oas. Där fanns palmer som dignade av dadlar. De stannade i utkanten av oasen och drack svalkande fruktdrycker ur sina termosar. De packade också upp sina matpaket och kvinnan såg att de gjort rätt i hotellets kök när de gjort i ordning hennes mat. Där fanns paprikaringar, tomater och annat gott och vitaminrikt...

Så fortsätter kamelfärden i berättelsen och så fortsätter också allt mer mat att tränga in i alla de vändningar som novellerna tar. Sådant som händer i verkligheten börjar vävas in i sådant som händer i fantasin. När Freja i berättelsen tittar efter om hotellkökets personal gjort rätt med maten, motsvaras det av Frejas dagliga frågor när sjukhusets centralkök levererar maten: ”Har dom gjort rätt i köket!” Den mat som undan för undan smyger sig in i berättelsen har effekten att Freja blir van vid att tala om mat utan att hon känner att hon därmed måste fortsätta att prata mat resten av dagen. Efter ett tag försvinner också skylten på huvudentrén där det stått att ingen får prata med patienten om mat.

Så fortsätter Freja och jag med våra berättelser i trettio veckor med en ”novell” i veckan. Freja blir allt bättre på att själv driva fram handlingen i dem. Hon blir snart mycket bra på att hitta på spännande äventyr som hon vill råka ut för. Hon för in människor i olika skeenden och ser till att de försvinner ut ur berättelsen när de inte längre behövs. När vi skriver vår sista novell sitter Freja i ett kloster i Ryssland utan biljettpengar och längtar hem. Det enda sätt hon har att få pengar är att skriva noveller och sälja dem. Också i verkligheten har Freja nu upptäckt att vi skrivit spännande noveller som borde gå att sälja. På så sätt tjänar Freja sitt livs första 400 kronor när jag säljer våra alster till vänner och kolleger.

Dikterna

Vintern övergår i vår. Snön smälter och vårfåglarna sjunger kring oss där vi fortfarande vankar fram och tillbaka på var sin sida om det höga stängslet. På vårterminen har jag två lektionstimmar till att erbjuda Freja. På kliniken är man först mycket betänksam mot en utökning av min tid till två tillfällen i veckan. Man motiverar detta med att Freja redan har såväl sjukgymnastik som terapi två timmar i veckan och att då lägga mer lektionstid ovanpå detta skulle Freja aldrig orka. Hon är ju en mycket sjuk människa! Freja själv

och hennes föräldrar vill gärna att jag ska komma oftare och så blir det också.

Med den utökade tiden börjar jag nu ställa Freja inför nya problem. En dag frågar jag henne: ”Vad ser du när du går här?” Freja förstår inte riktigt frågan. ”Vad menar du att jag ska se?” Jag förklarar att hon oftast går här och tänker tankar som hon ständigt upprepar och upprepar, hon tycks inte se att naturen skiftar kring henne, att fåglarna sjunger och att träden fått knoppar. Jag frågar då Freja vad hon tänker på när hon går i rastgården alldeles ensam. Trots att Freja både har en sjukgymnast, en terapeut och en lärare går hon fortfarande ensam i rastgården många timmar. ”Jag har just inga tankar när jag är ensam”, säger Freja, det är bara tankar på mat och kalorier eller den misshandel jag utsattes för på kliniken i Schweiz som jag tänker på då.” Detta bekräftar min uppfattning om att Freja inte förmår skapa nya tankar och associationer på egen hand. Det är det ständiga ältandet i ensamhet som befäst vissa av Frejas tankar så att de blivit betingade tvångstankar. Hon kan inte befria sig från dem.

Nu har jag infört ännu ett sätt att få Freja att verkligen titta på det som finns omkring henne. Hennes seende är automatiserat och trots att hon tittar ser hon inte. Frågan ”Vad ser du?” behöver därför ett svar. ”Var ska jag titta?” frågar hon tillbaka. ”Titta här inne i rastgården – vad finns där?” Svaret kommer efter en viss tvekan: ”Jag ser träden?” – ”Vad hör du?” frågar jag då. Med hörseln är det lättare: ”Jag hör gruset som knastrar under våra fötter”. – ”Vad känner du?” – ”Jag känner att det är pollen i luften – jag blir lite snuvig av pollen”. På detta sätt börjar vi nu skriva korta dikter:

Jag ser solen

Jag hör fåglarna

Jag känner doften av pollen

Parkpromenad med riktmärken

När den första våren har kommit känns Freja redan som en gammal bekant. Vi har nu rutinerna att skriva dikter, läsa historia och skriva noveller. Freja frågar ständigt efter längre texter att läsa i historien, men jag utökar bara med ett litet kartongblad i taget. En dag då vi tittar på omgivningarna och skriver dikter säger Freja plötsligt: ”Jag skulle vilja göra ett stort framsteg och gå i parken med dig!” Jag blir först svarslös och vet inte alls hur jag ska svara, men lovar sedan att konsultera hennes skötare.

Så kommer det sig att Freja och jag förbereder vår första parkpromenad. Hon tar med sig alla sina ägodelar i en plastkasse, vi har tre skötare som går bakom oss och så går vi ut på den asfalterade vägen längs med en granhäck. Så länge vi går längs med granhäcken är det inget problem. Men strax kommer vi till en öppning i granhäcken och Freja försöker snabbt som en vessla kila ut genom den. Skötarna griper lika snabbt tag i henne och släpar henne tillbaka till rastgården. Så är vår första promenad slut...

Därmed har jag förstått att Freja måste ha riktmärken att gå efter för att alls klara av att gå på promenad. Onsdagen därpå preparerar jag parken i förväg och berättar för henne att det nu finns nio sidor med extra läsning i träden. Jag visste att Freja har svårt att flytta uppmärksamheten från en företeelse till en annan och hoppas därmed att koncentrationen helt ska finnas på de lappar som finns i träden. Vid öppningen i granhäcken finns nu extra läsning i ekdungen på motsatta sidan av vägen. Denna gång hade Freja hela uppmärksamheten på att hitta sin extraläsning och lade inte alls märke till öppningen i häcken.

När jag senare berättade för Frejas föräldrar att promenaden hade gått betydligt bättre med hjälp av riktmärken, berättar de om en episod i hennes barndom. Familjen var ute på skidtur på en preparerad bana som hade färgade märken på träden. Freja var så lycklig över dessa märken att hon vid hemkomsten började rita av dem och ville ha dem uppsatta överallt hemma i villan.

På så sätt – med hjälp av riktmärken i träden – kunde vi börja med en regelbunden parkpromenad varje vecka. Vi hade först två skötare som gick bakom oss, men kunde efter kort tid klara oss med bara en. Genom extraläsningen som Freja samlade från träden och läste när vi kom hem, kunde vi nu automatisera en och samma sträcka som vi gick varje vecka. Frejas reaktioner på nyheter framkallar impulshandlingar som närmast kan liknas vid reflexer och därför måste allt nytt läras in genom automatisering av nya rutiner. Genom egen viljestyrka finns inga möjligheter för henne att göra något nytt, inte ens om hon är mycket motiverad.

Stekt ägg och impulskontroll

Freja är mycket impulsiv och alla oväntade händelser och starka känslor utlöser en motorisk handling. Hon har inte förmågan att bearbeta sådant i tankarna utan reagerar med att riva sönder eller kasta något. Frejas oförmåga att hämma impulser gör hennes liv torftigt och besvärligt. Hon äger ytterst få saker och har bara möbler som sitter fast i väggarna. När hon inte kan lösa problem i tankarna eller ladda ur starka känslor river hon ofta sönder sina kläder. Periodvis har hon därför haft specialsydd kläder.

Nu vill jag göra ett försök med träning av impulskontroll. Freja har redan automatiserat den rutin vi har under parkpromenaden. Hon vet att det finns nio blad med extra läsning någonstans i parken och letar reda på dem. Hon lägger omsorgsfullt ner bladen i sin väska och går sedan hem och läser dem. Nu inför jag ett nytt moment. Bredvid bladet med texten sätter jag fast ett stekt ägg gjort av plast. Det ägget ska Freja låta bli att ta när hon tar ner sin läsning. Eftersom ägget är nytt och mer iögonenfallande än pappersarket blir detta svårt för Freja. Hon anstränger sig till det yttersta eftersom hon vet att hon får det ägget om hon kunnat låta det sitta kvar i trädet vid tre tillfällen efter varandra. Hon skrattar åt idén att det finns mat som man inte kan äta och som inte innehåller kalorier. Sådan rolig mat vill hon gärna ha!

När Freja har hittat trädet med det stekta ägget är hon alltid extra ivrig eftersom hon så gärna vill ha ägget. Och hon lyckas hejda sin rörelse mot det de tre gånger som krävs för att vinna ägget. Med detta ägg börjar också Frejas samlande av ägodelar. När vi nu har lyckats så bra med impulskontrollen i detta fall blir nästa steg att kunna ta i något och direkt släppa det utan att föremålet går sönder.

Feta Råttan

Freja har visat att hon har förmåga att kontrollera sina impulser när hon i förväg vet om att hon måste göra det och att hon vinner något på det. Vid hastigt uppdykande nyheter reagerar hon fortfarande impulsivt. Hon visar sig vara en riktig tävlingsmänniska som vill vinna och kan då anstränga sig till det yttersta för att klara av sådant som normalt är svårt för henne. Nu köper jag en två decimeter lång gummiråtta med lång svans och ilsket röda ögon. Den förser jag med resårband runt halsen och hänger upp i ett träd någonstans på vår promenadväg genom parken. Nu förvandlar jag också extraläsningen i träden till mindre lappar som har instruktioner. Dessa talar om för henne hur många steg hon ska smyga åt vilket håll för att hitta Feta Råttan. Smygandet är också ett nytt moment som jag nu för in med syftet att få Freja att kontrollera sina kroppsrörelser. När man smyger har man mer kontroll över sin kropp än när man bara går. Detta moment börjar vi öva på för att senare kunna utöka promenaden ännu en bit.

Jag upphöjer nu Feta Råttan till ett spel där man kan vinna poäng för olika moment. Alla poäng skrivs upp i ett protokoll. Ljudlöst smygande ger två poäng och pip i rättans rygg utan att den går sönder ger ytterligare tre poäng. Det är väldigt svårt för Freja att släppa något som hon redan har i sina händer. Första gången rycker hon av rättans svans.

Gångerna därpå lyckas hon släppa råttan efter pipet och får sina poäng.

Nu har Freja en hel lista med priser att välja mellan och där finns också en av hennes älsklingsböcker från barndomen – ”Max und Moritz” på tyska. Frejas innehav av saker ökar och hon börjar bli smått girig när hon tänker på vad som finns att få.

Hesperidernas trädgårdar och äppelknyckarbyxor

När Freja nu klarar av dessa tävlingslekar med plastägg och gummiråttor ska vi göra ett försök att överföra förmågan till impulskontroll också till andra situationer. När vi utökar promenadvägen är det inte längre med riktmärken utan med försök att hålla kvar Frejas uppmärksamhet vid något så att hon inte reagerar impulsivt på nya saker vi möter. Impulskontrollen är nu framför allt välbehövlig när vi går förbi äppelträd och rönnar. När dessa träd blommar på våren och försommaren försöker Freja bryta av kvistar och grenar när hon slås av tanken att det kommer att finnas såväl äpplen som rönnbär på dem på hösten. Och skulle hon lockas att äta av dem kommer hon direkt att väga alldeles för mycket. Det går ibland att hindra Freja från att springa till dessa träd, men mestadels är hon snabbare än jag och den skötare vi fortfarande har med oss. Följden blir att vi allt för ofta lämnar efter oss lätt demolerade träd i en parkmiljö, vilket inte känns helt tillfredsställande.

Jag läser in mig på allt som berör äpplen i Äppelboken – en bok för äldre barn som innehåller allt från olika äppelsorter till recept på äppelpaj och berättelser om heliga äppelträd i mytiska världar. Vi för nu in äppelkunskap i våra lektioner. När vi sedan går förbi de lockande äppelträden på vår promenadväg börjar jag i god tid innan äppelträdet hamnar i vårt synfält testa Frejas kunskaper om vilka äppelsorter hon känner till. Frejas uppmärksamhet är då helt på Transparent Blanche, Pomona, Cox Orange, Åkerö och hela den ramsa hon lärt sig utantill. På så sätt kommer vi förbi det första äppelträdet, men det finns ännu två träd kvar att passera och där kommer vi in på ämnet äppelknyckarbyxor, hur de fått sitt namn

och i vilka syften de en gång användes av småpojkar som tyckte om äpplen men själva inte hade äppelträd i sina trädgårdar.

När vi behöver en längre stund av uppmärksamhet har vi Hesperidernas trädgård att ta till – en grekisk saga om ett heligt äppelträd som vaktades av en farlig drake.

När de kom till Atlas, sade denne till Herakles: ”Jag vet, att du är stadd på väg till Hesperidernas trädgård för att hämta de gyllene frukterna. Men detta är ett farligt företag. Vill du hålla himlavalvet en stund, så skall jag uträtta detta ärende åt dig, ty härifrån är det ej långt till Hesperidernas trädgård.” Herakles gick in på detta byte och satte med lätthet sina jätteskuldror under himlavalvets pelare.

Denna berättelse håller Frejas uppmärksamhet tills vi har kommit förbi det lockande äppelträdet. Återigen ett sätt att automatisera en ny promenadsträcka.

Runt rännarna

Freja pratade ofta om den dag då hon och jag kunde börja gå ensamma i parken. Den dagen ville också jag gärna uppleva, men med Freja måste allt automatiseras innan det ens var att tänka på. Dessutom måste man med Freja alltid tänka på att ha något med sig som omedelbart kan dra till sig hennes uppmärksamhet så att man kan avvärja impulshandlingar.

Nu utsåg vi en gräsmatta med en tydligt avgränsad klunga rännar och kring dessa rännar började vi våra första ensamma träningsrundor. Vi räknade steg medan vi gick för att ha uppmärksamheten på räknandet så att inget hastigt uppdykande synintryck skulle framkalla en impulshandling. Den medföljande skötaren hade vi lämnat kvar på vägen, men han fanns fortfarande inom räckhåll. Det svåraste momentet i denna korta promenad var vändningen. Freja gick gärna framåt, men ville inte vända. Det krävdes något kraftfullare än stegräknandet som avvärjningsmanöver när vi skulle runda rännarna.

För det ändamålet köpte jag in en liten papperstrumpet av det slag man brukar använda på nyårsaftnar. Dess ljud var så kraftigt att Freja genast reagerade och vände när jag blåste i den.

Burolympiaden

Freja och jag kom aldrig så långt som till en egen parkpromenad, men tillsammans med en skötare kunde vi utvidga promenaderna så att de blev längre och längre. Trots att Freja och jag nu gått bredvid varandra i parken under tre terminer, kunde jag fortfarande inte gå in till henne i rastgården. Hon lunkade alltid ensam fram och tillbaka i sin rastgård och var inte van vid att någon gick tillsammans med henne där inne. Nu börjar vi på ett nytt ”spel” som ger Freja vinster. Jag kallar det för Burolympiaden och den har följande grenar:

Löpning utan hinder
Stepup på gnejsblock
Bergsklättring
Boink-boink
Hoppa hage
Jämfotahopp
Gymnastik

Meningen med denna ”olympiad” är att Freja ska lära sig att sysselsätta sig med annat än att bara vanka fram och tillbaka längs med stängslet i sin rastgård. Min tanke är att det ska gå att automatisera också andra sysselsättningar och att hon ska börja använda hela rastgården i stället för en enda upptrampad stig.

Nu börjar Freja jogga några varv runt gräsmattan. När det är gjort stiger hon upp på de två stora stenblocken som finns på gräsmattan. Hon stiger upp och ner fem gånger innan hon går till den lilla sluttningen som finns längst bort i rastgården. Där går hon upp och ner ett bestämt antal gånger. Efter dessa ansträngningar vilar Freja genom att gå långs med sin vanliga upptrampade stig, men vid varje stolpe i stängslet stannar vi båda upp på var sin sida om stängslet och stöter till varandra lätt i sidan och säger ”boink-boink”. Detta gör vi för att vi ska ha någon form av kroppskontakt. Efter en kortare vilolunk fortsätter Freja med att lära sig hoppa hage, att hoppa jämfota och göra ett enkelt gymnastikprogram. Alla dessa moment protokollför jag sedan och Freja får vid uppnådda 100 poäng välja mellan olika priser från en lista.

Denna Burolympiad kan Freja göra när vi är tillsammans och har våra lektioner. Hon kan också börja göra den ensam under helgerna och själv fylla i protokoll. När Freja under ett drygt halvår har tränat på detta moment och vunnit priser, säger jag en dag: ”Freja, på torsdag kommer jag in till dig och gör stepup på dina stenblock! När jag har gått upp och ner fem gånger går jag ut igen!” Freja ser lite fundersam ut, men har inga större invändningar. Jag vidtalar också en av skötarna som lovar att hålla vakt vid grinden om något skulle gå fel.

När torsdagen kommer och jag står inne hos Freja går hon en bit ifrån stenblocken och ser lite rädd ut. När jag har gjort exakt som jag har sagt och sedan gått ut genom grinden igen ser Freja lättad ut – jag hade inga baktankar utan menade vad jag sade.

På så vis börjar jag nu gå in till Frejas rastgård i fem minuter varje torsdag. Jag gör exakt vad hon förväntar sig och sedan går jag ut. När Freja börjar uppleva denna handling som en rutin säger jag: ”Freja, nästa vecka ska jag först klättra på stenarna. När jag har gjort det ska du och jag tillsammans gå uppför och nerför slänten fem gånger. Sedan går jag ut!” Nu är Freja inte längre rädd för att

jag kan ha några hemska baktankar utan accepterar mitt förslag.

På detta sätt, genom att göra varje moment till en rutin och vana, fortskrider vår samvaro i rastgården När vi kommer fram till sommarlovet detta år har också en smärre revolution inträffat inom kliniken och jag kommer att tillbringa såväl denna sommar som hela två år tillsammans med Freja och hennes medpatient som nyligen fått en egen tillbyggnad på Frejas hus.

Freja och autismen

Freja har under vårvintern börjat fråga mig om sin gåtfulla sjukdom. Vet jag möjligtvis något om denna särskilt svåra form av schizofreni som det sägs att hon har? Hon har behandlats på flera olika ställen i Europa och haft terapeuter med stort anseende bland psykoanalytikerna, men hon har trotsat alla deras behandlingsförsök. Hon tycker att jag borde känna till något om denna svåra sjukdom. Kunde vi två börja läsa om hjärnan så att hon själv kunde ta reda på vad hon led av?

Eftersom jag visste att Freja hade fått en autismdiagnos och att det var den diagnosen som gjorde att jag alls fanns hos henne som vuxenlärare, tyckte jag att det var lämpligt att Freja fick läsa om andra människor som liknade henne. Under hela sin långa vårdtid inom psykiatrin hade hon ständigt fått höra att hon var helt unik. Man hade till och med beskrivit hennes fall i British Journal of Psychiatry för att försöka hitta någon klinik som träffat på ett liknande fall. Eftersom ingen svarat antog man att ingen liknande människa fanns.

Nu fick Freja läsa om Temple Grandin, professor på att konstruera boskapsfällor i USA. Temple fick autismdiagnos redan i barndomen men lyckades, mot alla odds, ta sig genom såväl skolsystemet som universitetet tack vare sin intelligens och sin förmåga att förstå djurs tänkande.

Freja läser stycket i boken ”Genom dörrar” där Temple beskriver en båtresa till familjens sommarhus i Nantucket:

Mamma och vår guvernant insisterade på att vi skulle sitta ute på däck. ”Känn den underbara friska luften, barn”, brukade mamma säga. ”Frisk luft och äppelkinder!” brukade guvernanten alltid tillägga.

Det enda problemet var att vi var tvungna att sitta rakt under mistluren för att få denna härliga, friska och äppelkindade luft. Den smärta som genomför mitt huvud när mistluren tjöt var olidlig. Även när jag höll för öronen var ljudet så smärtsamt att jag kastade mig ner på däck och skrek.

När Freja läser om detta är hennes förvåning inte att ta miste på. ”Det här är ju precis som jag – jag visste inte att det fanns andra som hade samma sjukdom som jag!” säger hon. ”Vad heter den här sjukdomen?”

När jag berättar att Temple Grandin har autism säger Freja: ”Dom säger att jag också har autism!” Därmed har Freja och jag överträtt klinikens förbud att aldrig prata med henne om den diagnos hon fått av specialister utanför kliniken några år tidigare. Den diagnosen är inte accepterad av hennes läkare som vidhåller att Freja har en sällsynt form av schizofreni. När Freja fortsätter att läsa om Temple Grandin, Gunilla Gerland och Susanne Schäfer får hon allt fler igenkännanden av sitt eget tänkande och beteende. Äntligen har hon fått ett namn på den gåtfulla sjukdomen: AUTISM. Och hon är inte alldeles ensam om att ha en hemsk och gåtfull sjukdom.

När Freja läst en hel del litteratur som bekräftar hennes problem lägger vi upp en handlingsplan på vad hon kan börja träna på:

- social interaktion
- impulskontroll

- närhet till andra
- att få ihop detaljerna i världen till helheter

En ensam människa har ingen kommunikation

Freja får ett material som jag skrivit ihop. Det handlar om social interaktion – ord som hon har läst i texterna om autism men som hon inte förstår innebörden av. Freja ser bilden av en ensam människa och texten till bilden säger:

Här är en ensam individ. En ensam individ har ingen social interaktion. Till det behövs det fler människor. En ensam individ har sina egna tankar och inre bilder, men hon har ingen att dela dem med. Det blir ensamt att bara ha sina egna tankar och inte få nya tankar som andra tänker. Om man är flera personer som träffas kan man ha ett tankeutbyte. Det går till så att den ena personen berättar om sina tankar och funderingar. Den andra personen lyssnar då noga på vad den första säger och försöker svara på det. Sedan är det nästa persons tur att berätta och den andras tur att lyssna och svara. Nu ska du och jag göra en övning i tankeutbyte.

Vi turas om att berätta något om vad vi tänker på, lyssna och svara!

För Freja var detta en svår övning. Tankarna fastnade i samma spår och gick runt, runt. ”Jag har så lite tankar!” kunde hon då säga och berätta att vissa tankar bara trängde sig på och trängde undan allt annat.

På detta sätt började vi öva på att ge varandra tankar. Så småningom kom vi in på rollspel där vi tog olika roller och låtsades vara någon annan. Det som vi övade i rollspelen kunde också komma till användning på parkpromenaderna. Freja hade vissa automatiserade fraser som hon alltid uttalade när vi träffade

människor i parken. Dessa var inte särskilt lämpliga att säga till människor man aldrig tidigare träffat. Nu började vi öva in nya fraser:

Det är visst vår i luften!
Vilket härligt väder!
Tänk att det aldrig kan bli vår!
Usch, så kallt det har blivit igen!
Ursäkta, hur mycket är klockan?

Dessa övningar i sociala fraser användes nu på parkpromenaderna och det hände också att vänliga medmänniskor svarade henne. Tidigare hade hon aldrig fått svar på sina reflexartade fraser – snarare hade de människor vi mötte skyndat på stegen eller trampat fortare på sina cyklar.

Dessa övningar utökades med bilder på människor och vi började prata om vad som skiljde människor åt – utseende, ålder osv. Freja blev förvånad då jag berättade att människors anletsdrag går att beskriva. ”Menar du att det finns olika ord för olika slags näsor?” – ”Ja, titta på min näsa och jämför den med Tomas näsa – de är mycket olika”. När Freja fick se skötarna uppställda bredvid varandra och de olika dragen utpekade för sig började hon förstå att det fanns en värld som hon hittills inte haft någon aning om.

Än svårare blev det när jag började föra in begrepp som karaktär och temperament. Vilken karaktär har du? Vilken karaktär tycker du att jag har? Till en början var Freja på mycket osäker mark och frågade tillbaka: ”Vad tycker du att jag ska säga, jag vet inte...”. Med tiden började hon få ord och begrepp att använda i dessa sammanhang, men som all inläring hos Freja sker den genom att hon lär sig fraser utantill och använder dem sedan på exakt samma sätt som hon lärt in dem.

Att Freja har svårt att känna igen mänskliga ansikten är alldeles uppenbart. Att ansikten sedan förändras därför att det finns ett inre tillstånd bakom denna förändring är näst intill obegripligt för henne. Och det blir under denna tid helt uppenbart att Frejas tillstånd inte kan ha någon annan benämning än autism.

Efterord

Den pedagogik som jag beskrivit i mitt arbete med Freja har fått mig att tänka i banor som jag skulle vilja kalla för kognitiv beteendepedagogik. Kanske frågar sig någon läsare varför det då inte lika bra går att använda sig av det redan etablerade begreppet KBT – Kognitiv Beteendeterapi. Är det verkligen nödvändigt att skapa fler begrepp?

Den största skillnaden mellan mitt pedagogiska arbetssätt och KBT är att jag möter människor som själva inte har någon tanke på att de behöver förändras för att fungera bättre. Ingen av dem har sådana insikter i hur de själva fungerar att de skulle kunna skriva på behandlingskontrakt eller på annat aktivt sätt bidra till en förändring av sitt beteende eller tänkande. Det handlar ibland om att alls få en sådan kontakt som gör att man kan börja slå in små kilar mellan impuls och handling. Det handlar om lärande av sådan grundläggande mänsklig kunskap som de flesta av oss spontant har snappat upp redan i tidig barndom. Och man måste i varje situation ta hänsyn till perceptionsstörningar och skapa sådana miljöer där lärande kan ske. I Frejas fall sker allt det lärande jag beskriver utomhus. Huvudsakligen är det på grund av att inomhusmiljön ännu inte är anpassad till att vi ska kunna vistas i den gemensamt.

Jag ska nu göra en närmare analys av de pedagogiska tankar som låg bakom mina lektioner:

Det allra första steget i umgänget med Freja måste utgå från att man får en sådan kontakt med henne att man kan stoppa de automatiserade fraser som hon ständigt upprepar. De är så betingade att det knappast går att kommunicera med henne. Man kan då fånga hennes intresse genom att utgå från de automatiserade fraserna och försöka placera in dem i ett större sammanhang med ett litet steg i taget. Det är på det sättet som berättelserna om husvagnen kommer att vidga hennes blickar utåt mot något som inte finns inom hennes direkta blickfång. Det är ju i våra tankar som vi kan skapa nya världar och tänka om något som inte handlar om ett omedelbart sinnesintryck eller behov. Frejas tankevärld var överhuvudtaget mycket begränsad, vilket hon själv kunde beskriva när jag frågade henne om vad hon tänkte på när hon var ensam. Hennes svar blev då: ”Jag har just inga tankar, det är bara de här tvångstankarna som kommer när jag är ensam!”

Att ge Freja nya tankar och på så sätt utvidga hennes tankevärld måste därmed bli en prioriterad uppgift. Nästa steg i umgänget med Freja utgick också från hennes begränsade tankevärld. Hennes omedelbara omgivning hade blivit ett slags bakgrundsbrus som hon inte alls såg, trots att den ständigt var närvarande och förändrades med väderlek och årstidernas skiftningar. Hon behövde bli seende och börja titta med större omsorg på den värld som omgav henne. Så började vi med dikterna som från början var konkreta observationer av vad hon såg, hörde eller kände. Inte ens när dikterna blivit längre kom begreppet känner att betyda något annat för henne än doftförmimmelser.

Att utvidga Frejas seende och ge henne nya tankar var något som lätt gick att göra också då vi vandrade på var sin sida om stängslet. Anledningen till att Freja inte gick tillsammans med någon av personalen i sin rastgård eller utanför i parken var att hon var så impulsiv. På ett ögonblick kunde hon försöka rymma i parken eller få en impuls att slå eller sparka mot någon i rastgården.

En person som har så svårt med impulskontrollen att rörelserna är mer reflexartade än viljemässiga kan inte bara genom att göra en kraftig viljeinsträngning låta bli att vara impulsiv. Av den anledningen måste träningen av impulsiviteten gå ut på att man systematiskt automatiserar nya handlingsmönster med en liten sekvens i taget. En sådan omlärning av tidigare betingade och automatiserade tankar och handlingar tar mycket lång tid att genomföra och kräver också rätt miljöbetingelser för att det alls ska gå. Det får till exempel inte finnas för många andra sinnesintryck där detta ska övas. Denna svårighet gick i Frejas fall att klara av med visuella riktmärken som hon kunde ha uppmärksamheten på medan parkpromenaden automatiserades och gjordes till rutin.

Eftersom Freja har mycket svårt att generalisera kunskap från en lärandesituation till en annan, kan man inte utnyttja de erfarenheter hon fått på parkpromenaden till att börja umgås med henne i rastgården. I en ny situation måste man alltså börja om från början med att automatisera sekvenser. Automatiseringen av parkpromenaden tog ungefär tre terminer innan vi kom så långt att vi kunde gå förbi en parkeringsplats eller en öppen dörr utan att det kom någon impuls. Vi avvecklade så småningom också alla riktmärken och hade i slutfasen bara med oss ett protokoll i vilket vi skrev upp alla saker som hade framkallat hennes impulser under promenaden. Genom att vi sedan skaffade oss mycket kunskaper om dessa föremål kunde Freja allt mer arbeta med sina svårigheter i tankarna i stället för att direkt agera ut.

När man använder denna tidskrävande och systematiskt upplagda beteendemodifikation är det pedagogiska målet i första hand att få fram nya och mer varierade beteendemönster. Nya beteendemönster ger nya erfarenheter och tankar. Om man dessutom arbetar från två håll genom att försöka utveckla tankarna samtidigt som Freja får en allt större beteendepertoar kan man också förvänta sig att insikterna om den egna personen och omvärlden ökar undan för undan.

När Freja hade kommit till en sådan nivå i sitt tänkande att hon började undra över sin sjukdom kunde hon också på ett mer insiktsfullt sätt börja läsa om andra människor. Hon började jämföra sig själv med andra och känna igen sig själv i de beteenden som andra människor hade beskrivit.

Med tiden kom Frejas specialavdelning att få en pedagogisk ledning genom att jag under två år fick leda ett projekt som omfattade henne och hennes medpatient. Behandlingen av dem båda kom att vila på pedagogik, men de två patienterna hade helt olika pedagogiska behov. Freja behövde lära sig många grundläggande färdigheter som att träna impulskontroll, utveckla sina tankar, vistas inomhus och mycket annat som normalt hör till en mycket lägre levnadsålder. Medpatienten som hade haft ett mer normalt liv i sin barndom och ungdom behövde en pedagogik som handlade om att återfå förlorade funktioner.

୧୧୧୧

୧୧୧୧

Kapitel 8

Världen är större än en potatisåker

”Det finns inget att se där ute” förklarar Emil lugnt ”världen är inte större än en potatisåker!” Så sätter han armen framför ansiktet och går med små, snabba steg mot ytterdörren för att hämta matvagnen som kommit med lunchen från centralköket. Skötaren som frågat Emil om han ville följa med på en utflykt på eftermiddagen står kvar och undrar vad han har menat. Emil är ny på avdelningen och personalen har svårt att få kontakt med honom. Han säger saker som verkar helt galna och gör personalen förbryllad. Tror Emil verkligen att världen är liten som en potatisåker? Eller säger han så bara för att han vill bli lämnad ifred? Eller menar han något annat...?

Livet tickar fram

I Emils liv är klocktiderna viktiga. På morgonen kommer han ut från sitt rum prick klockan 7 och går till sjuksköterskeexpeditionen för att hämta sin medicin. Han är alltid först på plats i morgonens medicinkö och går sedan med det vita pillret i handen genom den långa korridoren. Ingen anar då hur Emil har uppfattat uppmaningen ”ta ditt piller!” Långt senare kommer hans kontaktkvinna Ester att hitta ett av dessa piller i hans papperskorg och fråga:” Emil, hur länge har du kastat dina piller i papperskorgen?”

Emil som inte alls förstår vikten av frågan, svarar uppriktigt: ”Det har jag alltid gjort!” Och det är då som Ester börjar ana att Emil har ett helt annat sätt att förstå världen än de flesta andra patienter hon träffat inom psykiatri. Hade hon velat att Emil skulle svälja tabletten hade hon också varit tvungen att säga det och inte tro att han skulle snappa upp ett underförstått budskap. I det ögonblicket förstår Ester också att Emils schizofrenidiagnos inte kan stämma. Emil har efter de stora mentalsjukhusens nedläggning fått flytta till denna nya avdelning inne i centrala staden. Han har i drygt 20 års tid betraktats som en farlig rättspsykiatrisk patient och har under alla dessa år aldrig fått någon permission på egen hand. På den nya avdelningen har han nu för första gången i sitt vuxna liv fått möjlighet att gå ute på gatorna på egen hand. Exakt klockan 10 går han ut genom ytterdörren och exakt klockan 11 kommer han tillbaka. Mellan 11 och 12.30 är Emil alltid inne på sitt rum och då matvagnen kommer 12.30 går han för att hämta den. Skulle den inte ha kommit i tid blir Emil orolig och undrar vad som kan ha hänt.

I köket plockar Emil fram tallrikar, glas och bestick och sätter fram i matsalen. Han lägger upp maten i karotter och ställer ut dessa till de andra patienterna som strax ska äta sin lunch. Sin egen mat äter Emil på stående fot i köket. Emil har under sina dryga 20 år inom den slutna psykiatri aldrig ätit tillsammans med andra patienter. Han har heller aldrig varit med i några organiserade sysselsättningar eller gruppverksamheter. ”Emil vill inte!” har man alltid sagt och så har Emil blivit allt mer isolerad medan man respekterat hans vilja.

På denna nya avdelning har Ester redan från början insett att Emil inte kan uttrycka någon egen vilja om något som inte hör till hans omedelbara behov eller finns inom hans omedelbara blickfång. Om hon verkligen ska respektera honom så är det inte enbart genom att låta honom välja själv.

Emil och Ester

När Emil kommer till sitt nya hem på avdelningen Vildgåsen bär han sjukhuskläder och har så gott som inga egna privata klädesplagg. Ingen på Det Stora Sjukhuset har kunnat förmå Emil att köpa kläder. När Ester blir hans kontaktkvinna och ser de kaffärgade sjukhusbyxorna och undertröjorna med trycket Landstinget på bröstet känner hon att rätta sättet att respektera Emil inte är att låta honom fortsätta att leva lika torftigt som han gjort under de senaste 20 åren.

Hennes första åtgärd blir att gå in i Emils rum med två tavlor under den första veckan av hans liv i det helt kala rummet. Hon frågar honom inte om han vill ha tavlorna. I stället ställer hon frågan: ”Emil, var tycker du att jag ska sätta upp de här tavlorna?” Emil pekar på några ställen på de tomma väggarna och genast sätter Ester upp dem just där han har pekat. Det blir inte heller tal om att det går att välja mellan att ha möbler eller inte. Ester flyttar in en möbel i taget och säger: ”Emil, i den här byrån kan du ha dina kläder!” På samma sätt fortsätter hon med att låta Emil långsamt vänja sig vid att inte längre leva i ett kallt rum som han tidigare gjort under sin två decennier långa sjukhusvistelse. Det tar flera månader att möblera Emils rum och sätta upp gardiner, men varken Emil eller Ester har någon brådska. Efter 20 år inom rättspsykiatri är det nog ingen som tror att han någonsin kommer att skrivas ut därifrån.

Nu när Emil har egen permission en timme om dagen har han först inga som helst planer på att gå utanför området. Men en dag ber Ester honom att klä på sig så att de kan gå ut och köpa en jacka. Hon förbereder honom för detta i god tid innan de ska gå och talar om att en egen jacka måste man ha om man ska kunna gå på permission ute på stan. När jackan är inköpt visar Ester de närmaste kvarteren runt Vildgåsen för Emil. De tittar i alla de butiksfönster som finns i närområdet och Emil börjar bli lite nyfiken på världen.

Under lång tid kommer världen att bestå av just den runda som han har gått med Ester. Utanför den vågar han inte gå. Och några fler nya kläder blir det inte. Emil är mycket bestämd på denna punkt.

Emil får en identitet

På sina förmiddagspromenader ser nu Emil en helt ny värld. Särskilt en affär drar till sig hans intresse – den som har TV-apparater i fönstren. Långa stunder kan han stå där och titta på allt från elefantflockar som vandrar över Afrikas savanner till utförsåkare på skidor. Emil som på Det Stora Sjukhuset aldrig ville ha en TV-apparat frågar nu Ester vad en sådan apparat kostar. Det dröjer inte heller länge innan han har en egen TV i sitt rum. Till TV:n har Ester och han också köpt en videobandspelare och Ester hyr ett par videofilmer till Emil i avdelningens namn. Nästa gång Emil vill hyra en film säger Ester att han måste ha ett eget identitetskort med sig för att kunna bevisa vem han är. Det är en överraskande nyhet för Emil och han säger att han inte behöver hyra några fler filmer.

På sina dagliga promenader går Emil ideligen förbi butiken med hyrfilmerna och en dag är han beredd att göra en stor uppoffring när han frågar Ester hur man gör för att få ett id-kort. Ester följer med honom för fotografering och hjälper till att fylla i formuläret. Hon berättar att det finns något som heter personbevis som han måste beställa. Emils värld börjar vidgas med nya begrepp, men hans tänkande är fortfarande lika konkret som tidigare. Hans kunskap är bunden till de situationer där han lär sig något och han kan inte sätta in sina nyvunna erfarenheter i något större perspektiv. Emil bygger upp sin värld från detaljer och fragment och får därför en helt egen uppfattning om hur saker och ting hänger ihop.

En dag kommer Emils identitetskort till posten i rekommenderat brev. Emil visar sällan några känslor med sin mimik eller med sitt kroppsspråk, men i den högtidliga stund då Ester följer honom

till posten med avin där det märkliga ordet rek står med stora bokstäver kan man skönja en viss glädje och nervositet hos honom. När han håller kortet i sin hand betraktar han det länge och ler en smula. Ett leende i Emils ansikte är något mycket sällsynt.

Kameran

Strax efter det Emil fått sitt id-kort börjar jag på avdelningen. Meningen är att jag ska föra in likadan pedagogik på denna avdelning som jag använt med Freja. Vildgäsen, där Emil befinner sig, är en avdelning för långtidsvårdade patienter med schizofreni. Eftersom jag inte vet så mycket om schizofreni får jag till en början röra mig fritt på avdelningen och prata med patienterna för att orientera mig. Jag har också med mig en digital kamera som jag senare tänkt använda för att göra individuella scheman till patienterna och för tydliggörande instruktioner kring hur man sköter vardagssysslor.

Jag fotograferar avdelningens vackra akvariefiskar och sätter upp bilderna på en anslagstavla vid ytterdörren. Patienterna tycker att det är något nytt och intressant med dessa bilder. Jag börjar då dagligen fotografera personalen medan de håller på med olika sysslor och sätter upp bilderna. När personalbilderna börjar dyka upp på anslagstavlan kommer de mer sociala patienterna till mig och vill ha sina porträtt fotograferade. Under en period blir det inne att ha en bild av sig själv på rumsdörren. Jag observerar under denna tid att Emil ofta slinker förbi anslagstavlan och tittar på bilderna.

Jag har av läkare och avdelningspersonal hört att Emil är praktiskt taget omöjlig att få kontakt med. Han håller sig för sig själv och umgås inte med någon. Inte heller är han intresserad av utflykter. Den enda gång han vänder sig till personal är när han behöver något som han själv inte kan klara av. Jag börjar observera Emil och ser hans rutinbundenhet. Hans liv är inrutat efter klockan så till den grad att man skulle kunna ställa sin klocka efter hans uppdykande ur sitt rum. Hans vanor går inte heller att rubba. Personalen berättar om en kväll då

några av dem åt middag senare än vanligt och sade till Emil att de själva kunde diska efter sig. En sådan plötslig förändring var för mycket för Emil. Han satte sig på en stol utanför köket och väntade tills personalen hade ätit färdigt. Sedan gick han in och diskade – utan att yttra ett endaste ord.

En dag ställer jag mig på den sträcka i korridoren där han alltid drar matvagnen till köket. Jag har kameran i handen och ser upptagen ut. När Emil närmar sig mig släpper han matvagnen och sätter armen för ansiktet samtidigt som han frågar mig vad det är för slags kamera. En sådan kamera har han aldrig förr sett. Jag visar honom bilderna i displayen och säger att den inte har någon filmrulle. Man måste ha en dator att lägga in bilderna i och sedan skriva ut dem på en skrivare. Jag berättar att jag åker hem till mig och gör detta varje dag eftersom avdelningen ännu inte köpt någon dator och skrivare. Det är därför jag alltid är borta ett par timmar innan bilderna kommer upp på anslagstavlan. Emil frågar då hur man gör för att fotografera. Jag pekar på stället där man tittar och knappen där man trycker och säger att han får ta med sig den för att fotografera i köket.

När Emil kommer ut med kameran från köket klockan 14.30 berättar han att han fotograferat 12 bilder. Vi tittar på dem i displayen och jag lovar att jag ska komma tillbaka samma kväll med de utskrivna bilderna. När Emil då får se sina bilder blir han lite förskräckt över hur stökigt det ser ut i köket. Han tycker att han borde ha diskat innan han fotograferade diskbänken. Och kaffetermosarna står ju huller om buller och han pekar ut alla möjliga fel han gjort vid fotograferingen. Jag lovar att han ska få låna kameran också nästa dag så att han kan göra om fotograferingen i ett städat kök. Emil börjar betrakta sin invanda verklighet med nya ögon. Det är genom kameran jag får kontakt med Emil och vi kommer under den närmaste tiden att stå allt närmare varandra för att titta på bilder och diskutera tillståndet i köket.

Emil får också ta med sig kameran på sina promenader. Jag tror först också att jag lätt ska kunna följa hans promenadväg genom hans bilder. När jag gör ett försök att gå i hans spår blir det uppenbart att de små detaljer han har lagt märke till är näst intill omöjliga för mig att upptäcka. Det kan vara en godisskål i ett fönster, en tavla i ett annat och en saxofonspelande docka i en tredje. Emils första 58 bilder gör mig nästan förstummad av förvåning. Han har på kornet fångat detaljerna vare sig de funnits i skyltfönster eller på gator och torg. Jag frågar honom, medan vi tittar på fotografierna, om han tänker i bilder. Emil funderar en stund och säger sedan: ”Nej, inte riktigt! Det är som om jag inte kunde hålla kvar hela bilden när jag tänker!”

Är det där en människa?

Emil blir på kort tid min viktigaste samtalspartner på avdelningen tack vare kameran och bilderna. Jag börjar ge honom andra bilder som jag har hemma och Emil är intresserad av det mesta. När han får se en bild från ett hus med trädgård i Estland får han associationer till sin uppväxt. ”En sådan pump på gården hade vi också!” meddelar Emil ”och jag brukade bära in vatten.” I det sammanhanget blir det naturligt att fråga honom var han bodde och hur det var för honom när han gick i skolan. ”Man behövde inte gå dit så mycket!” säger Emil om sin skoltid och jag förstår att det var så man klarade av en annorlunda pojkes skolgång en gång i slutet av 1950-talet.

Ibland har jag med mig bilder där det finns människor. ”Det där är en människa – den vill jag inte ha”, säger Emil och plockar snabbt bort den. Jag ger inte upp utan fortsätter att plocka in bilder på människor bland de andra bilderna. Ibland finns det en liten, liten människa i bakgrunden. Emil granskar då bilden mycket noga och frågar: ”Är det där en människa?” Om jag bekräftar hans misstanke säger han: ”Då vill jag inte ha den” och så lägger han bilden

i en särskild hög för sig som är kategori Ointressant. Emil och jag har många intressanta samtal kring vedtravar och vedspisar då han berättar för mig att han huggit mycket ved under sin uppväxt då det fanns en vedspis i deras hem.

En dag har jag en bild av en gammal kvinna med krokig rygg. Hon går i snön över torget i den lilla ryska staden Pskov. Den bilden lägger Emil inte i den särskilda högen utan frågar i stället: ”Hur kan ryggar bli så där?” Jag försöker förklara att man i Sverige ofta stelopererar ryggar så att de inte blir så krokiga, men i Ryssland opererar man sällan så gamla människor. Emil fortsätter att fråga om denna märkliga rygg och vill få reda på allt mitt vetande om ryggar. Det är inte så stort, men Emil behåller ändå bilden. Efter ännu ett par bilder av människor som Emil tycker är intresseväckande accepterar han att det får finnas människor på bilderna.

En dag då jag kommer till avdelningen vill Emil visa mig en pärm. I den har han börjat klistra upp bilder av människor som han har klippt ut ur tidningar och tidskrifter. Där finns Chaplin i Moderna tider ur en biografannons, män i flygarhuvor i flygplan från första världskriget och män i olika arbetskläder som brandmän och sopåkare.

Världen vidgas

Skötarna på Emils avdelning ser med stort intresse på Emils och mina samtal kring bilderna. Avdelningen köper en egen kamera och dator med skrivare och skötarna börjar fotografera världen utanför i försöken att få med sig Emil på utflykter. När man nu visar Emil bilder på vart man tänkt åka och förbereder honom flera dagar i förväg, påstår han inte alls att världen bara är en potatisåker. När man gör på det nya sättet är det inget problem att få Emil med sig till nya platser och göra nya saker. Emil äter ute på restaurang och vänjer sig vid att äta tillsammans med andra människor. Han åker till en friluftsgård och går långa skogspromenader.

Han ser segelflygplan och undrar hur det skulle vara att flyga.

På sommaren hyr man en stuga i Norrland så att Emil ska få åka på en semestervecka med ett par skötare. Stugan ligger vid en liten insjö och där ska Emil få fiska med kastspö. Emil har sett sådant fiske i många naturprogram på TV och har skapat en egen teori om hur det kommer sig att fiskar sprattlar: "Dom har väl en motor inuti?" frågar han när han ser gäddan som hoppar i gräset och försöker komma tillbaka till vattnet.

Ett sådant påstående skulle man lätt kunna ta för ännu en av Emils vanföreställningar och se som bevis på hans sjukdom. Men nu vet skötarna att Emil har en mängd sådana felföreställningar om hur världen fungerar och att det handlar om bristande kunskaper. När man skurit upp gäddan och visat att det inte finns någon motor i den accepterar Emil detta som en ny sanning. Under den närmaste tiden kommer många nya sanningar att uppenbaras för Emil och han lär sig mycket nytt om hur världen fungerar.

Strax före jul frågar Emil mig om man får fotografera på varuhus. När jag undrar om det är något särskilt han vill ha bilder på visar det sig att han gärna skulle vilja veta hur det ser ut på en leksaksavdelning nu för tiden. Varuhus är än så länge alltför svåra för Emil att gå in i eftersom där finns så mycket folk. Jag lovar honom att jag ska gå in i närmaste varuhus och fotografera.

På min rekognosering i varuhuset ser jag att leksaksavdelningen ligger längst bort i varuhusets bottenplan och att man måste gå genom herrekiperingen för att komma dit. Det är därmed upplagt för en plan tillsammans med Ester. Hon meddelar Emil att man på den här nya avdelningen måste ha privata kläder på jullunchen. Inga sjukhuskläder alltså! Och jag fotograferar byxor, tröjor, skjortor, kalsonger, T-shirts och allt jag kommer åt på herrekiperingen. När jag sedan visar Emil min väg genom varuhuset fram till leksaksavdelningen finns där 48 bilder på klädesplagg. Emil fastnar då vid en bild av ett par långbyxor med fickor på benen och säger att

han aldrig sett sådana förr. Han undrar också vad de kostar. När jag berättar för Ester om Emils intresse för byxorna tar hon genast mått på honom och köper dem. Så börjar Emils väg mot att köpa privata kläder. På jullunchen är han klädd i sina nya byxor med skjorta och ylletroja. Så fort jullunchen är över och julklapparna utdelade byter han kläder. Men efter jul uppkommer nya tillfällen då sjukhuskläder inte accepteras och det dröjer inte alls länge innan Emil helt accepterar idén om att man ska gå klädd i privata kläder.

Lund finns inte

Så kommer det en dag då jag måste berätta för Emil att jag har fått ett nytt arbete i Lund och måste flytta. Som vanligt, när man pratar med Emil, tittar han inte på mig, men han säger med stort allvar att det inte går att flytta till Lund. "Lund finns inte" säger han, "så du kan inte flytta dit!" Här skulle man ännu en gång kunna hänvisa till vanföreställningar, men jag vet nu att Emil har svårt att föreställa sig saker som han inte har sett eller upplevt. Han har mycket svårt för att skapa sig föreställningar och plocka fram minnesbilder.

När jag redan befinner mig i Lund skickar jag honom bilder av X 2000 som går från Stockholm till Lund. Han får bilder från olika platser på vägen mellan stationen och mitt hus. Och så skickar jag honom en bild av utsikten från min vindsvåning med kommentaren: "Jag bor precis som Karlsson på Taket!" Jag väntar mig inget svar från Emil eftersom han är mycket bestämd på att han varken vill läsa eller skriva. "Bokstäver är bara mänskliga påhitt – sådana vill jag inte ha!" säger han och påpekar att han helst vill ha bilder. Ett par månader senare kommer jag till Emils avdelning för att ha samtal med hans personal. Jag hälsar givetvis på Emil också och hans hälsningsfras till mig denna gång är: "Vem är Karlsson på Taket?" Med detta har han bevisat att han för en gångs skull ändå tagit del av bokstäverna som fanns i brevet som åtföljde bilderna.

Jag berättar då att Karlsson är en man som rätt mycket liknar honom själv. Han bor i ett litet hus på Taket och har en propeller på ryggen. Propellern tycker Emil låter spännande och han vill veta mer om denne spännande man.

Emil blir en skrivande människa

Jag berättar att det finns flera böcker skrivna om Karlsson på Taket. Jag vet att Emil och jag har våra födelsedagar mycket nära varandra och föreslår att jag kan skicka en sådan bok till honom på hans födelsedag. Villkoret är bara att jag först får ett födelsedagskort från honom. Emil ser riktigt rädd ut och säger att han inte vet var man köper kort. Jag berättar för honom att de finns i tobaksaffären i kvarteret intill. Emil är fortfarande inte nöjd: ”Jag vet inte vad man ska skriva på dem” säger han. Jag skriver då på ett blockblad Grattis på födelsedagen önskar Emil. Fortfarande tvekar Emil inför mitt förslag: ”Jag vet ju inte var man köper frimärkena!” När han får veta att frimärkena finns i samma tobaksaffär som korten blir han något lugnad och när jag till sist också förklarar att man stoppar kortet i den gula brevlådan är Emil helt med på noterna.

När sommaren kommer och min födelsedag närmar sig väntar jag med spänning. Kortet kommer när det ska och jag ser att koncentrationen varit stor vid plitandet av ”de mänskliga påhitten”. Bokstäverna är hårt inristade i kortet. Några dagar därefter skickar jag honom boken precis som jag lovat. På kortet skriver jag att jag kan läsa den för honom nästa gång jag hälsar på. Två veckor senare då jag är hos Emil och frågar om jag ska läsa boken förklarar han med viss stolthet i rösten: ”Den har jag läst alldeles själv!”

Emil kom sedan att generalisera den kunskap han fått genom att skicka ett gratulationskort till min födelsedag. Strax före jul såg han att det fanns julkort i tobaksaffären. Han köpte ett kort där det redan stod God Jul och Gott Nytt År! Då behövde han bara skriva sitt namn, sätta på ett frimärke och stoppa kortet i den gula brevlådan.

Också denna gång kom en liten sak på posten och då var det alldeles självklart att han skulle pröva sin lycka också med påskkort. Denna rutin med kort till födelsedag, jul och påsk kommer med stor sannolikhet att bli livslång. Och tre gånger om året ser jag till att ha små presenter hemma som jag kan skicka till Emil.

Hur bygger man hus?

Under den period då jag gav Emil mängder av bilder som jag hade från Sverige, Estland och Ryssland blev han intresserad av de hus som fanns på bilderna. Han ville veta hur man själv bygger hus. Jag lånade böcker om husbygge åt honom från biblioteket, men Emil var inte nöjd med de böcker jag hade med mig. Det var för mycket text och för lite bilder. Jag förstod då att böckerna måste lånas från barnavdelningen. Dessa böcker hade tillräckligt många bilder men nu var byggnadsbeskrivningarna inte tillräckligt detaljrika för hans behov. Han ville ju ha böcker där det stod precis hur man gör, vilka verktyg man ska använda och var man får tag på plankorna! Under den närmaste tiden frågade Emil mycket om olika sorters hus som hans skötare försökte besvara. De skaffade honom broschyrer, böcker och bilder att studera. Det var också då som Emils tankar började gå mot möjligheten att leva ett liv ute i samhället som en fri man.

Emil blir fri

I Emils tidigare liv på Det Stora Sjukhuset var det ingen som kom på tanken att han själv skulle kunna ha något att säga till den församlade Länsrätten när den en gång i halvåret beslutade om hans fortsatta vård. Han var dömd till vård enligt lagen om rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Vid alla tidigare prövningstillfällen hade han företrätts av läkare som själva hade svårt att kommunicera med honom och inte kunde se någon möjlighet att släppa denne märklige man ut i friheten.

På Vildgåsen hade Emil fått en egen identitet och en röst som räknades. I stället för att undvika människor kunde han nu också ha åsikter om sig själv och sitt eget liv. Och det var nu också självklart att han skulle föra sin egen talan när Länsrätten frågade om han kunde tänka sig ett liv utanför psykiatrin. ”Ja, sade Emil, ”jag tänkte att jag skulle bli torpare”. Och så beskriver Emil torparlivet för de förvånade ledamöterna som förstår att det nu är dags för honom att lämna den slutna avdelningen för en vidare rehabilitering tillbaka till det fria livet.

Efterord

Emil hör till de människor som blivit något av gåtor inom psykiatrin. Han dömdes en gång för ett våldsbrott som jag antar – utifrån den kunskap jag i efterhand fått – har att göra med hans annorlunda förståelse av hur världen fungerar. Genom att man den gången för mer än 20 år sedan betraktade honom som en människa som man kunde kommunicera med utan att behöva tillrättalägga orden, försatte man honom i en extrem stressituation. Hans enda strategi var att ta till våld för att försöka klara upp situationen.

Emils gåtfulla väsen finns beskrivet i tjocka journaler där alla hans beteenden tycks vara bevis på att han är extremt farlig. När man följer bevisföringen på hans farlighet är det ständigt samma argument som återkommer: bristen på mimik och hans oförmåga att uttrycka känslor. Med de teorier som varit rådande under Emils vårdtid har man sett hans stela och orörliga mimik och bristen på känslouttryck som bevis på att han laddar upp känslor inom sig – ungefär som i en container. Analogin med en container har då lett till antagandet att han till slut kommer att brisera som en bomb när den blivit överfull. Man beskriver honom som helt oberäknelig när han i själva verket är en människa som är mycket rutinbunden och så gott som aldrig går utanför sina vanor.

Om man hade haft andra teorier och hypoteser att utgå ifrån och systematiska metoder att prova hade man sett att Emil inte kan läsa av andra människors avsikter eller känslouttryck. Han kan inte heller uttrycka sina egna känslor och funderar knappast alls över sig själv i förhållande till andra. Hans liv är helt rutinbundet och på så sätt är han i normala fall mycket förutsägbar. Om man däremot försätter honom i nya situationer utan att han är förberedd har han inga strategier för att handskas med dem. Han försöker då i första hand att undvika situationen genom att fly.

Uppenbart är också att Emil har en hel del perceptionsstörningar, bland annat extrem ljuskänslighet. Om man hade förstått detta och också sett att han inte kan se människor i ögonen samtidigt som han pratar, hade man fått en rimligare förklaring till hans vana att sätta upp armen framför ansiktet än att han är rädd för strålar.

Kommunikationen med Emil hade blivit betydligt lättare om man hade förstått att han inte klarar av det sociala småpratet. Ska man prata med Emil så är det om fakta och helst kring något intresseväckande föremål.

Emil har också osedvanligt svårt att få fram föreställningar ur minnet när de behövs. Det gör att han har mycket fragmentariska begrepp om hur världen fungerar och det är detaljerna han ser utan förmåga att se att också detaljer hör hemma i större helheter. Många av de felaktiga föreställningarna har han skapat i sin egen isolerade värld utan att någon har försökt tillrättalägga hans påståenden. Genom att han har fått leva i sin egen värld utan att få tankar att dela med andra har Emil gått allt djupare in i sina rutiner och ritualer. På så sätt har hans väg till att bli en gåtfull patient underlättats av den vård som skulle hjälpa honom ut ur den...

୨୨୨୨

୧୧୧୧

Kapitel 9

Jiri söker jobb

”Jag kan se var de har sina svagheter och slå till när det behövs!” förklarar Jiri när jag frågar honom om han själv kan göra något för att bättre förstå andra människor. Denna gång blir jag inte lika förvånad över detta uttalande som den gång då jag först hörde någon yttra det. Den gången för flera år sedan var jag också själv i ett mycket sämre läge i förhållande till den person som samlade på mänskliga svagheter för att drämma till när han ansåg att det behövdes. Då var jag handledare åt en rättspsykiatrisk patient som behövde arbetsplatspraktik som ett led i sin rehabilitering. Nu när Jiri uttalar dessa ord handleder jag en universitetslektor som har en före detta psykiatripatient på arbetsprövning. Meningen är att jag ska ha ett antal samtal med såväl universitetslektorn/handledaren som Jiri. Också Jiri har en bakgrund inom den rättspsykiatriska vården, men lever nu i ett övergångsboende utanför sjukhuset.

När jag hör de olycksbådande orden uttalas befinner jag mig på en universitetsinstitution någonstans i Sverige och har mitt regelbundet återkommande veckosamtal med Jiri. Jag vill att han själv beskriver vem han är och vilka idéer han har om hur han ska komma vidare i livet. Denna dag då jag känner mig förflyttad tillbaka till en annan tid har vi kommit in på varför så många sociala sammanhang utvecklas till konfliktsituationer och stora missförstånd för Jiris del. Jag försöker få honom att förstå att hans eget agerande är

en del av en kommunikation. Andra människor reagerar på det som han gör och säger. Jiri upprepar gång på gång att det är andra människors agerande som gör att han måste svara på ett visst sätt. Han har inget val: ”Det är dom som tvingar mig att göra på det här sättet! Jag reagerar ju bara på det som dom gjort!” Och den kommunikation som jag har med Jiri börjar mer och mer kännas som två monologer bredvid varandra där vi aldrig möts.

Arbetsuppgifterna

Jiri har fått sin praktikplats på en avdelning för geovetenskap på grund av att han har stora kunskaper inom ämnet. Han tog sin grundexamen på häpnadsväckande kort tid och har en gång också varit doktorand med specialisering inom mineralogi. Någon avhandling blev det dock inte och Jiris egen förklaring är att han blev utbränd på grund av sin höga ambitionsnivå. Det låter som en rimlig förklaring med tanke på att han faktiskt har stora faktakunskaper inom sitt specialområde och att han är lättstressad som individ. Allt eftersom tiden går och Jiri ska börja använda sig av sina kunskaper växer det fram en misstanke om att det kan ha funnits en annan anledning till hans misslyckande med avhandlingen. Jiris stora faktakunskaper tycks vara lärda utantill utan något sammanhang. Det känns som om han rabblade direkt ur en bok. Han tycks helt sakna förmåga att sätta in dessa fakta i ett helhetsperspektiv.

Handledaren gör stora ansträngningar för att hitta arbetsuppgifter åt Jiri och utgår då i förstone från att han har att göra med en individ som fungerar ungefär som han själv. Han har räknat med Jiri som resurs i ett samarbetsprojekt med en annan institution där just hans kunskaper inom mineralogi skulle vara värdefulla i sammanhanget.

Redan det första mötet inom projektet blir ett bakslag när deltagarna i mötet ska presentera sig för varandra. Jiri håller en lång monolog om sina specialkunskaper och har inget att berätta om sig

själv som person. När de andra börjar presentera sig sjunker Jiris ögonlock och han har svårt att hålla sig vaken. Handledaren förstår då för första gången att han har missbedömt sin praktikant och känner sig obehaglig till mods. Inom hela projektgruppen sprider sig ett obehag som ingen riktigt kan ta på – det handlar om Jiri men det finns inga ord att beskriva det som de varit med om.

Jiris handledare, Staffan, som är ansvarig för projektet förstår att han på något taktfullt sätt måste försöka få bort Jiri ur projektet och hitta andra arbetsuppgifter åt honom. Det går uppenbarligen inte att ha honom med i något som kräver samarbete med andra. Och ännu kan Staffan inte sätta fingret på vad det beror på. Jiri har ju enorma kunskaper inom ämnet och borde kunna vara en resurs. När han har enskilda samtal med Jiri kring hans ämne finns inga större kommunikationsproblem så länge de diskuterar fakta. Men han märker också att det sociala småpratet inte alls fungerar. Ofta går Jiri bara sin väg när faktafrågorna är avhandlade. På senare tid har Staffan också fått vinkar från sekreterarna om att de upplever Jiri som mycket obehaglig. De tycker att han kommer för nära dem och har ett olustigt sätt att stå intill dem utan att säga något och utan att ha något egentligt ärende.

Staffan försöker då ha ett samtal med Jiri – man till man – och på ett fint sätt förmedla hur sekreterarna upplever honom. Handledarens fina sätt tycks inte alls gå fram till Jiri som sitter tyst och låter orden falla som om de inte angick honom. Handledaren har en känsla av att Jiri sitter av tiden och att hans ord inte har någon som helt betydelse. Det känns obehagligt att inte nå en annan människa. Staffan börjar nu också fundera över hur han ska få ut Jiri ur projektet. Han får en känsla av att han för första gången i sitt liv inte vet hur man kommunicerar med en människa och med vilka ord han ska beskriva personen som inte går att kommunicera med. Han har inga begrepp för det som just nu händer mellan honom och den nye praktikanten.

Den gåtfulle praktikanten

Det är i det skedet som det bestäms att jag regelbundet ska träffa såväl Staffan som Jiri – först var och en för sig och senare tillsammans. Mitt första möte med Jiri är i förstone positivt. När jag berättar för honom att jag är där för att hjälpa honom och Staffan att förstå varandra bättre är han mycket nöjd över hjälpen. Jag frågar Jiri vilka arbetsuppgifter han för närvarande har och vilka förväntningar han har på sin praktik. Jiri berättar då att han har en mycket hög IQ som gör att han kommer att klara av praktiskt taget vilka arbetsuppgifter som helst. Han har stora förhoppningar på det projekt som han just blivit involverad i. Han berättar också att han redan vid första mötet har gjort ett mycket gott intryck på de övriga gruppmedlemmarna då han utförligt berättade om vilka kvalifikationer han hade för uppdraget.

Redan här ser jag vari problemet består: Jiri har en helt annan uppfattning om det mötet än Staffan. Det som Staffan upplevde som en långrandig monolog har Jiri själv sett som en presentation av sin kompetens. Jag frågar då Jiri vad han stödjer sig på när han säger att han gjort ett gott intryck. Svaret är självklart för Jiri – han har ju berättat hur mycket han kan inom området och det måste ju självklart göra intryck. I samma andetag uttalar han också en förvissning om att han kommer att göra så bra ifrån sig att han kommer att få anställning på institutionen efter fullgjord praktik.

Nu börjar jag se stora problem torna upp sig i en nära framtid. Jiri har troligtvis inte alls förstått att han bara ska arbetspröva i sex månader och att man därefter kommer att utvärdera hans arbetsförmåga. Det handlar i första hand om att man ska se vilken förmåga han alls har att komma in på arbetsmarknaden efter den rättspsykiatriska vården. I andra hand kan det kanske bli fråga om en offentlig skyddad anställning. I Jiris värld finns en självbild av en mycket kapabel akademiker med hög IQ och mycket hög arbetskapacitet. Jag frågar honom vad han tidigare sysslat med och

får då veta att han läst många fristående kurser i olika ämnen efter de misslyckade doktorandstudierna. Det är uppenbart att han har många universitetspoäng men egentligen aldrig kommit in på arbetsmarknaden. De enda kontakter med arbetsmarknaden han haft är några kortare vikariat på ett par flyttfirmor. Egentligen anser Jiri att han inte alls ska behöva hålla på med sådant. Dels upplever han sig som överkvalificerad och dels anser han att lyften är för tunga för honom. Han får ont i axlar och rygg. Och tittar man på Jiris kroppskonstitution kan man utan vidare hålla med honom om att han inte ska jobba på en flyttfirma. Han är mycket lång och mycket smal. Han är blek i hyn och allt annat än muskulös.

Under samtalets gång börjar jag också misstänka anledningen till att Jiris självbild så dåligt stämmer överens med omgivningens. Det är rätt uppenbart att han har Aspergers syndrom. Än så länge har Staffan inte nämnt något om Jiris diagnos eller anledningen till att han vårdats inom rättspsykiatri. Själv har jag nu åtminstone kunnat formulera en hypotes som jag under de kommande samtalena ska pröva närmare.

Staffans dilemma

När jag berättar för Staffan om Jiris uppfattning om sig själv och hans stora förhoppningar på det nya projektet blir Staffan något bestört. Hans egen plan var att ha ett samtal med Jiri och berätta om de kommunikationssvårigheter han sett hos honom när de träffade de övriga gruppmedlemmarna. Nu förstår han att problemet är betydligt större och att han måste tänka ut något nytt. Jag frågar då också om Jiris diagnos och om hans rättspsykiatriska vård och får veta att han har en personlighetsstörning. Däremot vet Staffan inget om vad Jiri varit dömd för. Han är nu utskriven och befunden frisk och då finns ingen anledning att gräva i det som varit.

Staffan börjar berätta om märkliga saker som han inte riktigt kan sätta ord på och undrar om jag kan förstå varför Jiri gör det

ena eller andra. Det allra märkligaste är kring kafferasten och lunchen. I början när Jiri kom till arbetsplatsen berättade man att det var kaffe klockan 10 varje dag, men Jiri kom aldrig till fikat. Därför började Staffan knacka på Jiris dörr strax före 10 och påminna om kaffet. Jiris svar var då alltid: "Nej, tack, jag dricker inte kaffe!" När Staffan föreslog att han kunde dricka te i stället kom samma svar: "Nej, tack, jag dricker inte te!" Och Jiri kom aldrig till kafferasten, vilket både Staffan och de andra medarbetarna tyckte var märkligt. Man tyckte att Jiri som ny på arbetsplatsen åtminstone borde vara nyfiken på sina arbetskamrater även om han inte drack kaffe eller te.

På lunchen äter Jiri alltid medhavd lunch i avdelningens lilla pentry. Hans lunch är alltid densamma: kruskagröt som han värmer i mikrovågsugnen, ett helt salladshuvud som han äter med ett blad i taget och ett äpple. En dag är mikrovågsugnen upptagen när Jiri ska värma sin gröt. Han blir då bara stående med sin grötbunke i handen och ser ut som om han inte visste vad han skulle göra med den. Staffan berättar detta som en del av sina observationer av Jiri som han inte riktigt kan förstå. Han säger också: "Karl'n verkar vara så styrd av klockan att man nästan kan ställa sin egen klocka efter honom!" Man märker en viss irritation hos Staffan över att ha fått en person på arbetsplatsen som han inte förstår och för att han inte ens hittar ord att beskriva det han ser och upplever.

Nu måste jag berätta för Staffan att jag formulerat en arbetshypotes och den är att Jiri har Aspergers syndrom. När jag förklarar vad det innebär tycker Staffan att han känner igen allt och undrar om det inte finns någon enkel litteratur att läsa om det. Han vill förstå vad det handlar om. Han tror att han någonstans kan få hjälp med problemet att få ut Jiri ur projektet innan det uppstår alltför stora samarbetssvårigheter. Han tycker nu också att Jiri börjar ta allt för mycket av hans egen arbetstid. Och han känner att han inte kan koppla bort Jiri ur sina tankar ens på fritiden.

Nya arbetsuppgifter

Staffan berättar nu för Jiri att det nya projektet kommer att skjutas upp ett tag. Han föreslår att Jiri i stället ska söka material på nätet och på bibliotek till en utställningskatalog som en av Staffans kolleger sysslar med. Allt ser först ut att gå väl, men en dag hör en av sekreterarna hur Jiri med hög och myndig röst pratar med någon i telefonen om katalogen. Hon tycker att hans ton inte låter trevlig och vill att Staffan ska ta reda på vad det hela handlar om.

Det visar sig att Jiri tycker att det är mycket enklare att ringa upp de företag som verkar intressanta i sammanhanget och tycker att han kan tala med dem direkt. Då Staffan försöker ta reda på vad han talar med dem om säger Jiri bara: ”Dom förstår ganska snart vem dom har att göra med när jag ringer!” Staffan befarar det värsta och försöker än en gång tala om för Jiri att han inte besitter en sådan social kompetens att det är klokt av honom att ringa. Också denna gång är Staffan artig och vill inte sära en annan människa, vilket gör att Jiri inte alls förstår budskapets allvar och fortsätter med sina samtal.

Alltså måste Staffan än en gång skapa nya arbetsuppgifter åt Jiri och denna gång blir det under förevändningen att det är bråttom med kopieringen av stora mängder material. Denna uppgift visar sig vara alldeles perfekt för Jiri och han trivs utmärkt med att stå på samma ställe och göra samma handgrepp under en längre tid. Han förklarar varför han är så nöjd med denna uppgift: ”Då kan jag föreställa mig vackra bergskristaller och se hur de glittrar!” Just det uttalandet hos Jiri gör att Staffan fortsätter att leta efter enahanda rutinuppgifter åt honom. Han får vara med om att plocka ihop material till katalogen och korrekturläsa. Också dessa uppgifter blir perfekta för honom. Hans detaljseende gör att han inte missar det minsta kommafel i texten. Jiri får också ta hand om en gammal och halvt bortglömd stensamling. Den putsar han omsorgsfullt och kategoriserar med stor noggrannhet. Under en tid tycks allt ut-

veckla sig väl. Staffan är nöjd med utvecklingen och ser med tillfredsställelse fram emot att de sex månadernas arbetsprövning snart kommer att vara över.

En plötslig vändning

Jag har nu haft samtal med Jiri i ett par månaders tid och ser att han är mycket nöjd med sin arbetssituation. Men han ser sina nuvarande uppgifter enbart som en väntan på att projektet snart ska börja. Det är ju först då som han räknar med att arbetet ska komma igång på riktigt. Eftersom hans arbetsprövning snart är slut är han övertygad om att han åtminstone kommer att få en offentlig skyddad anställning i fortsättningen.

I mina samtal märker jag alltmer att Jiri inte har någon förmåga att förstå att andra kan uppleva honom på ett annat sätt än han upplever sig själv. Hans förklaringar till att det ofta uppstår konflikter och missförstånd mellan honom och arbetskamraterna är att det är de andra som gör fel. Det är vid ett sådant tillfälle jag frågar honom om vad han själv skulle kunna göra för att förstå andra människor bättre. Och jag får till svar: ”Jag kan se var de har sina svagheter och slå till när det behövs!” När jag frågar vidare vad ett sådant synsätt kan leda till är hans svar: ”Då får jag dom att göra som jag vill! Det är dom som tvingar mig att skriva elaka brev.” Det är i det samtalet som det kommer fram att just det sättet att tänka och agera har fått honom dömd för olaga hot och fört honom in i den rättspsykiatriska vården. Han har tidigare hotat tjänstemän när de inte har haft samma uppfattning som han själv i olika frågor.

Både Staffan och jag börjar förstå att Jiris nya sidor inte bådär gott för framtiden. Staffan kallar samman Jiris kontaktperson på arbetsförmedlingen som i sin tur kontaktar försäkringskassan och kuratorn från psykiatri. Det blir allt mer uppenbart att en arbetsplats inte är rätt ställe för rehabilitering av Jiri. Jag anser också att han behöver en ny utredning då jag tycker att mycket tyder på att

han har Aspergers syndrom. I nuläget går det inte att tala med honom om vad det innebär att ha den diagnosen eftersom hans nuvarande diagnos är schizoid personlighetsstörning.

Och Staffan börjar nu bli lite skakad av situationen och är rädd för den stund då han måste berätta för Jiri att han inte ska få någon vidare anställning genom projektet. Det kanske är just då som Jiri anser att han måste slå till.

Rehabiliteringsplanen

Mötet kring Jiris rehabiliteringsplan där Staffan hoppas på att andra ska ta över rehabiliteringen och han själv kunna avveckla den geovetenskapliga institutionens del i planen är välplanerat. Staffan har skrivit ner skälen till att det inte går att ge Jiri anställning på institutionen och jag hjälper till att skriva dem pedagogiskt i korta sekvenser med en förklaring till varje sekvens eftersom jag vet att Jiri har svårt att överblicka långa budskap.

Det visar sig att inte bara Staffan är ordentligt förberedd. Också Jiri har förberett sig noga och har med sig två viktiga krav som måste uppfyllas om de överhuvudtaget ska prata rehabilitering. Hans ena krav är att han måste få en egen lägenhet. Den bostad med socialförvaltningens kontrakt där han nu bor kan han fortsättningsvis inte bo i eftersom han snart kommer att bilda familj. Jiri berättar att han fått kontakt med en rysk kvinna över Internet och att hon snart ska komma till Sverige för att bo med honom. Då måste han ha en annan lägenhet än ett rum och kök! Kuratorn försöker då förklara hur man normalt får bostad och att det inte är någon självklarhet att man i en stad med stor bostadsbrist utan vidare bara får en lägenhet. Och framför allt kan man inte få en lägenhet i vilken man eventuellt kommer att få en sambo. Den lägenhet som Socialförvaltningen kan medverka till att skaffa honom är ett rum och kök för hans egna behov.

Dessa förklaringar kan Jiri inte alls acceptera. Han förklarar att det handlar om rehabilitering av honom och då måste man ta i beaktande vilka faktorer som får honom att må bra. Han har förstått att han inte mår bra av att vara ensam och det är därför han måste få en tillräckligt stor lägenhet för en sambo. För Jiri är denna logik helt självklar och de argument som de församlade tjänstemännen på mötet har faller inte i god jord. Jiri ser dem som motståndare till hans rehabilitering och anser att deras egentliga ärende är att göra honom så sjuk att psykiatripersonalen får fortsatt jobb. Det är egentligen psykiatripersonalens ärenden som arbetsförmedlingen går!

Jiris andra krav är att han ska få ett fast arbete på institutionen där han arbetsprövar. Han anser själv att han har sådana kvalifikationer att han måste få arbete där. När Staffan försöker inflika att han visserligen har goda faktakunskaper men är helt oförmögen att förstå andra människors perspektiv och därför inte kan samarbeta med andra blir Jiri mörk i ögonen. Han mumlar lite för sig själv att han nu vet hur han ska göra och slår sedan av kontakten med de deltagande i mötet och går därifrån i vredesmod.

Jag ser var de har sina svagheter...

Mina erfarenheter av en liknande praktikant på min egen arbetsplats några år tidigare gjorde att jag nu fruktade att Staffan snart skulle få vara med om samma slags hämnd. Och det dröjde inte heller länge innan samtliga medlemmar i Staffans projekt fick brev med hotfullt innehåll...

Efterord

De tjänstemän som kommer att träffa personer som Jiri under rehabiliteringsprocessen blir så gott som alltid konfunderade över deras motsägelsefulla väsen. Å ena sidan tycks de ha att göra med en person som har alla förutsättningar för att lyckas i livet. De har varit duktiga i skolan och klarat akademiska studier. Å andra sidan har de aldrig riktigt kommit in i arbetslivet. I de fall då de har haft

anställning har det ibland slutat med uppslitande tvister ända upp till Arbetsdomstolen. Andra gånger har de hamnat i en rundgång mellan olika socialförsäkringssystem. Deras egna förklaringar till sina misslyckanden på arbetsmarknaden kan också låta helt rimliga. De har varit ambitiösa och bränt ut sig eller blivit utmobbad av arbetskamrater eller chefer.

Eftersom en hel del av dessa individer aldrig fått någon psykiatrisk diagnos går rehabiliteringspersonalens tankar inte automatiskt till att det kan röra sig om oupptäckta neuropsykiatriska syndrom. I andra fall har personen kommit i kontakt med psykiatrin, men man har där inte haft kunskap om de utvecklingsrelaterade diagnoserna. De kan därför finnas under andra diagnoser som schizofreni UNS (Utan Närmare Specifikation), paranoid personlighetsstörning, schizoid personlighetsstörning eller annat.

Vid rehabiliteringen av Jiri såg man hans höga IQ och hans många akademiska betyg som bevis på att han borde kunna passa in i akademisk miljö. Att man vände sig till en geovetenskaplig institution när man sökte plats för arbetsprövning tycktes också självklart. Det ingen kände till var att Jiri visserligen har hög uppmätt IQ enligt WAIS, men hans tänkande är mycket konkret och situationsbundet. Han har lätt för att lära sig fakta utantill och har därför en mängd färdiga manus för hur världen fungerar. Han kan inte använda kunskapen från ett sammanhang och sätta ihop det med kunskap från ett annat sammanhang. På så sätt blir hela hans tänkande oflexibelt och bundet till situationerna där han lärt sig något. Många av hans föreställningar om hur samhället fungerar är helt egna tankekonstruktioner. Dessa har han skapat i sin ensamhet eftersom han inte har vare sig vänner eller bekanta att resonera med. Jiris självbild är också en konstruktion som tillkommit utan någon dialog med andra människor. Den enda självreflektion han har handlar om att han vet hur saker och ting förhåller sig och att andra som inte tänker likadant är okunniga. Han förstår inte att

människor kan ha olika tolkningar och perspektiv på samma fenomen. Han är helt säker på att hans uppfattningar är de rätta och hamnar därför ständigt på kollisionskurs med omvärlden. Min roll som kommunikationshjälp i förhållande till Staffan såg han självklart som att jag skulle lära Staffan hur saker och ting förhöll sig så att denne kunde ändra sig.

Jag är övertygad om att det också går att nå Jiri och få honom att bättre kommunicera med omvärlden. I det här fallet var det miljön som var helt fel för en sådan pedagogisk-terapeutisk process. En arbetsplats känns som helt fel arena för rehabilitering av Jiri. Det fattas ett mellanled mellan den psykiatriska vården och inträdet i arbetslivet.

୩୩୩

୨୨୨୨

Kapitel 10

Hosianna – Davids son...

”...välsignad vare han, välsignad Davids son som kommer i Herrens namn...” sjunger Gabriel med hög och vacker stämma. Det är adventskonsert i en av Stockholms kyrkor och det är helt fullsatt i alla bänkar. Gabriel och jag har satt oss ytterst på en av bänkarna längst bak för att det lätt ska gå att lämna konserten. Det är ett vågstycke att ta med sig Gabriel på denna konsert, men det är samtidigt en viktig markering av att jag ser kyrkan och psalmerna som viktiga delar av hans liv och identitet.

Lyckan är kort

Gabriel hör till de långtidsvårdade patienterna inom den svenska psykiatrins slutenvård. Han har varit föremål för tvångsvård under längre perioder i närmare 20 år. Hans tal om Gud har under dessa år adderats till hans sjukdomsnota och många gånger setts som ett bevis på hans sjuka fantasier. Det är först när man närmare börjar titta på vad som döljer sig bakom hans diagnoser som man ser att Gud är hans nära vän sedan barndomen. Hans far var kantor och Gabriel tillbringade därför en stor del av sin barndom vid orgeln i sin hembys kyrka. När vi nu står upp i bänken i den fullsatta kyrkan och Gabriel sjunger de välkända adventspsalterna lyser hans ansikte som om han äntligen vore hemma och i sitt rätta element.

I 20 minuter är Gabriel lycklig och helt och hållet sig själv, sedan börjar den inre spänningen ladda upp sig för en explosion och det är då dags att smyga sig ut från kyrkan. Till Gabriels problem hör att han då och då exploderar i ett stort och ofrivilligt skrik. Det är lätt att se när kroppen börjar ladda upp och därför också möjligt att snabbt förflytta sig till en plats där explosionen kan laddas ur. I det här fallet blir det herrtoaletten på en hamburgerrestaurang några kvarter från kyrkan. Medan Gabriel går in på toaletten och skriker färdigt står jag utanför och förklarar för de undrande restauranggästerna att allt är som det ska. Det är inget farligt som sker där bakom dörren...

Miljöterapi?

Det är med sådana korta stunder av normalt liv som vi börjar bygga upp Gabriels liv på den avdelning där jag träffar honom. Men för att kunna göra något nytt måste vi ha en personalgrupp som är beredd att förändras. Den personal som i årtal haft hand om Gabriels vård under benämningen miljöterapi har isolerat honom i ett kallt rum utan någon som helst stimulans för hjärnan. Hela hans tillvaro andas hopplöshet och är i alla delar uppbyggd utifrån tanken att han aldrig någonsin kommer att kunna leva ett normalare liv. I stället har man skapat honom en plats där han får "rasa ut" sin galenskap och han isoleras när det helt går över styr. Som hjälpmedel i behandlingen har man då en fullproppad medicindosett och därtill "behovsmedicinering" om de ordinarie läkemedlen inte skulle räcka till. Gabriel själv är också inställd på att motsvara förväntningarna på den "galne" psykiatri-patienten. Arbetet med att vända på en destruktiv miljö och ett destruktivt synsätt blir inte lätt och måste göras med andra metoder än dem som vid tidpunkten är vanliga inom den svenska psykiatrin.

En tydlig struktur

Första steget i det nya arbetssättet är att omplacera de skötare som inte anser sig kunna arbeta på ett annat sätt än de hittills gjort. När ett nytt synsätt på Gabriel presenteras är det den personal som säger att de inte kan se honom med nya ögon som inte kommer att passa in. De kan inte föreställa sig Gabriel på något annat sätt än det de hittills sett av honom. Och de är så invanda i de handgrepp de gör på arbetsplatsen att de inte kan tänka sig att plötsligt börja göra på något annat sätt. Uppenbart är att ungefär en tredjedel av skötarna har hamnat i de automatiserade tankarnas och handlingarnas fälla. De har för länge sedan tappat bort alla frågor om varför de utför de dagliga handgreppen och om de skulle kunna utföras på annat sätt och i andra syften. Också vårdpersonalen har på denna klinik hamnat i samma hopplöshet som Gabriel.

Medan vi byter personal kring Gabriel skapar vi också en tydligare struktur som utgår från hans långsiktiga behov. Det betyder att vi får börja med det mest primära: att ge Gabriel möjlighet att få relationer i stället för att avskilja honom, att ge honom en mer stimulerande miljö än den nuvarande och att få ut honom i normala miljöer så mycket som det går. De allra första stegen går genom att skapa en struktur för dagarna. Vi behöver också observera vilka moment Gabriel själv kan klara av och vad han behöver hjälp med. Vi börjar med att se över duschning, tandborstning och rakning. Samtliga skötare förklarar för mig att Gabriel duschar själv. Vid en titt in i duschrummet är det uppenbart att Gabriel kan sätta på vattenkranen själv och stå under vattnet långa stunder. Men han har ingen schampo, inte heller tvål eller tandborste. Detta förklarar skötarna med att han bara håller ut schampot och gör slut på tvålen på en gång. Ingen har tänkt på att han inte har någon tandborste. Och när det kommer till rakningen är det uppenbart att det blir svårt att motivera Gabriel att raka sig när det finns skötare med flera dagars skäggstubb på hakan som ska tjäna som mönster åt honom.

Ett nytt förhållningssätt

Den personal som finns kvar på avdelningen och de nya som börjar får alla vara med om att formulera det nya förhållningssätt som ska gälla kring Gabriel. Det allra första steget blir att avveckla det gamla arbetssättet. Detta formuleras på följande sätt:

I stället för att låsa in Gabriel ska vi vara tillsammans med honom så mycket som möjligt när han får sina anfall. När hans oro börjar finns det ofta möjlighet att hålla kvar kontakten och då blir följderna inte lika svåra för honom. Vårt nya synsätt är att människor behöver andra människor – speciellt när de är oroliga. Vi ska aldrig isolera honom när han är orolig.

Gabriel har fått en egen liten avdelning inne på den stora avdelningen på grund av att han stundom är högljudd. Detta för att inte störa de andra patienterna. Han har huvudsakligen egen personal, men nu blir det under en period nödvändigt att låna in skötare från andra avdelningar. Det blir några extra krävande månader för personalen när man börjar vara tillsammans med Gabriel från morgon till kväll. Det är inte lätt att vara tillsammans med honom när han ”exploderar” eller är motoriskt orolig. Eftersom vi tror på arbetssättet ger vi inte upp...

En ny vardag

Vi formulerar mål för en ny vardagstillvaro för Gabriel:

Vi hjälper Gabriel med den dagliga hygienens så att han är ren och snygg. Anledningen till att han inte klarar av att duscha själv är att han har koncentrationssvårigheter, är motoriskt orolig och har dålig kroppsuppfattning. Han har svårt att hålla reda på hur mycket tvål och schampo man ska ta och måste därför få hjälp med att mäta upp rätt mängd. Eftersom han inte kan hålla reda på vilka kroppsdelar som ska tvättas är det viktigt att han får hjälp. Som hjälp får Gabriel följande schema att följa:

Gnugga först in schampot från den röda plastburken i håret.

Tvåla sedan in framsidan av kroppen med den tvål som finns i den genomskinliga plastburken:

Ansiktet och halsen

Bröstet och under armarna

Först vänster arm och sedan höger

Magen och underlivet

Benen och fötterna

Tvåla sedan in baksidan med tvålen som finns i den blå plastburken:

Axlarna

Ryggen – om du inte når själv ber du om hjälp

Skinkorna

Baksidan av benen

Stå under duschen tills det inte längre löddrar från håret eller kroppen:

Torka dig i samma ordning som du tvålat in dig

Sätt på dig de rena kläderna

Bär de smutsiga kläderna till smutstvättskorgen.

Detta sätt är först och främst till för att hjälpa Gabriel att få ordning på sin duschning och automatisera sekvenserna. Samtidigt är det också ett sätt för personalen att lära sig hur svåra vardagliga bestyr kan vara för Gabriel. Man måste dela upp helheterna i korta sekvenser och lära in dem tills de blivit automatiserade. Personalen måste lära sig att tänka på det sättet i alla situationer där Gabriel ska lära sig något.

Gabriels dagar kommer att innehålla lärande för ett mer självständigt liv genom att han får börja tvätta sina kläder själv, städa sina två rum och vara med vid tillagningen av sina egna måltider. Viktiga delar i behandlingen blir också socialt umgänge och dagliga promenader för att förbättra konditionen.

Första utvärderingen

Det första halvåret blev ett stålbad för både ny och gammal personal. Det nya arbetssättet med att ständigt finnas till hands för Gabriel kändes till en början ovant och psykiskt påfrestande. Speciellt jobbigt kändes det de gånger då Gabriel fick sina anfall. Genom att personalen får tänka om kring Gabriel och hans svårigheter uppstår en större förståelse för vad han behöver hjälp med. När man förstår att hans beteenden inte är något eget val utan en oförmåga att bete sig normalt blir det lättare att inse att han måste ha tid och rätt sorts stöd för att kunna återerövra något av sina förlorade funktioner.

Efter sex månader görs en utvärdering av det nya arbetssättet. Läget beskrivs på följande sätt:

I mars målades ett av Gabriels rum om av personal. Det tidigare gråmurriga rummet har nu himmelsblåa väggar med en vacker bård. Gabriel har själv fått välja möbler från ett par nedlagda avdelningar på kliniken. Det är inte helt tillfredsställande att möblerna är begagnade, men det får bli så till en början.

Vi envisas med att Gabriel ska sova i en säng och inte på madrass på golvet. Detta är något nytt för honom och vi är nu inne på den tredje sängen. Alla sängar vi hittills fått tag på har haft IKEA-kvalitet och håller därför inte särskilt länge.

Gabriel känner nu att han är accepterad och omtyckt. Vi själva är rätt uttröttade. Vi framhärdar med att finnas hos honom, vilket

vi får mycket uppskattning för från Gabriels sida. Till en av våra nyaste medarbetare som tog ut honom på kvällspromenad när han var orolig sade han: ”Tack för att du går ut med mig! Du får nog guldmedalj för det!” En sådan tillit till människorna är det viktigaste vi kan ge honom!

En ny psykiatri i gamla strukturer

Bemötandet och behandlingen av Gabriel kunde förändras inom ramen för den gamla organisationen. Det handlade inte om att tillföra några nya pengar eller att omorganisera. Det som däremot blev nödvändigt var att intervjua all personal för att se om de var beredda på att tänka nya tankar och arbeta på ett nytt sätt. Det visade sig att en del av hans gamla skötare inte kunde förändra sina tankar och attityder. I många liknande fall är det då den befintliga personalens anställningstrygghet man i första hand beaktar och inte patienternas behov av adekvat behandling. I det här fallet bestämde ledningen att enbart de som ville utveckla ett nytt arbetssätt kunde komma ifråga för denna verksamhet. De som inte ville vara med fick erbjudande om omplacering. På så sätt gick det att skapa ett enhetligt synsätt för det fortsatta arbetet och alla visste också vad som förväntades av dem.

Genom att Gabriel fick en ny läkare började man se över innehållet i hans mycket omfångsrika medicindosett. En nertrappning av doserna påbörjades och senare togs flera preparat bort. Därigenom blev det också möjligt att utvärdera effekterna av de enskilda läkemedlen. Det visade sig över tid att många av Gabriels symptom i själva verket var läkemedelsbiverkningar. Genom att behandlingen nu kom att ske från två håll samtidigt – med samtidig nertrappning av läkemedel och mer adekvat bemötande och behandling – blev resultatet att Gabriel kunde skrivas ut från sin långvariga tvångsvård efter ett och ett halvt år.

Hans lilla avdelning inom avdelningen kunde avvecklas och han kom att få insatser enligt LSS. I sitt nya liv kom Gabriel att bo i en egen liten lägenhet med boendestöd. Han fick också daglig sysselsättning som står helt i samklang med de ambitioner som nu uttrycks av den s.k. Miltonutredningen (SOU 2006:100 Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder).

୧୧୧୧

୧୧୧୧

Kapitel 11

Pedagogikens grammatik

Den pedagogik jag presenterar i fallbeskrivningarna kan i förstone tyckas genomförd enbart i stundens ingivelser och utgöra spontant tillkomna svar på någons agerande. Men bakom dessa synbart spontana handlingar behövs en hel del pedagogisk/psykologisk kunskap. Utan en mycket gedigen teoretisk grund blir spontana bemötanden bara en fråga om trial and error – man gör något som man i ögonblicket kommer på och hoppas att det fungerar. Det sättet att utöva pedagogik blir som att lära sig ett främmande språk utan grammatik. Man lyssnar och härmar, lär sig fraser utantill och använder dem utan att ha en struktur att systematiskt bygga upp egna erfarenheter kring. Också pedagogiken har sin egen grammatik och kan man grunderna i den, kan man på ett mycket flexiblere sätt utforma åtgärder utifrån de behov som uppkommer. Man kan då också lösgöra sig från regler om hur man ska göra enligt någon bestämd metod eller checklista. Det finns knappast någon metod som passar alla individer inom en diagnosgrupp och därför är det viktigt att man förstår principerna som finns bakom ett pedagogiskt tänkande och utförande.

I de tretton fallbeskrivningarna börjar jag min berättelse i en

speciell skolmiljö för drygt 30 år sedan och slutar inom den slutna psykiatriska vården i nutid. Det som är gemensamt för alla de pedagogiska situationer jag beskriver är att jag inte enbart använder en pedagogik som handlar om att jag kan något som eleverna/patienterna inte kan och att jag sedan undervisar dem tills de har lärt sig. Den sortens pedagogik har sina egna metoder och de utgår i allmänhet från att eleverna inte har några större inlärningsproblem av de slag jag beskriver. I den här boken har jag speciellt plockat ut personer där det inte går att använda sig av de sedvanliga pedagogiska metoderna. Ingen av dem jag beskriver är i någon högre grad medveten om att de har brister i sina kunskaper om hur världen och människorna fungerar. Av de vuxna individerna är det ingen som vet att det finns sådant som andra självklart och spontant lär sig i tidiga barnaår och som de själva inte alls är medvetna om. I den mån de upplever att de har svårt att kommunicera med andra människor förlägger de inte orsakerna i några egna brister utan hos omvärlden. Flera av Särvuxeleverna anmäler sig till ämnesstudier därför att de har ett genuint intresse, men deras sätt att uppfatta andra människor och relatera till dem gör också vanliga ämnesstudier svåra. Den intellektuella utrustningen räcker i deras fall till för att studera de ämnen de valt, men deras kommunikationsbrister, impulsivitet, avledbarhet och annat gör att det också krävs en parallell pedagogik av mer terapeutisk art. Denna terapeutiska pedagogik har jag redan i inledningen kallat för kognitiv beteendepedagogik. Begreppet är inte tillkommet enbart för att konkurrera med redan existerande terapiformer som kognitiv beteendeterapi eller annan kognitiv terapi. Jag anser att det nya begreppet är ett komplement till de andra terapiformerna och att det finns väsentliga skillnader mellan det och exempelvis KBT. Framför allt är de pedagogiska inslagen mycket mer omfattande. Och det handlar om människor som inte själva kommer till

terapeuten eller pedagogen för att få hjälp med att ändra något i sitt sätt att tänka och handla. Det är i de flesta fallen människorna i omgivningen som är mer bekymrade eller besvärade över att de berörda personerna inte förmår att ändra sig trots att deras liv är eller riskerar att bli mycket begränsat.

Uppmärksamhet

Inlärning är en komplex process och börjar med att en individ alls uppmärksammar något. Stimuli kommer ständigt från såväl den yttre omgivningen som från det inre i form av känslor och tankar. I detta ständiga stimulusflöde måste man kunna rikta uppmärksamheten mot något och kunna bortse från annat. Det är också nödvändigt att kontrollera uppmärksamheten så att den inte ständigt avleds av något nytt som fångar intresset. Den kontrollerade uppmärksamheten innebär att man för ett ögonblick kan sätta fokus på något nytt för att sedan komma tillbaka till det man nyss bearbetade eller uppmärksammade. Det är på det sättet man normalt gör när man till exempel letar efter något speciellt i en byrålåda eller i kylskåpet. Blicken går då systematiskt från föremål till föremål tills man har hittat det som man letar efter. Man flyttar fokus men håller kvar i minnet vad det var man letade efter.

Den vars uppmärksamhet ständigt styrs mot nya stimuli har svårt att lära sig och minnas. När Freja skulle automatisera sin parkpromenad utnyttjade jag hennes oförmåga att förflytta uppmärksamheten fram och tillbaka. Eftersom hon gärna ville ha mycket text att läsa kunde hon nu få sin extraläsning från träden i parken. Dessa blev det fokus hon behövde för att gå sin promenadsträcka genom parken utan att avledas. Hela hennes uppmärksamhet fanns på pappersarken med texterna och tanken på att hon måste hitta dem innan någon annan tog dem.

Också parkpromenadens fortsättning kom att handla om att hålla

kvar Frejas uppmärksamhet med hjälp av berättelser om äpplen, papperstrumpeter och annat. En vanlig promenad i denna park kunde vi ta först efter flera år av habituering och automatisering eftersom Freja direkt reagerar och agerar vid nya stimuli.

Eftersom man bara lär sig sådant som man uppmärksammar tillräckligt länge för att det ska skapas minnesspår, är det inte särskilt märkligt att undervisning i hel klass ger helt olika resultat vad gäller inläring. Skoldaghemmets pojkar är utmärkta exempel på detta. De var på olika sätt och av olika anledningar oförmögna att uppmärksamma allt det som jag försökte undervisa dem om. När de var motiverade för något som angick dem kunde de fokusera utan att avledas. Uppmärksamhet är alltid selektiv. Den väljer ut sådant som är intressant, bekant eller på annat sätt motiverande. ”Mina” pojkar var som mest motiverade när de blev känslomässigt engagerade i något. Speciellt när vi rörde oss i sagornas värld kände de att det där fanns något som berörde dem. När de byggde en egen koja i klassrummet var det deras eget projekt, vilket gjorde att de höll fast vid ett arbete under en lång period samtidigt som de kunde öva samarbete, skriva listor och räkna.

Minne

För att kunna lära sig måste man kunna minnas. Det räcker inte med att man läst något eller att någon undervisat i ett ämne. Kapaciteten hos arbetsminnet avgör hur väl vi förmår att minnas det vi hört eller läst och hur svåra uppgifter vi förmår att lösa. För problemlösning måste man först och främst förstå vari själva problemet består. Sedan måste man kunna hålla problemet i arbetsminnet medan man söker bland tidigare lagrade minnen och erfarenheter och jämför med det aktuella problemet. Flera alternativ måste hållas aktuella och värderas mot varandra för att man ska komma fram till en övervägd och värderad lösning. Brister i

arbetsminnet skapar kommunikationsproblem. Den person som inte minns vad olika personer sagt vid ett möte utan bara har vissa fragment kvar i minnet kommer att fylla i luckorna i efterhand och därmed skapa sig en helt egen uppfattning av vad som sagts. Arbetsminnet bevarar informationen så länge den behöver hållas aktuell eller bearbetas. Informationen lagras sedan i långtidsminnets olika strukturer.

Habituering ligger till grund för förmågan att vänja sig vid föremål, miljöer och situationer så att man inte fortsätter att uppleva dem som nya när man träffat på dem flera gånger. Habituering innebär automatisering av reaktioner och sparar dyrbar minneskapacitet. Den var själva grundprincipen för lärandet när Freja skulle börja gå på parkpromenader. Då hon hade en förhöjd vaksamhetsnivå reagerade hon för snabbt och impulsivt på alla stimuli som kom i hennes väg. Därför måste själva vägen bli habituerad. Hennes hjärna måste lära sig att uppleva promenadvägen som något invariant. Det var av den anledningen viktigt att vi gick exakt samma väg många gånger innan vi kunde lägga till en ny vägsträcka. Genom att jag hade preparerat parken med hennes extra läsning fokuserade hon på den och betraktade allt mer sträckan mellan de nio pappers-arken som ett bakgrundsbrus.

När Emil först börjar få tavlor och möbler till sitt rum handlar det om att han får vänja sig lite i taget. Först sätter Ester upp två tavlor, sedan väntar hon en vecka innan hon kommer in med en byrå. När den redan känns van kommer en stol osv.

Gabriel lärde sig sådant som duschningens alla sekvenser genom att automatisera en sekvens i taget tills hela proceduren var inlärd. Då hamnade hans kunnande i *procedurminnet* på samma sätt som Olles potatisskalning och Frejas parkpromenader. Det är i *procedurminnet* som våra vanor och rutiner hamnar, liksom sådana färdigheter som att simma och cykla.

Desensitisering är nödvändigt i vissa sammanhang. Sensitisering innebär en ökad känslighet för vissa stimuli. Den kan uppstå genom att man blivit skrämmd av något och sedan fortsatt att reagera med ökad vakenhetsgrad, hög puls och kamp- eller flyktreaktion när något påminner om situationen. Hos Ingrid fanns en hel del sådana reaktioner och det var dessa vi började desensitisera, dvs. gradvis minska känsligheten för. Första steget handlade om att hon alls skulle kunna sitta bland främmande människor utan att känna sig uppslukad av dem. Långt senare kunde jag utsätta henne för att höra steg i gruset bakom sig eftersom just sådana ljud för henne hade kommit att uppfattas som livshotande.

Det semantiska minnet är exceptionellt hos Jiri och gör att han kan lära sig stora mängder fakta utantill. Han har specialiserat sig inom ett visst område och det är där han har sina enorma faktakunskaper. Också Freja har lärt sig mycket som hon kan utantill. Hon kan till exempel flera språk och hon är intresserad av att läsa facktexter. Freja och Jiri har det gemensamt att de läser in fakta och sedan återger dem på samma sätt som de lärt sig. De har mycket liten förmåga att göra om informationen till egen kunskap genom att sätta ihop den med fakta från annat håll. Deras tänkande blir på så sätt mycket oflexibelt eftersom de inte kan tänka om eller förstå att man kan se samma företeelser ur olika perspektiv.

Spiros och Igor har också lätt för att lära sig fakta, men de har båda en förmåga att på olika sätt göra om faktakunskapen och skapa nya världar i tankarna. Speciellt Spiros kan också tänka i symboler och i fantasin skapa om den verkliga världen till sådana världar som han enbart föreställer sig i tankarna.

Det perceptuella minnet kräver mer av socialt lärande än faktaminnet. Denna minnesfunktion handlar om klassificering av de ting, egenskaper och handlingar som vi sorterar in i språkliga begrepp. Varje språk har sitt eget sätt att kategorisera världen och det är

genom att lära sig att dela världsbilden med andra människor i en kultur som man skapar sina perceptuella minnen.

Emil är ett bra exempel på en person som kategoriserar världen på ett helt eget sätt. Han har levt isolerad utan att samtala med andra människor och skapat sig helt egna begrepp om hur saker och ting fungerar och varför. Hans tankevärld har blivit så egen att man till och med skulle kunna tala om vanföreställningar om det inte vore så att han ändrar sina föreställningar när han får ny information.

En varm och solig augustidag går Emil fram till fönstret i sitt rum och säger: ”Det är så kontigt när jag tittar ut genom fönstret. Löven är så gröna här. De brukade vara svarta när jag växte upp!” I Emils minne är löv svarta och när jag frågar vidare kring hans svarta löv säger han: ”Jag tycker inte om att sitta i solen, så jag satt alltid i skuggan”. Och när man tänker på att löven är mörka när man sitter under ett träd och ser uppåt är hans påstående inte längre lika märkligt. Det är denna bild som finns i hans perceptuella minne. Och när han ser att den sprattlande gäddan som han fångat inte har en motor i magen förstår han genast att den sprattlar av en annan anledning.

”Mina” pojkar på skoldaghemmet hade inga problem med det *episodiska minnet*. De kunde plocka fram händelser ur sina korta liv och sätta ihop dem till egna levnadsberättelser. De kunde jämföra sina egna liv med varandras och de kunde känslomässigt helt uppslukas av sagofigurernas upplevelser och föreställa sig själva i olika roller.

För Jiri är det annorlunda. Han har på uppmaning av arbetsförmedlaren skrivit ett CV för att kunna presentera sig för presumtiva arbetsgivare. Där är hans 36-åriga levnadshistoria sammanfattad i torra fakta om födelsedatum och ort, skolgång och akademiska meriter. Hela hans liv får plats på fyra rader och

innehåller inget av det vi brukar kalla för personliga egenskaper, karaktärsegenskaper eller annat som vi vill framhålla för att en arbetsgivare ska välja just oss. När arbetsförmedlaren påpekar att denna levnadshistoria är alltför torftig för att kallas CV känner sig Jiri bara kränkt. Han anser inte att det finns någon anledning att berätta något personligt om sig själv när man söker arbete. Han framhåller då för de församlade på rehabiliterings-konferensen att ett dygn är indelat i tre delar: 8 timmar för arbete, 8 timmar för fritid och 8 timmar för sömn. Det finns ingen anledning att blanda in något av vare sig fritid eller sömn i de timmar som är avdelade för arbete.

Tänkandets utveckling

I vår iver att uppfostra människor som inte i barndomen lärt sig sådant som vuxna brukar veta, tar vi alltför ofta till en pedagogik som är på en alltför hög nivå i förhållande till individens tankeutveckling. Eftersom de individer jag beskriver i boken har diagnoser som innebär störningar i utvecklingen kan det vara av intresse att göra en kort resumé av hur tänkandet normalt utvecklas hos ett barn.

Barnets handlande är alltid impulsivt innan tanken och språket börjar styra dess agerande. Handlingen kommer först och sedan kommer de vuxnas kommentarer som ger positiv eller negativ återkoppling. Det är i denna dialog som barnet kommer att växa till en egen individ och i sitt växande få med sig sin egen kulturs kategorisering av världen och hur man uttrycker den genom språket. Under en intensiv härmningsperiod lär sig barnet hur världen och människorna fungerar. Barnet i 2–3-årsåldern härmar språkliga fraser utan att förstå deras betydelse och härmar handlingar utan att ha klart för sig vilket syfte de tjänar. Det viktiga under denna period tycks vara att kommunicera med andra människor och att försöka bli så lik dem som man förmår. Barnet börjar mer medvetet bli socialt.

Språket hjälper barnet att tänka och det är också med hjälp av tanken som barnet sedan kommer att stoppa impulserna och börja handla mer medvetet. Den första begreppsbildningen (enligt Vygotskijs teori, se Lev Vygotskijs *Tänkande och språk*, utgiven av bokförlaget Daidalos) består i att barnet på ett subjektivt sätt för samman ord med föremål. Det kan ske på ett slumpmässigt sätt eller genom att något råkar sammanträffa tidsmässigt eller rumsligt. Exempel på sådant tänkande hittar man hos det lilla barnet som har lärt sig att något lurvigt som rör sig utomhus är ”vovve” och då kommer också katter och andra djur under en period att få heta ”vovve”. Också äldre barn med utvecklingsstörning eller autism kan ha detta slags tänkande långt upp i åldrarna. När barnet har varit sig vant vid att följa sitt schema kan det ha formulerat övertygelsen om att varje led i schemat leder till nästa. Om man till exempel avslutar skoldagen med att först ha gymnastik, sedan en stunds högläsning och därefter klär på sig för att gå till skoltaxin blir det totalt fel om något av leden uteblir. På den nivån där man skapar sig subjektiva sekvenser av orsak-verkan är det genomförandet av gymnastiktimmen som leder till att man kan ha högläsningen och lässtunden som är orsak till att taxin kommer. Det barn som får ett utbrott för att något led har blivit fel kommer knappast att förstå förklaringen: ”Taxin kommer därför att klockan är tre *fast* vi inte hann läsa idag”. En sådan förklaring är på fel nivå för barnets förståelse av hur och varför saker sker. Det kan vara värt att notera att en sammanblandning av före-efter med orsak-verkan ofta kan förvirra begreppen både individuellt och kollektivt, oberoende av kognitiva funktionshinder.

Tänkande i komplex är nästa steg i tänkandets utveckling från det helt subjektiva mot en mer objektiv begrepps-bildning. Denna form av tänkande är också konkret, precis som det föregående stadiet,

men begreppsbildningen sker på mer objektiva grunder. När Jiri talar om sin rehabilitering är alla hans argument tagna ur den objektiva världen och alla delar finns i verkligheten. Det som blir fel i hans tanke-konstruktioner är att han för samman element på ett sätt som inte är vedertaget i de sammanhang där man tolkar lagstiftningen och genomför rehabiliterings-planer. Tjänstemännen som ska rehabilitera Jiri utgår från en vedertagen tolkning av LSS-lagstiftningen, medan Jiri utgår från sina egna subjektiva behov av att ”må bra”. Eftersom Jiri och handläggarna tänker utifrån två helt olika förståelsenivåer kommer de aldrig att mötas.

Emils hela tänkande finns på nivån av *tänkande i komplex*. Han kopplar ihop företeelser med varandra utifrån den lilla kunskap han har om världen och har förklaringar som slår människor med häpnad. Det är först när man börjar förstå att han levt länge med sina egna tankekonstruktioner och inte haft någon fruktbar dialog med andra människor som man kan börja förstå hur hans världsbild vuxit fram.

Det är först från 12-årsåldern som Vygotskij räknar med att barnet kan börja tänka i äkta *begrepp*. Det stadiet innebär att man kan börja associera abstrakta egenskaper med varandra och därigenom skapa en mer objektiv förståelse av världen. De äkta begreppen kan skapas och omskapas genom att man får ny kunskap om hur saker och ting förhåller sig. Tänkandet blir på så sätt mer dynamiskt och flexibelt. Det skapas och omskapas ständigt i en dialog med omvärlden.

Det är när man möter någon som inte nått fram till tänkande i äkta begrepp utan har en utvecklingsrelaterad neuropsykiatrisk diagnos som det behövs en KBP. Kognitiv terapi och kognitiv beteendeterapi kan fungera utmärkt för individer som själva insett att de har dysfunktionella beteenden som de vill ändra på, men det har inte de personer som jag beskrivit. Tvärtom – de har lång väg att gå till sådana insikter.

Socialt lärande – grunden för en gemensam världsbild

Många av de personer jag beskrivit i boken har brister i det sociala lärandet. Ett normalutvecklat barn lär sig icke-verbal kommunikation redan under sitt första halvår genom att ordlöst samspela med andra människor. Något senare lär sig barnet att dela världen med andra människor genom att gemensamt uppmärksamma de ting som finns i världen. Barnet tittar på lampan och den vuxne säger ”Titta så fin lampa!” Den vuxne pekar på katten och säger ”Titta kisse!” och barnet ser katten och visar den vuxne med blicken och hela kroppen att han ser detsamma som mamma eller pappa. Det är genom ett sådant samspel som ömsesidigheten och en gemensam förståelse utvecklas. När barnet börjar utveckla begrepp om hur världen kategoriseras handlar det först inte om att det lär sig vad saker kallas. Allra första steget i begreppsutvecklingen handlar om att barnet avläser de vuxnas reaktioner på de företeelser som finns i världen. När det lilla barnet på 8 – 9 månader stiger ut i världen och börjar betrakta den är huvudfrågan: ”Är det här farligt eller ofarligt för mig?” Svaret på frågorna finns att läsa av i den vuxnes ansikte och i de känslomässiga reaktionerna. Det bidrar till uppbyggnaden av barnets begreppsvärld.

Det barn som inte har lärt sig det tidiga ordlösa samspelet med andra människor och som inte heller har skapat en ömsesidig förståelse av ”jag ser vad du ser” kommer inte heller att kunna läsa av de känslomässiga budskapen i nästa utvecklingsfas. Deras begreppsbyggande blir säregen vilket märks tydligt senare när språket börjar utvecklas.

Lärande

Betingning är den allra enklaste formen av inlärning där två händelser som ligger nära varandra i tid associeras med varandra. Denna form av inlärning är vanlig också när man tränar djur. Den klassiska

betingningen utgår från Pavlovs berömda experiment där hundar tränades att förvänta sig mat när de fick höra en signal. Efter viss träning räckte enbart signalen för att hundarna skulle salivera och gå till matskålen. Observationer av liknande slag har alla ägare av små eller stora djur gjort. Det behövs inte mer än att man öppnar locket på en kattmatsburk för att katten ska komma springande till sin matskål eller att en hundägare tar fram kopplet för att hunden ska förstå att det blir promenad och går till ytterdörren. Också människor har en stor mängd automatiserade reaktioner inlärd genom betingning. Till betingning hör också sådana företeelser som spelberoende eller tvångsmässigt shoppande. Denna form av inläring är inte medveten och det man lärt sig på det sättet kan inte generaliseras till andra situationer.

Det finns också *instrumentell betingning*. Människor tenderar att öka sådana beteenden som i något avseende är belönande och minska de beteenden som får negativa följder. Det är den formen av betingning jag använder mig av när Freja får vinna små saker under parkpromenaden eller i Burolympiaden.

När Igor försöker provocera mig på olika sätt anstränger jag mig att inte ge honom positiv belöning på provokationerna. Den positiva belöningen i de stunder då han stänger in sig på toaletten eller hotar med att förvandla bokhyllan Billy till småstickor skulle vara att han slapp sin historiektion. I just den stunden skulle han vara nöjd med att ha lyckats vinna över mig eller provocera mig så att jag blev arg, men i nästa stund skulle han vara tvungen att trappa upp sina hot för att få samma effekt. Med personer som Igor måste man ha mycket is i magen för att stå emot deras provokationer och hot. Om sådana beteenden blir belönade genom att personalen gång efter annan ger med sig kommer man snart att förlora kontrollen och få en ordentligt beteendestörd person som man inte kan styra. På längre sikt måste man lära en person som Igor att det

finns andra sätt att kommunicera med människor än att göra dem arga eller maktlösa. I min pedagogik kom jag att använda mig av den fiktive busschauffören för att berätta om hur människor normalt beter sig i olika situationer.

Automatisering

I mina fallbeskrivningar lär sig de olika individerna handlingsmönster som blir till automatiserade rutiner. Jag återkommer ofta till begreppet *automatiserade rutiner* när det gäller inlärning. Det är på det sättet som Olle lär sig att skala potatis, diska och sitta kvar vid matbordet efter det han ätit färdigt. Det krävs många gångers upprepning av att ta i en potatisskalare, släppa den, ta den igen och skala en liten stund i taget innan han alls accepterar att utföra denna nya syssla. Likadant är det med allt det övriga som han lär sig.

Frejas liv är fyllt av automatiserade tankar och handlingar när vi först möts. Det är genom att lära in nya handlingar och tankar och automatisera dem som hon kan börja utvecklas vidare. Först långt senare – när hon har gjort många nya erfarenheter genom att de först automatiserats - kan vi börja använda oss av hennes egna insikter för att hon också ska börja förstå att hon kan göra något på ett annorlunda sätt. Då kan pedagogiken börja arbeta från två håll – genom att utveckla hennes tänkande samtidigt som hon lär in nya tankar och handlingar genom betingning och överinlärning.

Tänkande i komplex

Det första steget mot att förstå saker på ett nytt sätt och förstå sammanhang kan vara att lära sig hela koncept, dvs. att lära sig på nivån *tänkande i komplex*. Eftersom just Freja, Emil och Jiri är på den nivån kan man börja med att ge dem strategier för hur de kan bete sig i olika situationer, hur de på ett bättre sätt kan kommunicera med andra människor osv.

Det är sådana tankar som ligger bakom försöken att lära Freja mer acceptabla fraser för att tilltala främmande människor i parken än de invektiv hon hade från början. Det var en nyhet för henne (och måste läras in) att man exempelvis kan säga:

Det är visst vår i luften!

Vilket härligt väder!

Tänk att det aldrig kan bli vår!

Usch, så kallt det har blivit igen!

Ursäkta, hur mycket är klockan?

När Emil har använt sina privata kläder på jullunchen tar han av sig dem direkt efter julklappsutdelningen och de gamla sjukhuskläderna åker på igen. Då är Ester tvungen att skapa nya regler för situationer där man måste ha privata kläder. Han kan acceptera reglerna när de nu är sådana att alla måste följa dem. Genom att ha följt reglerna ett antal gånger accepterar han att man normalt har privata kläder på sig och sjukhuskläderna kan kastas.

När Emil ska börja åka på utflykter måste han ha bilder på stället dit man ska och han måste också veta vad man ska göra där, hur länge man ska stanna och när man ska åka hem. Genom att han med tiden får ett antal sådana färdiga manus för olika sorters utflykter börjar hans egna tankar utvecklas allt mer. Han börjar också få associationer till sitt tidigare liv och börjar fråga efter ställen där han tidigare varit.

Men tänkande i komplex kan också ställa till det. Jiri har helt andra sätt än de sedvanliga att kategorisera vanliga företeelser. När vi pratar med honom om hans föresatser att flytta ihop med en kvinna försöker jag påminna honom om att han har ytterst svårt med fysisk närhet. Jag nämner då som exempel att sambor brukar sova i dubbelsäng. Det tycker Jiri inte alls är något problem – tvärtom. En dubbelsäng är i hans tankar en våningssäng och då

behöver man inte alls ha någon beröring med varandra! I hans värld är det också svårt att förklara vad som menas med rehabilitering. Han har skapat en helt egen bild av rehabiliteringsbegreppet och hur det ska förvandla hans framtida liv. De olika tjänstemännens oförmåga att tillmötesgå honom upplever han som en total ovilja från deras sida. Han vill inte lyssna på deras förklaringar eftersom han inte kan ändra sin bild av verkligheten utifrån nya fakta. Han skulle behöva ett antal inlärd manus för vad man kan förvänta sig av olika tjänstemän i hans rehabiliteringsprocess.

Han skulle också behöva veta vad en arbetsplats är och vad som förväntas av dem som är anställda. Hur söker man ett arbete och varför behövs ett CV och intyg från tidigare anställningar? Hur får man en lägenhet och vilket slags lägenhet kan man alls förvänta sig att få? Allt sådant som man i allmänhet tar för givet att vuxna människor vet skulle Jiri behöva lära sig för att alls kunna fungera i samhället. Redan under hans vård inom rättspsykiatri borde sådan pedagogik ha varit en del av hans behandlingsplan.

Metakognition

Metakognition är förutsättningen för att man ska kunna lära sig genom egna insikter och som en medveten handling. Man måste veta vad man vet och vad man inte vet för att komma vidare i sitt sökande efter mer kunskap. Det är då man kan jämföra den information man redan har med sådan man behöver ta reda på för att uppnå ett visst mål eller lösa ett visst problem.

I en sådan lärandeprocess måste den lärande själv kunna förstå vilken information som är viktig i ett visst syfte och vilken information man inte behöver. Det är också först när man kan se allmänna aspekter på företeelser, känna igen mönster och generalisera kunskap som nya sammanhang blir synliga. Lärande på denna nivå handlar om att de egna inre föreställningarna ändras och man ser något nytt.

I min fallbeskrivning av Freja gör jag stora ansträngningar för att ge henne nya tankar och perspektiv. Genom novellerna börjar hon själv formulera nya tankar och försöker tänka ut vad som kan ske i olika miljöer. När vi övar oss på social interaktion turas vi om att berätta något för varandra och försöker lyssna till den andres berättelse. När Freja får läsa om Temple Grandin känner hon igen sig själv och börjar se likheter mellan sig själv och en annan människa.

Frejas tankar ändras och hon blir under en period mycket mer flexibel i sitt tänkande. Det är inte längre de automatiserade tankarna som går runt, runt. Senare i Frejas liv när ingen förser henne med nya tankar eller försöker utveckla dem förmår hon inte av egen kraft upprätthålla sitt flexiblare tänkande. *Freja och Emil är exempel på människor som under hela livet kommer att behöva kognitiv assistans för att upprätthålla en tankeverksamhet som inte enbart består av automatiserade och överinlärda fraser.*

୧୧୧୧

Bibliografi

d'Elia, G, 2001, Kognitiv psykoterapi. Ett samarbetsprojekt med patienten, Svenska föreningen för psykisk hälsa.

d'Elia, G, 2004, Det kognitiva samtalet i vården, Natur och kultur, Stockholm.

Ellström, Gustavsson, Larsson (red.), 1996 Livslångt lärande, Studentlitteratur, Lund.

Grandin, T & Scariano, M, 1994, Genom dörrar. Vägen från autism till självständigt liv, Liber utbildning.

Klingberg, T, 2007, Den översvämmade hjärnan, Natur och kultur, Stockholm.

Kåver, A, 2006, KBT i utveckling. En introduktion till kognitiv beteendeterapi, Natur och kultur, Stockholm.

Mandre; E & Jönsson, B, 1996, Fria Freja, del 1. Före datoriseringen, Certecrapport, LTH, Lund.

Mandre, E, 1996, Fria Freja, del 2. En explosiv utveckling, Certecrapport, LTH, Lund.

Mandre, E, 1997, Fria Freja, del 3. Ett år med pedagogik inom psykiatri, Certecrapport, LTH, Lund.

Mandre, E, 1999, Från observation till specialpedagogisk diagnos. Pedagogikens möte med psykiatri, licentiatuppsats, Certec, LTH 2:1999.

Mandre, E, 2002, Vårdmiljö eller lärandemiljö? Om personer med autism inom vuxenpsykiatri, doktorsavhandling, Certec, LTH 1:2002.

Svensk, A, 2001, Design av kognitiv assistans, lic.avhandling, Certec, LTH, Lund.

Vygotskij, L, 1999, Tänkande och språk, Bokförlaget Daidalos Göteborg.

www.intermediabooks.net